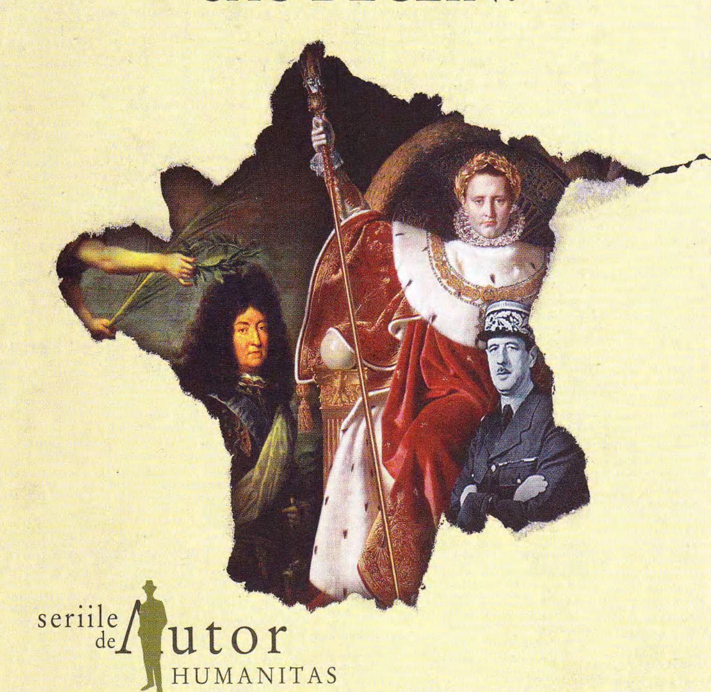
LUCIAN BOIA

FRANȚA, HEGEMONIE SAU DECLIN?

seriile de Autor
HUMANITAS

Lucian Boia, născut în Bucureşti la 1 februarie 1944, este profesor la Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti. Opera sa, întinsă şi variată, cuprinde numeroase titluri apărute în România şi în Franţa, precum şi traduceri în engleză, germană şi în alte limbi. Preocupat îndeosebi de istoria ideilor şi a imaginarului, s-a remarcat atât prin lucrări teoretice privitoare la istorie (*Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr şi ficţiune*) şi la imaginar (*Pentru o istorie a imaginarului*), cât şi prin investigarea consecventă a unei largi game de mitologii (de la viaţa extraterestră şi sfârşitul lumii până la comunism, naţionalism şi democraţie). A adus, de asemenea, noi interpretări privitoare la istoria Occidentului şi la istoria Franţei şi a Germaniei. În 1997, lucrarea sa *Istorie şi mit în conştiinţa românească* a stârnit senzaţie şi a rămas de atunci un punct de reper în redefinirea istoriei naţionale.

LUCIAN
BOIA

FRANȚA, HEGEMONIE SAU DECLIN?

Traducere din franceză de
EMANOIL MARCU

Redactor: Vlad Russo
Coperta: Andrei Gamarţ
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la R.A. „Monitorul Oficial“

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
BOIA, LUCIAN
Franţa: hegemonie sau declin? / Lucian Boia; trad.: Emanoil Marcu.
București: Humanitas, 2010
ISBN 978-973-50-2764-3

I. Marcu, Emanoil (trad.)

94(44)

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi Carte prin poştă: tel./fax 021/311 23 30
C.P.C.E. – CP 14, Bucureşti
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.libhumanitas.ro

Cuvânt înainte

Franța merge prost: e părerea unui număr crescând de francezi. După unii, ar fi chiar în cădere liberă. *La France qui tombe*: titlul cărții, deja faimoasă, publicată de Nicolas Baverez o spune explicit. Jacques Julliard pune diagnosticul: ar fi vorba de o maladie specifică, *nefericirea franceză*, exprimând nu doar insuficienta adaptare la lumea de azi, ci şi un abandon aproape generalizat, un refuz de a privi adevărul în față şi de a trece peste egoismele meschine pentru a începe opera de redresare. „Declinismul" şi marii săi preoți, „decliniştii" sau „declinologii", sunt concepte şi cuvinte intrate deja în vocabularul francez. Contrariul e deopotrivă afirmat, potrivit logicii clasice a celor „două Franțe" care nu pierd nici un prilej de a-şi exprima dezacordul total, indiferent de subiect. Optimiştii consideră îngrijorarea nefondată sau cel puțin exagerată, şi scot în evidență performanțele şi atuurile Franței, nu mai puțin reale decât dificultățile ei. Într-adevăr, Franța rămâne totuşi în grupul restrâns al celor mai dezvoltate națiuni. E drept că actualul context, destul de puțin favorabil, nu încurajează vocile optimiste care, aflate deja în minoritate, riscă să fie din ce în ce mai puțin auzite.

Uneori suntem tentați să admitem ambele teze; Jacques Marseille vorbeşte de *războiul celor două Franțe*: „cea care merge înainte şi cea care nu se lasă urnită din loc". Chiar şi în acest caz, eforturile Franței dinamice ar fi în bună parte zădărnicite de o Franță rămasă prea tradițională.

Tema *declinului* nu merge fără tema *înnoirii*. Pentru ca Franța să-și recapete rangul de altădată, e necesară o remodelare a ei, poate chiar inventarea unei noi Franțe. Grație, eventual, unui Salvator. E logica proiectului sarkozian.

Din păcate, discuția în jurul *declinului* e oarecum lipsită de rigoare. Despre care declin vorbim? Ce anume e pus în discuție, *puterea globală* a Franței sau mai curând *nivelul ei de dezvoltare*, eventual *influența* ei în lume? Răspunsul la aceste trei serii de întrebări nu e neapărat același. Mai mult, e obligatoriu să comparăm, în fiecare etapă, dinamica Franței în raport cu dinamica celorlalte țări aflate în competiție. Și mai ales e necesar să comparăm Franța cu ea însăși, adică să includem evoluțiile actuale într-o istorie care începe de mult. Or, tocmai această dimensiune istorică lipsește celor mai multe dintre analizele recente, centrate în primul rând pe evoluțiile – neliniștitoare, desigur – din ultimii zece ani.

În schimb, dimensiunea istorică e foarte prezentă la Alain Peyrefitte care, în *Le Mal français*, lucrare clasică a genului, înscrie acest declin într-o durată lungă: procesul ar fi început în secolul al XVII-lea, în timpul lui Ludovic XIV și al lui Colbert. Franța, care până la ei, potrivit tuturor indicatorilor, era prima țară din Europa, începe să dea semne de oboseală; treptat, e depășită ca „densitate, apoi ca număr de locuitori; ca venit pe cap de locuitor, apoi ca producție globală". Explicația ar sta într-un singur aspect: centralizarea excesivă. Argumentul merită analizat, dar este cam sumar ca interpretare istorică și cam prea evident ca prejudecată ideologică. În istorie, unde cauzele sunt multiple, iar faptele se leagă în fel și chip,

trebuie să ştim să respingem himera unei chei universale care deschide orice sertar.[1]

A cunoscut Franţa o epocă de măreţie absolută, când ar fi fost prima în toate privinţele? Să fie oare, azi, pe fundul prăpastiei? Iată o pură alegorie mitologică! Mitologia e simplă şi adoră explicaţiile lipsite de nuanţe. E şi motivul pentru care va avea oricând o mare credibilitate. Istoria reală este infinit mai complicată. Ea nu cunoaşte nici interpretări exhaustive, nici răspunsuri definitive. Să încercăm aşadar să complicăm lucrurile: să facem apel la istorie.

---

[1] Cărţile citate: Alain Peyrefitte, *Le Mal français*, Paris, 1976 (ediţie nouă, 2006); Nicolas Baverez, *La France qui tombe*, Paris, 2003; Jacques Marseille, *La Guerre des deux France. Celle qui avance et celle qui freine*, Paris, 2004 şi 2005; Jacques Julliard, *Le Malheur français*, Paris, 2005.

I
Cea mai mare ţară a Occidentului

Printre factôrii variaţi care ar explica destinul excepţional al Franţei există un argument important: timp de secole, această ţară a fost cel mai mare membru al familiei occidentale. Masivitatea teritoriului său contrasta cu conturul mult mai restrâns al insulei britanice vecine, fără a mai vorbi de ansamblurile pur şi simplu explodate ale Germaniei şi Italiei. Dar superioritatea zdrobitoare a Franţei se exprima îndeosebi în termeni demografici.

Cunoaştem situaţia regatului în 1328 graţie unui prim „recensământ" care, după metodologia epocii, număra „vetrele", şi nu, cum am fi vrut noi, locuitorii. Pe baza lui, se poate totuşi deduce – cu marja de eroare inevitabilă – următoarea cifră: o populaţie estimată la 16–17 milioane de locuitori, în hotarele de la 1328 (şi 20 de milioane pentru teritoriul actual al ţării)[1]. În comparaţie cu cei 3–3,5 milioane de englezi sau cei 8–10 milioane de italieni (însă aceştia din urmă divizaţi în mai multe state), Franţa era un colos!

---

[1] Elisabeth Carpentier, „Le grand royaume, 1270–1348", în *Histoire de la France des origines à nos jours*, sub coordonarea lui Georges Duby, Paris, ediţia 1995, p. 296; calculul trimite la articolul lui Ferdinand Lot, „L'état des paroisses et des feux de 1328", în *Bibliothèque de l'École des chartes*, 1929.

Pentru perioadele ulterioare – cel puţin până la mijlocul secolului al XVIII-lea –, calculele rămân aproximative, cu variaţii apreciabile între diferitele scenarii. Însă în toate cazurile, raporturile demografice rămân similare, şi foarte favorabile Franţei. Să reţinem, din reconstituirile cele mai recente, două tabele comparative. Primul îi aparţine lui Massimo Livi Bacci care, într-o evaluare istorică a populaţiei europene[2], propune următoarele cifre pentru secolele al XVI-lea şi al XVII-lea (în milioane de locuitori):

Anii	Franţa	Anglia	Spania	Italia	Germania
1550	19,5	3	5,3	11,5	–
1700	22,6	4,9	7,4	13,6	16

Câţiva ani mai târziu, în *Statisticile istorice* elaborate de Angus Maddison[3], valorile demografice (exprimate în mii de locuitori) se prezintă puţin diferit, dar ierarhia rămâne aceeaşi:

Anii	Franţa	Marea Britanie (Anglia, Scoţia, Irlanda)	Spania	Italia	Germania
1500	15 000	3 942	6 800	10 500	12 000
1600	18 500	6 170	8 240	13 100	16 000
1700	21 471	8 565	8 770	13 300	15 000

Anglia (chiar extinsă la ansamblul britanic) porneşte de la un nivel iniţial uimitor de modest dacă îl comparăm

---

[2] Massimo Livi Bacci, *La Population dans l'histoire de l'Europe*, Paris, 1999 (*Populaţia în istoria Europei*, Polirom, Iaşi, 2003).

[3] Angus Maddison, *L'Économie mondiale. Statistiques historiques*, OCDE, 2003, p. 270.

cu formidabila expansiune anglo-saxonă din ultimele secole. Regii Angliei au putut înfrunta monarhia franceză grație posesiunilor lor din Franța; Anglia singură era incapabilă să rivalizeze cu puternica sa vecină. Paradoxal, o victorie engleză în Războiul de O Sută de Ani risca să transforme această țară mică într-o simplă anexă a marii țări învinse (obiectivul urmărit de regele Angliei, şi el de origine franceză, fiind acela de a cuceri coroana Franței). Din fericire pentru ea, Anglia a pierdut războiul, ceea ce i-a permis să se angajeze pe calea unei evoluții independente şi originale. Cât despre Spania, după unificare şi eliberarea completă a teritoriului, ea acoperă o suprafață comparabilă cu a Franței, dar cu o populație de două-trei ori mai puțin numeroasă. În schimb, Italia şi Germania aveau un nivel demografic relativ ridicat (deşi inferior Franței); aceste două „țări", fărâmițate într-o mulțime de state, nu erau totuşi decât „expresii geografice", fără consistență politică sau „națională". Astfel, Franța depăşea de departe toate celelalte ansambluri geopolitice (nici chiar imperiul european al Spaniei din timpul lui Filip II, care îngloba Țările de Jos şi o parte a Italiei, nu izbutea să egaleze, în termeni demografici, regatul francez).

Pentru a înfrunta Franța, adversarii ei trebuiau să se unească: o singură țară, chiar şi din cele mai mari, nu ar fi fost capabilă s-o facă. Franța a trebuit să lupte împotriva unor coaliții. Încă din timpul lui Francisc I, ea a reuşit să iasă onorabil din lungul conflict cu vastul, dar puțin coerentul imperiu al lui Carol Quintul, care, însumând Germania, Spania şi Țările de Jos, încercuia complet teritoriul francez. Ludovic XIV a avut ca adversari Spania, Țările de Jos, Anglia, Imperiul Habsburgic... În ciuda câtorva eşecuri suferite în războiul de succesiune la tronul

Spaniei (1702–1713), când s-a confruntat cu ultimele trei puteri menționate, el a izbutit să păstreze majoritatea cuceririlor sale: ținutul Franche-Comté, o parte din Flandra, Strasbourg... Sub Ludovic XV, armatele franceze au avut o comportare mediocră, dar cel puțin teritoriul regatului a fost cruțat de războaiele pe care le-a purtat dincolo de frontierele sale, afectând mai ales statele germane. Alte provincii au căzut ca niște fructe coapte în panerul francez: Lorena în 1766, Corsica în 1768, rotunjind Franța aproape în hotarele sale de azi. Chiar și învinsă ocazional, Franța rămânea cea mai mare putere europeană.

Cu toate astea, demografia, principalul suport al acestei puteri, începea deja să dea semne de oboseală. Creșterea își încetinea ritmul. În secolul al XVIII-lea, populația franceză crește cu 32%; e puțin, față de Rusia: 80%, și Anglia: 61%.[4] Pentru condițiile socio-economice ale epocii, ea pare să fi atins o limită. Țăranii – marea majoritate a țării – nu mai voiau să-și fărâmițeze proprietățile, deja insuficiente pentru cei mai mulți dintre ei, iar răspunsul lor în fața unei „lumi pline“ e limitarea nașterilor.[5]

Totuși, Franța îi devansa atât de mult pe ceilalți încât, pe la 1800, încă păstra un avantaj demografic. Când izbucnește Revoluția de la 1789, doar Rusia mai are o populație comparabilă: circa 28 de milioane de locuitori. Însă „valoarea“ populației franceze, în termeni de densitate, productivitate etc., era cu mult mai mare. Germania și Italia rămâneau fărâmițate. Ansamblul britanic (Regatul Unit: Anglia, Scoția, Irlanda) atingea 14 milioane, adică jumătate din populația Franței, Spania, 10,5 milioane,

---

[4] Jacques Dupâquier, *La Population française aux XVIIe et XVIIIe siècles*, „Que sais-je?“, ediția a III-a, Paris, 1995, p. 82.

[5] *Ibidem*, pp. 68–69.

Imperiul austriac, vreo 20 de milioane[6]. Așa se explică excepționala forță militară a Revoluției franceze și a Franței napoleoniene. Elanul revoluționar a contat, desigur, și de asemenea o mobilizare „națională“ de care monarhiile erau incapabile. Dar baza indispensabilă rămânea numărul de oameni. Franța era mai puternică, în primul rând, pentru că era mai populată. Istoria a reținut (sau inventat) vorba lui Napoleon: „Un om ca mine nu ține seama de un milion de morți.“ Pierderile dintr-o bătălie, credea împăratul, puteau fi recuperate de Paris într-o singură noapte. Această confruntare insolită, prelungită timp de un sfert de secol (1792–1815), între Franța și Europa întreagă, marile coaliții rămase multă vreme neputincioase, hegemonia franceză impusă continentului – toate aceste fenomene istorice au ca suport un potențial uman superior, folosit integral și mai eficient decât sub monarhie.

În plus, frontierele Franței se extind spre 1800, când sunt anexate actuala Belgie și Renania (malul stâng al Rinului), Savoia, Nisa și Geneva (teritorii pierdute în 1814–1815; doar Savoia și Nisa vor fi recuperate mai târziu). Așadar, chiar înainte de instaurarea Imperiului, fondat pe o ideologie diferită de cea a națiunii, Franța atinge hotarele ei cele mai largi, „mare națiune“ în toată splendoarea sa: 33 de milioane de locuitori în 1801. Cât despre Imperiul napoleonian, acesta avea să atingă în 1812, la apogeul său (incluzând o parte a Italiei, provinciile ilire, Țările de Jos și nord-vestul Germaniei), o suprafață de 750 000 de kilometri pătrați și o populație evaluată la 44 milioane de locuitori.[7] Mai mulți decât

---

[6] Agnès Fine și Jean-Claude Sangoï, *La Population française au XIXe siècle*, „Que sais-je?“, ediția a II-a, Paris, 1996, p. 8.

[7] Georges Lefebvre, *Napoléon*, Paris, 1969, p. 391.

Rusia (45 milioane de locuitori în 1815, cu noile ei achiziții: Finlanda, Basarabia, Polonia). În 1815, Franța revine, aproximativ, la frontierele din 1789, apropiate de cele actuale, și la o populație de 30 de milioane de locuitori: locul al doilea în Europa, după Rusia, dar cu un avantaj în scădere față de celelalte puteri, care aveau o creștere mai susținută; Anglia, pe vremuri o țară mică în comparație cu Franța, se situa deja la nivelul a două treimi din populația franceză (ansamblul Regatului Unit).

Poate că Franța era prea mare, prea masivă. Ne vine greu s-o credem, azi, când a devenit o țară mijlocie, într-o lume care s-a extins de la scara Occidentului la cea a întregii planete, și în același timp s-a micșorat, odată cu evoluțiile tehnologice. Dar până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, Franța impunea prin imensitatea ei. Ca s-o străbați, de la nord la sud, de la Dunkerque până la Marsilia, îți trebuiau, în 1765, mai bine de cincisprezece zile. Progresul „rutier“ s-a făcut pe urmă simțit: pe la 1780, aceeași distanță era acoperită în doar zece zile.[8] Franța începea să devină mai mică (rămânând însă, în termeni de distanțe-timp, mai mare decât întreaga lume de azi!).

Cum spunea Fernand Braudel, Franța ar fi fost „victima gigantismului ei“[9]. Era reversul medaliei: cauzele care-i explică puterea i-au frânat în același timp dezvoltarea. Acest teritoriu prea întins, puțin permeabil, s-a lăsat cu greu antrenat de segmentele lui mai dinamice. Acestea – oarecum ciudat, dar în acord cu configurația geografică și

---

[8] Fernand Braudel, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme*, vol. III, Paris, 1979, pp. 270–271 (hărți realizate de G. Arbellot, *Annales E.S.C.*, 1973, p. 790).

[9] *Ibidem*, vol. III, „La France victime de son gigantisme“, pp. 269–301.

economică – s-au stabilit la marginile regatului. La Est, era axa care lega, pe Rin mai ales, cei doi poli manufacturieri şi comerciali de la sfârşitul Evului Mediu şi începutul epocii moderne: Italia de nord şi Țările de Jos. În raport cu această axă fundamentală, Franța avea o poziție întru câtva lăturalnică. În secolele al XII-lea şi al XIII-lea, târgurile din Champagne reprezentau o etapă obligatorie pe acest traseu, dar situația nu a durat prea mult. Circuitele favorizate s-au fixat, pe uscat, la est de frontiera franceză, iar pe apă direct între Mediterana şi Marea Nordului. Bogăția oraşului Lyon se datorează şi ea, într-o primă fază, comerțului italian; foarte dependent, economic, de Genova, oraşul francez a fost antrenat provizoriu, către 1600, în acelaşi declin cu marele oraş ligur.

În vestul țării, rolul jucat de oraşele maritime în evoluția socio-economică a Franței a fost extrem de limitat. Desigur, comerțul atlantic a îmbogățit oraşele Bordeaux, Nantes ori Saint-Malo. Însă această dezvoltare litorală s-a propagat prea puțin spre interior. Bordeaux a putut fi caracterizat ca oraş mai mult atlantic decât francez! Astfel, modelul francez de dezvoltare e foarte diferit de cel olandez sau britanic, țări în care comerțul maritim a jucat un rol esențial în dinamica economică. În Franța, comerțul maritim, deşi profitabil pentru burghezia din oraşele portuare şi pentru vistieria regală, nu a fost suficient ca să pună în mişcare țara întreagă.[10] Din contră, în zorii revoluției industriale, Franța dezvoltată era Franța continentală: nord-estul țării (dincolo de linia ce ar lega Saint-Malo de Geneva)[11],

[10] Despre această chestiune, vezi Edward W. Fox, *L'Autre France. L'histoire en perspective géographique*, Paris, 1973.

[11] În legătură cu acest aspect, vezi articolul lui Emmanuel Le Roy Ladurie (în colaborare cu Paul Dumont şi Michel Demonet),

aproximativ o treime din ansamblul teritoriului, regiune stimulată de proximitatea unui puternic nucleu economic incluzând Belgia, Olanda și Germania renană. Cea mai mare parte a țării, „Franța profundă“, rămâne mai ales rurală, în tot secolul al XIX-lea și în prima jumătate a secolului XX. Puterea Franței a fost dată de număr, dar acest număr rezulta în primul rând din populația țărănească. Strălucitoarea suprastructură a statului francez s-a sprijinit mai ales pe munca țăranilor și pe birurile plătite de ei.

Considerată în ansamblul ei și la scara Europei occidentale, Franța era o țară mediu dezvoltată. Ca performanță economică, Italia din timpul Renașterii, Țările de Jos, apoi Marea Britanie o depășeau categoric. Statisticile sunt capabile chiar să calculeze (ori să inventeze!) PIB-ul diferitelor țări în zorii epocii moderne. Evident, sunt cifre aleatorii (în ciuda preciziei lor aparente), dar care totuși dau un ordin de mărime sau cel puțin exprimă viziunea actuală asupra situației. Astfel, după Angus Maddison, Franța ar fi avut pe la 1500 un produs pe locuitor de 727 de dolari (estimat în dolari internaționali Geary-Khamis din 1990); mult mai puțin decât Italia (1 100), ceva mai puțin decât Țările de Jos (761) și puțin mai mult decât Marea Britanie (714). La 1700, nivelul ei s-ar situa la 910 dolari, încă sub nivelul Italiei, care stagnează la 1 100, însă deja cu mult în urma Marii Britanii (1 120) și a Olandei (2 130). În 1820, Franța este evaluată la 1 135 dolari, Olanda la 1 838 și Marea Britanie la 1 706.[12] Rezultă că Franța n-a deținut niciodată întâietatea în materie economică (cum

„Anthropologie de la jeunesse masculine en France au niveau d'une cartographie cantonale (1819–1830)“, în *Le Territoire de l'historien*, II, Paris, 1978, pp. 98–135.

[12] Angus Maddison, *op. cit.*, p. 276.

părea să creadă Alain Peyrefitte când imputa intervenționismului de stat frânarea creșterii economice); Franța s-a numărat mereu printre țările din linia a doua.

Un decalaj similar este indicat de nivelul urbanizării, indicator sensibil al evoluțiilor socio-economice și al progreselor modernizării începând de la sfârșitul Evului Mediu. Pe la 1500, orașele cu peste 10 000 de locuitori din Franța ar fi reprezentat 4,2% din populația totală, mai mult decât în Anglia (3,1%) sau în Germania (3,2%), dar mult mai puțin în comparație cu cei doi poli economici ai epocii: Italia (12,4%) și Țările de Jos (Belgia: 21,1%, Olanda: 15,8%). În perioada următoare, Anglia va depăși la rândul ei Franța, unde, mai ales în secolul al XVIII-lea, dezvoltarea urbană se lasă așteptată; la aceeași categorie de orașe, Anglia atinge 13,3% în 1700 și 20,3% în 1800, în timp ce Franța rămâne sub nivelul de 10%: 9,2% în 1700, și chiar mai puțin, 8,8%, în 1800 (scădere temporară a populației urbane corespunzând perioadei revoluționare).[13]

Alt indicator al modernității: alfabetizarea. Sub acest aspect, Franța a evoluat mai bine decât vecinii ei mediteraneeni, dar nu și decât celelalte țări din Europa occidentală: Elveția, Germania, Țările de Jos, Anglia și Scoția, statele scandinave... Către sfârșitul secolului al XVIII-lea, putem estima la 47% numărul de francezi (bărbați) care știau să citească și să scrie; în Anglia, procentul era de 65% (situație nu tocmai strălucită printre țările protestante, dar categoric mai bună decât în Franța); Scoția se afla deja la 88%.[14] La rândul lor, Germania și țările scandinave

---

[13] J. de Vries, *European Urbanization, 1500–1800*, Cambridge (Mass.), 1984, reluat de Massimo Livi Bacci, *La Population dans l'histoire de l'Europe*, ed. cit.

[14] Un studiu clasic despre nivelul de alfabetizare: Lawrence Stone, „Literacy and Education in England. 1640–1900", *Past and*

aproape lichidaseră analfabetismul, cel puţin în rândul bărbaţilor.

În chip evident, puterea şi preeminenţa europeană a Franţei era asigurată nu atât de modernitatea, cât de masivitatea ei.

Alături de număr, al doilea element cheie care explică destinul istoric al Franţei este forţa statului. De la un rege la altul, şi mai ales începând cu secolul al XII-lea, puterea centrală n-a încetat să se consolideze (în ciuda câtorva vicisitudini, ca Războiul de O Sută de Ani sau războaiele religioase). Încă din timpul lui Filip August, spre 1200, domeniul regal cuprindea o bună parte din nordul Franţei, ţinut bogat, dens populat, şi beneficiind în plus de proximitatea regiunii Champagne, principalul nod comercial, pe atunci, al întregului Occident. În 1328, din cei 16–17 milioane de locuitori ai Franţei, 12 milioane trăiau în regiunile controlate direct de rege. Regele Franţei devenise cel mai bogat şi mai puternic dintre monarhii europeni. Aşa începe glorioasa istorie a statului francez. Filip August îşi are partea lui de responsabilitate pentru fizionomia Franţei de azi, cu virtuţile şi defectele ei. Într-o Europă fărâmiţată de feudalism, Franţa a fost cel dintâi exemplu de preeminenţă şi eficacitate a statului. Ce deosebire faţă de Imperiul germanic, simbolic prima putere a Occidentului, dar care nu înceta să se cufunde în anarhie. Mai era Anglia, ţară unificată de timpuriu, dar prea mică şi marginală ca să aspire la rolul Franţei. Cele două ţări au avut evoluţii divergente. Englezii s-au mobilizat pentru a limita o putere regală considerată excesivă, ceea ce a stat la originea unei evoluţii „liberale“ începută cu Magna

---

Present, nr. 42 (1969), pp. 69–139 (tabelul comparativ Franța–Scoția–Anglia, pp. 120–121).

Carta (1215). În Franţa, dimpotrivă, puterea regală, iniţial slabă, s-a impus treptat în detrimentul ordinii feudale. De o parte, referinţa simbolică a devenit individul, de cealaltă, statul. Încununarea acestei evoluţii este monarhia absolută, Franţa întreagă adunată în jurul regelui său, care în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea a devenit un model – greu însă de egalat! – pentru majoritatea ţărilor europene (cu excepţia Angliei care şi-a consolidat vocaţia liberală). Franța avea ca atuuri atât *cantitatea*, cât şi *unitatea*, această ultimă calitate fiind cu atât mai specifică cu cât dincolo de graniţele franceze se întindeau teritoriile extrem de fragmentate (până la jumătatea secolului al XIX-lea) ale Germaniei şi Italiei.

Totuşi, să nu exagerăm şi să nu scoatem lucrurile din contextul lor. Orice guvern democratic actual dispune de instrumente mult mai puternice decât avea, la vremea lui, regele Franţei. Sub Vechiul Regim, particularităţile locale şi regionale erau încă foarte marcate, constituind bariere solide în interiorul ţării. Dar totul e chestiune de comparaţie şi tendinţă. Franţa se unifica progresiv în jurul unei puteri centrale care voia să exercite un control din ce în ce mai strict. „Statul sunt eu“: această frază, probabil apocrifă, exprimă în orice caz filozofia politică a lui Ludovic XIV. Nu alta este tendinţa marelui său ministru Colbert. Colbertismul, ca strategie economică, e exemplar pentru profilul Franţei. Colbert vrea să pună țara la treabă, pentru a dezvolta industriile şi a stimula comerțul. Creează două feluri de manufacturi: manufacturile „regelui“ care aparțin statului (*Les Gobelins*, de exemplu) şi manufacturile „regale“ (în amândouă cazurile, regele este o referință obligatorie!), acestea fiind private, dar susținute financiar de stat, strict reglementate şi supravegheate îndeaproape. Cele mai multe sunt specializate în producția de lux:

mătăsuri, tapiserii, dantele... Scopul principal este exportul. Colbert este puțin interesat de schimburile din interiorul țării: în viziunea lui, acestea nu aduc bogăție Franței. Important este să vândă în exterior, ca să aducă aur în țară. Primul beneficiar este bugetul regelui. Statul trebuie să devină bogat, poate și locuitorii săi, dar în primul rând statul. Banii obținuți vor fi cheltuiți pentru obiective de prestigiu (Versailles și alte mari șantiere) și pentru a purta un șir de războaie extrem de costisitoare.

Trebuie văzute atât calitățile, cât și limitele și perversitatea sistemului. Timp de mai multe secole, într-o Europă vag structurată, Franța a beneficiat de forța monarhiei sale și de o remarcabilă continuitate a proiectului politic. Sub acest aspect, modelul francez și cel englez se situează la antipozi unul față de celălalt. Franța menține o economie agrară ce „respectă" mica proprietate (necesară anume pentru a-i strivi pe țărani sub povara impozitelor ce aveau să alimenteze vistieria) și o putere regală teoretic „absolută". În schimb, Anglia mizează pe o economie liberală, introduce agricultura în circuitul capitalist (chiar dacă pentru asta sacrifică o parte a țărănimii care-și pierde pământul) și lasă curs liber inițiativei individuale, în toate sectoarele productive și comerciale. Iată originile dezbaterii de azi. Franța s-a schimbat enorm între timp, dar cum s-ar putea ea desprinde complet de istoria sa? În raport cu liberalismul și individualismul anglo-saxon, ea rămâne mai etatistă, mai atașată de valorile comunitare, într-un cuvânt mai conservatoare. Nu mai trebuie demonstrată (istoria a făcut-o deja) eficiența economică superioară a modelului britanic în ajunul și în timpul revoluției industriale. Germenii declinului relativ al Franței și ai preeminenței economice a Angliei sunt prezenți încă din secolul

al XVIII-lea, chiar în momentul în care puterea şi influenţa Franţei erau la apogeu.

Aşa stând lucrurile, logica lor nu trebuie răsturnată. La origine, nu statul a frânat economia franceză (cum afirma Alain Peyrefitte). Din contră, statul a încercat să mobilizeze o economie foarte conservatoare. Pe vremea lui Colbert, Ţările de Jos şi Anglia erau cu mult înaintea Franţei; ar fi absurd să-l acuzăm pe ministrul lui Ludovic XIV că le-ar fi cedat întâietatea. Statul a trebuit să compenseze slăbiciunile iniţiativei industriale într-o economie eminamente agrară şi bazată pe mica proprietate.[15] Anglia a reuşit mai bine, dar nu pentru că statul a intervenit mai puţin, ci pentru că societatea engleză nu avea nevoie de asemenea intervenţie. În Franţa, fără stat, demarajul sectorului industrial ar fi fost şi mai anevoios. Dar astfel s-a creat un cerc vicios. Intervenţia statului n-a fost de natură să stimuleze iniţiativa economică, iar precaritatea acesteia a continuat să facă indispensabilă intervenţia statului.

Monarhia franceză, deşi foarte bogată, era mereu în criză de bani. Proiectele ei erau în general mai ambiţioase decât îi permiteau posibilităţile. Alta era situaţia dacă Franţa, păstrându-şi forţa, ar fi dispus, comparativ, de resursele Angliei şi ale Ţărilor de Jos! Ea ducea ostentativ o

---

[15] Despre iniţiativele economice ale lui Colbert, două prezentări sintetice: René Pilorget, „L'âge classique, 1661–1715", în *Histoire de la France des origines à nos jours*, *op. cit.*, în special pp. 457–459, şi Jacques Marseille, *Nouvelle histoire de France*, vol. I, Paris, 2002, „Les années Colbert", pp. 552–563. Iată cum apreciază ultimul autor intervenţionismul de stat: „Denunţat astăzi de valul liberal ca sursă a «răului» francez, intervenţionismul public era de fapt justificat de deficitul iniţiativei private." (pp. 558–559). Punctul de vedere al lui Alain Peyrefitte este expus în *Le Mal français*, *op. cit.*

politică de „superputere“ care s-a dovedit costisitoare, încercând în acelaşi timp să-i impresioneze pe ceilalţi cu strălucirea ei şi să-i domine prin forţa armelor.

Expansiunea teritorială a Franţei, în primul rând spre est, se înscrie ca o constantă, pe durata mai multor secole, fiind determinată atât de puterea statului francez, cât şi de fărâmiţarea politică a vecinilor estici care crea un efect de vid dincolo de frontieră. Presiunea franceză la această „frontieră mobilă“ a fost constantă, dar în fond destul de limitată, moderaţie care, într-o epocă mai recentă, a putut fi regretată. Teoretic, dacă voia cu orice preţ, dacă se străduia cu adevărat, monarhia franceză ar fi fost capabilă să-şi lărgească graniţele până la Rin, înglobând Renania germană şi Ţările de Jos spaniole (viitoarea Belgie). Cazul Alsaciei a demonstrat capacitatea Franţei de a asimila politic şi cultural un ţinut de tradiţie germanică. Oricum, în realizarea acestui obiectiv potenţial, expansiunea (un *Drang nach Osten* francez, cum le plăcea germanilor să-l numească) s-a oprit la jumătatea drumului. Dacă privim câştigurile teritoriale, lungile războaie purtate de Ludovic XIV au avut rezultate onorabile, totuşi puţin sub aşteptări, având în vedere amploarea efortului desfăşurat.

Mai mulţi factori explică acest semisucces, ori semieşec. Mare putere temută şi invidiată, Franţa a trebuit, în mai multe rânduri, să facă faţă unor mari coaliţii; era imposibil, chiar şi pentru ea, să le forţeze mâna tuturor celorlalţi, coalizaţi contra ei. În plus, resursele ei rămâneau cele ale unei ţări mediu dezvoltate (mai mare decât Anglia, dar, începând din secolul al XVII-lea, mai puţin bogată şi mai puţin eficientă). Trebuie, mai ales, să nu „modernizăm“ prea mult proiectele monarhiei franceze. Ea privea către Rin, dar fixarea frontierei pe fluviu nu era o obsesie. Teza „frontierelor naturale“ s-a afirmat ceva mai târziu. Franţa

era destul de mare (chiar prea mare, s-ar putea spune); nu se punea problema să fie extinsă la nesfârşit. Politica frontierelor viza mai mult rectificări strategice decât anexări spectaculoase.[16]

Pasul a fost făcut în timpul Revoluţiei. A fost, pe de o parte, urmarea unor războaie victorioase, iar pe de altă parte expresia unei definiţii mai riguroase a spaţiului „predestinat“ Franţei. Acest spaţiu trebuia încadrat de limite trasate clar: Pirineii, Alpii, Rinul... Franţa era înscrisă în geografie. Astfel, „marea naţiune“ cuprindea, dincolo de graniţele regatului (şi ale Franţei actuale), Belgia şi Renania. Erau limitele ei „logice“ şi „definitive“. Odată cu căderea lui Napoleon, proiectul a eşuat, la fel ca proiectul imperial, şi mai ambiţios. Dar scurtul interval – vreo douăzeci de ani – în care Franţa şi-a atins peste tot frontierele naturale a marcat durabil minţile, hrănind deopotrivă nostalgia şi speranţa că ar putea să revină la ele. Fără Napoleon, fără războaiele imperiale, această frontieră ar fi putut rămâne definitivă. Asimilarea Belgiei nu părea să pună probleme; mai complicată ar fi fost poate chestiunea Renaniei, în momentul trezirii naţionalismului german. Dar ideea franceză de naţiune, constituită în spiritul Revoluţiei, nu se baza pe criteriul „sângelui“, al originii sau al limbii, ci pe opţiunea liberă şi pe voinţa cetăţenilor de a trăi împreună. Rămânea să fie convinşi locuitorii Renaniei să aleagă concepţia franceză a naţiunii (politică

[16] Pentru o privire istorică asupra acestei chestiuni, vezi *Dictionnaire critique de la Révolution française*, coordonat de François Furet şi Mona Ozouf, Paris, 1992, articolul „Frontières naturelles“ scris de Denis Richet. Politica lui Vergennes, ministrul Afacerilor Externe al lui Ludovic XVI, e rezumată în aceste cuvinte: „Franţa, constituită aşa cum este, trebuie mai mult să se teamă de extinderile teritoriale decât să şi le dorească.“

şi voluntaristă), mai curând decât cea germană (etnică), urmând astfel modelul alsacian.

Dacă luăm în considerație cursul ulterior al evenimentelor (declinul treptat al ponderii Franței, constituirea unei noi Germanii, mai populată, mai dinamică şi mai puternică), „marea națiune“ de la 1800 ar fi menținut un anume ascendent al Franței printre națiunile occidentale (cu atât mai mult cu cât teritoriile râvnite aparțineau centrului economic al Europei). Pentru că a dorit prea mult, Imperiul a sfârşit prin a pierde ceea ce părea deja câştigat. Peste o jumătate de secol, în ampla sa lucrare consacrată Imperiului, Adolphe Thiers critica lipsa de măsură a proiectului napoleonian, ce ruinase proiectul mult mai rezonabil al frontierelor naturale: „[...] ar fi trebuit să avem curajul să renunțăm la anexări extravagante; ar fi trebuit să renunțăm să avem prefecți la Roma, la Florența sau Laybach; ar fi trebuit să ne limităm la Alpi, la Rin, la Pirinei, pe care Europa ni le-ar fi cedat atunci. Şi ce imperiu măreț ar fi fost, chiar şi între aceste limite, cel care ar fi cuprins Genova, Mont-Cenis, pasul Simplon, Geneva, Huningue, Mainz, Wesel, Anvers, Vlissingen!“[17] Era totuşi o alcătuire generoasă, cu avanposturi în Italia, Elveția şi Olanda! Imaginarul acestei „Franțe ideale“ s-a dovedit durabil; departe de a fi rezultatul unor anexări fortuite, era încununarea – din păcate ratată – a edificiului național francez, înscris chiar în configurația continentului. Înscris, nu mai puțin, într-o istorie îndepărtată: hotarele vechii Galii. Nu ar fi fost deci o cucerire abuzivă, ci pur şi simplu recuperarea unui spațiu originar. În fapt, dincolo de orice argument

[17] Adolphe Thiers, *Histoire du Consulat et de l'Empire*, 1845–1862, capitolul 20.

istoric sau geografic, aceste frontiere lărgite păreau să-i ofere Franței șansa de a-și păstra rangul, adică *cel dintâi*.

Importanța europeană a Franței a prejudiciat din păcate importanța ei mondială (sub acest aspect Anglia prezintă o evoluție contrară). Chiar și așa, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, expansiunea colonială și maritimă franceză a fost extrem de activă. O mare parte din America de Nord a devenit – cel puțin cu numele – franceză: Canada sau „Noua Franță“, începând din secolul al XVI-lea (orașul Québec a fost fondat în 1608); Louisiana, pe vremea lui Ludovic XIV, care i-a dat și numele: un teritoriu imens ce lega golful Mexic de posesiunile canadiene, pe cele două maluri ale fluviului Mississippi; de asemeni Antilele: Haiti, Guadelupa, Martinica… În sfârșit, în India, francezii își sporesc prezența în secolul al XVIII-lea, concurându-i fără complexe pe englezi. Numele lui Colbert (și prin el statul francez) e strâns legat de aceste acțiuni îndepărtate; el este cel care a organizat colonizarea Noii Franțe, exploatarea Antilelor și tot el a lansat un vast program de construcții navale, având ca rezultat o flotă franceză de dimensiuni considerabile.

Acest imperiu s-a năruit în urma victoriilor engleze din timpul Războiului de Șapte Ani (1756–1763) și prin Tratatul de la Paris din 1763. Franța a păstrat Antilele, dar a pierdut Canada și Louisiana (aceasta din urmă fiind împărțită între englezii care au ocupat malul stâng al fluviului Mississippi și spaniolii care au căpătat teritoriul situat la vest de fluviu); Franța s-a eclipsat și în India, unde englezii au ocupat pozițiile dominante.

Ar fi tentant – dar trebuie să rezistăm acestui gen de tentații simplificatoare – să considerăm nefericitul eveniment din 1763 (ratificat chiar la Paris) punctul de cotitură decisiv în destinul istoric al Franței. Într-adevăr, America

de Nord părea să aibă toate şansele de a deveni franceză. Coloniile engleze se înşirau pe o fâşie relativ îngustă pe coasta Atlanticului. Tot restul aparţinea Franţei (mai puţin Mexicul şi Florida, care erau spaniole). Se poate deci imagina – pornind de aici – o lume în care întâietatea ar fi aparţinut francezilor, şi nu anglo-saxonilor.

De aici şi până la a blama inconştienţa conducătorilor francezi, care n-au ştiut să păstreze posesiuni atât de importante, nu e decât un pas. Voltaire, care găsise cu cale să ia în derâdere cele „câteva pogoane de zăpadă“ din Canada, ar fi căzut şi el în capcană. E uşor să ironizăm această formulă nefericită. Ar fi mai judicios, totuşi, să nu le cerem oamenilor din secolul al XVIII-lea să vadă cu ochii noştri. Fapt e că opinia publică şi mai ales liderii de opinie priveau cu neîncredere expediţiile îndepărtate. „Dacă există – scrie Pierre Gaxotte – o idee pe care toţi o împărtăşesc şi o susţin constant, aceea este inutilitatea şi pericolul reprezentat de colonii.“[18] Dupleix, care a încercat cu mijloace infime (între 1742 şi 1754) să-i asigure Franţei un imperiu pe subcontinentul indian, a putut constata pe pielea lui indiferenţa metropolei; succesele lui iniţiale s-au soldat până la urmă cu un eşec.

Judecând evenimentele în contextul lor, ar fi absurd să le imputăm francezilor miopia politică, felicitându-i în schimb pe englezi pentru admirabila lor clarviziune. Nimeni nu gândea atunci în termeni de mondializare! Nimeni n-ar fi ghicit că lumea va fi dominată cândva de Statele Unite

---

[18] Pierre Gaxotte, *Le siècle de Louis XIV*, vol. II, Paris, 1935, p. 3. Istoricul, care scrie într-o perioadă când Franţa se mândrea cu imperiul ei colonial, judecă aspru anticolonialismul filozofilor: „Aceşti pretinşi înnoitori au ignorat total marele avânt colonial care era faptul dominant al secolului lor. Nu i-au înţeles nici raţiunea, nici puterea. S-au opus, din toate puterile, expansiunii franceze.“

ale Americii. Cum să-ţi imaginezi, în momentul când franceza devenise limba elitelor europene, că declinul ei se profila deja, tocmai din cauza celor „câteva pogoane de zăpadă“ din Canada? Pentru puterile europene, posesiunile de peste mări erau simple anexe, furnizori şi piețe de desfacere, nimic mai mult.

Pentru francezi jocul era pierdut dinainte, chiar dacă ar fi putut citi viitorul. Imperiul nord-american al Franței era un teritoriu aproape gol, puțin exploatat şi greu de apărat. Haiti prezenta pentru metropolă mai mult interes decât Canada. Franța a cedat tot restul ca să poată păstra măcar Antilele (amenințate şi ele de englezi), şi în special Haiti, de unde, datorită muncii sclavilor negri, îi veneau cele mai prețioase produse exotice: zahăr, cafea, bumbac, tutun...

În fond, Franța maritimă a pierdut bătălia contra Franței continentale. Din punct de vedere economic, cum am văzut deja, factorii maritim şi colonial au avut un impact destul de limitat asupra dezvoltării generale a țării. Din punct de vedere politic, opțiunea nu s-a schimbat niciodată: mizele europene erau cu mult mai importante decât strategia planetară, abia schițată pe atunci. Propulsată de o putere superioară celei a celorlalte state, Franța a urmărit în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea o politică de hegemonie europeană care i-a scăzut interesul pentru proiectele mondiale. Între lume şi Europa, Franța optase pentru Europa. Din păcate pentru ea, această opţiune se lovea de ostilitatea celorlalte puteri, începând cu Anglia, care, deşi interesată de marile spații oceanice, vedea în orice tentativă de hegemonie continentală un pericol pentru securitatea ei insulară. Astfel, Franța a fost obligată să concentreze maximum de mijloace ca să-şi susţină politica europeană, rămânându-i un minim de resurse pentru politica „extra-europeană“. În fond, ea a pierdut pe amândouă

planurile: hegemonia europeană s-a dovedit o himeră, iar expansiunea teritorială a fost oprită; cât despre posesiunile îndepărtate, mai mult sau mai puţin neglijate, majoritatea au fost pierdute.

Există în toate acestea o raţiune demografică: paradoxal, demografia explică atât poziţia europeană puternică a Franţei, cât şi neputinţa ei pe celelalte continente. Francezii n-au reuşit să-şi populeze America lor. Acest teritoriu, chiar dacă ar fi fost păstrat, risca să rămână pustiu, spre deosebire de posesiunile britanice şi spaniole în care a avut loc o colonizare intensă. Din capul locului, emigraţia franceză a fost neînsemnată. Iar asta în ciuda faptului că Franţa a fost, până la Revoluţie, ţara europeană cel mai dens populată. Ea îşi atinsese încă din secolul al XVIII-lea „maximumul demografic“ – desigur în raport cu mijloacele de subzistenţă şi cu potenţialul unei economii eminamente agrare şi puţin performante –, situaţie care explică ritmul de creştere al populaţiei, deja încetinit. În mod curios, Franţa era plină, dar nu „dădea pe dinafară“. Societate agrară bazată pe mica proprietate, ea învăţase să-şi regularizeze regimul demografic prin limitarea naşterilor, pentru a evita fărâmiţarea patrimoniului funciar. Ţăranii rămâneau lipiţi de pământul lor. În consecinţă, nu exista surplusul care ar fi putut să asigure popularea posesiunilor de peste mări.

Singura emigraţie notabilă a rămas, sub Vechiul Regim, cea a hughenoţilor, care au părăsit Franţa după revocarea Edictului din Nantes în 1685. În răstimp de câţiva ani, ar fi plecat mai mult de 170 000 de protestanţi, având ca destinaţie Olanda (50–60 000), Anglia (40–50 000), Germania (30 000), Elveţia (22 000), dar şi coloniile engleze din America (între 10 000 şi 15 000).[19] Colonii engleze,

[19] Jacques Dupâquier, *op. cit.*, p. 40 (după calculele lui S. Mours).

şi nu franceze, acestea din urmă fiind dominate de Biserica Catolică. Aceşti oameni au fost pierduţi pentru Franţa, iar unii au contribuit în America la mărirea efectivelor anglo-saxone.

Renunţând în 1763 la Canada, Franţa abandona aici o comunitate franceză puţin numeroasă: 60 000 de suflete. În Louisiana trăiau şi mai puţini: 8 000 de francezi în 1763, la care s-au adăugat în anii următori câteva mii de acadieni refugiaţi din Canada.[20] În schimb, pe la 1760–1765, coloniile britanice numărau o populaţie albă de aproape 2 milioane de locuitori şi 300 000 de sclavi negri; în 1790, Statele Unite aveau aproape 4 milioane de locuitori. Franţa pierduse deja partida, sub aspect demografic, înainte s-o piardă politic sau militar.

Sub Napoleon, contradicţia dintre politica continentală şi cea colonială atinge apogeul. Cu toate astea, într-o primă fază, Antilele au continuat să beneficieze de atenţia guvernului francez; în plus, în 1800, Franţa a recuperat partea din Louisiana cedată Spaniei în 1763 (malul drept al fluviului Mississippi). Fiind însă prea angajat în Europa, Napoleon nu mai avea mijloace ca să controleze situaţia în America. În urma revoltei sclavilor negri, Haiti îşi proclamă independenţa; intervenţia militară franceză eşuează, şi astfel colonia cea mai preţioasă (în 1789, Haiti furniza trei cincimi din valoarea produselor coloniale franceze) este pierdută. Louisiana, izolată, părea imposibil de apărat; decât s-o vadă căzând în mâna englezilor, Napoleon decide s-o vândă americanilor (1803). Afacerile „extra-europene“ sunt aşadar lichidate. Proiectul francez rămâne „limitat“ la dominarea continentului. Proiect care va eşua la rândul

---

[20] Bernard Lugan, *Histoire de la Louisiane française, 1682–1804*, Paris, 1994, pp. 191–192.

lui. Epopeea napoleoniană are drept rezultat revenirea Franței la frontierele din 1789 și, în afara Europei, dispariția aproape completă a prezenței franceze.

Ar fi putut Franța să se comporte mai bine? Să forțeze destinul și să inventeze un viitor în care lumea să vorbească franceza, nu engleza? O altă Franță, poate. Dar nu Franța reală. Țară continentală și eminamente agrară, ea își avea destinul înscris în fizionomia sa.

Această țară mare a avut și avantajul să aibă o capitală pe măsură. Corelație destul de firească, având în vedere dimensiunile teritoriului și dinamica centralizatoare proprie istoriei franceze. Evoluția Parisului însoțește evoluția Franței și în special ascensiunea puterii monarhice. Către anul 1000, primii regi capețieni domneau într-un Paris a cărui populație poate fi estimată (foarte aproximativ) la 20 000 de persoane. Avântul lui se conturează în secolul al XII-lea, stimulat de o monarhie din ce în ce mai puternică, dar și de un context comercial favorabil (proximitatea târgurilor din regiunea Champagne, centrul economic al Occidentului medieval). Către 1300, orașul ar fi numărat, în funcție de estimări, fie 80 000–85 000 de locuitori, fie mult mai mulți: 150 000 sau poate chiar, potrivit unei interpretări a recensământului din 1328, pe puțin 200 000.[21] Orașele flamande, cele mai înfloritoare din Europa de Nord, erau cu mult sub cea mai mică dintre aceste cifre. În Italia, Veneția, Milano și Florența numărau fiecare în jur de 100 000 de locuitori. Oricum, Parisul era cel mai mare oraș al Nordului și chiar, probabil, al Occidentului. În comparație, Londra, rivala sa de mai târziu, avea pe la 1300 o populație destul de modestă, 35 000 de locuitori. În timpul Renașterii, Parisul își menține întâietatea

[21] Elisabeth Carpentier, *op. cit.*, p. 294.

(300 000 de locuitori în 1600; 500 000 în 1700), până la sfârşitul secolului al XVII-lea, când Londra trece în frunte (200 000 de locuitori în 1600; 575 000 în 1700), propulsată de o dinamică economică şi demografică superioară celei franceze.[22]

Mărimea metropolei aduce prestigiu politic şi, de asemenea, prestigiu cultural. Universitatea din Paris, fondată spre sfârşitul secolului al XII-lea, se bucură de o recunoaştere depăşind de la început cadrul „național". Plecat din Île-de-France, stilul gotic (impropriu numit astfel, pentru că e un stil întru totul „francez") se răspândeşte, din secolul al XII-lea până în secolul al XV-lea, în aproape tot Occidentul. În fine, limba franceză începe o carieră internațională. Una din cele mai faimoase cărți ale Evului Mediu, *Le Devisement du monde* (*Descoperirea lumii*) a venețianului Marco Polo, a fost scrisă pe la 1300 în franceză, limbă literară considerată mai rafinată şi mai răspândită decât celelalte.

După o butadă voit provocatoare – dar adevărată în esența ei –, o limbă ar fi „un dialect cu armată, marină şi aviație"[23]. Cu alte cuvinte, extinzând afirmația, cariera oricărei limbi reflectă situația şi dinamica comunității care o susține: puterea, bogăția, prestigiul. Franceza s-a răspândit în Franța pentru că pleca din inima regatului francez şi mai ales a domeniului regal; s-a răspândit apoi în Europa,

---

[22] Pentru aceste cifre, destul de controversate, vezi Alfred Fierro, *Histoire et dictionnaire de Paris*, Paris, 1996, p. 278, şi Paul Bairoch, Jean Batou şi Pierre Chèvre, *La Population des villes européennes. Banque de données et analyse sommaire des résultats. 800-1850*, Geneva, 1988.

[23] Daniel Baggioni, *Langues et nations en Europe*, Paris, 1997, p. 133. În cele ce urmează, unele considerații sunt inspirate de această lucrare.

pentru că Franța s-a aflat, timp de secole, într-o poziție dominantă. La fel, preeminența de azi a Statelor Unite asigură întâietatea englezei.

Afirmarea europeană a francezei a cunoscut o vreme concurența altor limbi şi culturi. A fost în primul rând latina, limba Bisericii şi limba savantă a Evului Mediu şi a Renaşterii. Renaşterea – „invenție" italiană – a promovat italiana într-o poziție de prim-plan. La rându-i, spaniola a beneficiat de avântul european şi colonial al țării, mai ales în secolul al XVI-lea. În fine, germana a fost limba comună pentru o bună parte a Europei centrale.

Dar începând din secolul al XVII-lea, franceza începe să capete o importanță specială. Franța urcă, în timp ce Italia, Spania şi Germania intră într-o lungă fază de declin. Latina pierde teren în fața limbilor vii, ceea ce favorizează considerabil franceza. Spre deosebire de germană şi italiană, franceza e limba unui singur stat, unificat şi puternic, care înțelege să susțină activ cultura franceză şi răspândirea ei (Academia Franceză, fondată în 1635 de Richelieu; protecția acordată scriitorilor şi artiştilor de Ludovic XIV...). La 1648, potrivit unei vechi tradiții, tratatele Westfalice erau încă redactate în latină; în schimb, în 1714, limba Tratatului de la Rastatt era deja franceza, inaugurând două secole de supremație necontestată în relațiile internaționale.

Au contribuit la răspândirea ei – pe lângă argumentele puterii, strălucirii monarhice şi aristocratice, ale unei reale politici culturale a statului – două trăsături distinctive ale culturii franceze. Mai întâi, perfecțiunea formală, corespunzând unui adevărat cult al formei[24]. În nici o altă țară,

[24] Puncte de vedere incitante despre „formalismul" culturii franceze, în eseul lui Andreï Makine, *Cette France qu'on oublie d'aimer*,

cu excepţia Greciei antice, amprenta spiritului asupra materiei şi ordonarea lumii reale după regulile abstracte ale Raţiunii n-au mers atât de departe ca în faza clasică a culturii franceze. E suficient să privim un parc *à la française*, o pânză de Poussin sau un ansamblu urban din secolul al XVII-lea ca Place Royale din Paris (devenită apoi Place des Vosges) pentru a sesiza această uimitoare capacitate de organizare şi stilizare într-o perspectivă aproape geometrică. Claritatea, demnitatea exprimării şi precizia limbii se afirmă drept calităţi franceze prin excelenţă, dar purtătoare ale unui sens universal. Una peste alta, un demers intelectual extrem de rafinat, armonizat cu profilul elitelor franceze şi apt să ofere un model seducător elitelor europene.

În al doilea rând, gustul contestării. Franța cultiva deja o dialectică a contrariilor care avea să devină una dintre caracteristicile ei. O putere sigură de sine inspiră admiraţia sau cel puţin respectul; dar şi rezistenţa. Îngrădirea libertăţii face libertatea şi mai dorită. Franţa apărea ca țară a puterii solide, dar şi a contestării puterii. Franţa era deopotrivă palatul Versailles şi *Contractul social*, Bossuet şi Voltaire, modelul perfect al unei societăţi aristocratice şi al unei monarhii „absolute“, dar şi contramodelul – reacţie naturală la primul –, nu mai puţin perfect, al unui proiect filozofic şi politic construit pe libertate şi egalitate care avea să ducă la Revoluție. Aristocrați şi burghezi, reacţionari şi revoluționari, credincioşi şi liber-cugetători…, toţi aveau de câştigat. Această efervescență era propice adepţilor mişcării, gânditorilor care voiau să refacă lumea. Orientare progresistă şi generoasă (de „stânga“, în termeni actuali), ce avea să-i asigure Franţei o bună

Paris, 2006 (*Franța pe care uităm s-o iubim*, trad. rom. Gabriela Creția, Humanitas, Bucureşti, 2008).

parte din influența ei europeană (și mondială). Prin comparație, Anglia, cultura „rivală", prezenta un registru mai echilibrat și mai îngust. Ea se „așezase" în secolul al XVIII-lea, odată cu triumful liberalismului și al regimului parlamentar. Era foarte admirată – în Franța mai ales – pentru regimul ei liberal și progresele științifice. Dar Anglia, tocmai prin „lipsa de exces", îi făcea pe ceilalți să viseze mai puțin decât Franța: una oferea un model pragmatic cam prea specific britanic; cealaltă, orizonturi deschise pentru ansamblul omenirii.

În secolul al XVIII-lea, prestigiul Franței ajunsese la asemenea culmi că până și eșecurile ei politice și militare au putut să pară simple detalii. Toată Europa își potrivise ceasul după ora franceză... sau cel puțin elitele. Regele Prusiei, Frederic cel Mare, purta ocazional război cu Franța, dar prefera să se exprime în franceză decât în germană și se mândrea cu statutul său de scriitor de expresie franceză. Aristocrația rusă vorbea franțuzește; *Război și pace*, faimosul roman al lui Tolstoi, e scris într-un amestec de rusă și franceză, tocmai pentru a sugera atmosfera din mediile aristocratice de la Sankt-Petersburg și de la Moscova.

Această hegemonie lingvistică și culturală avea totuși limitele și slăbiciunile ei. Apogeul influenței franceze coincide cu epoca în care limbile și culturile naționale iau avânt; încă din secolul al XVIII-lea, dar mai ales în secolul al XIX-lea, acestea vor să-și afirme întâietatea, pe măsură ce ideologia democratică și națională câștigă teren. Franceza n-a ajuns niciodată să monopolizeze spațiul cultural, cum o făcuse latina în Evul Mediu, într-o epocă în care limbile „naționale" erau la început de drum, iar scrisul și cititul rămâneau apanajul unei elite foarte restrânse. Chiar și în secolul al XVIII-lea, secol „francez" prin excelență, marea majoritate a textelor tipărite în

celelalte țări europene sunt scrise în limbile respective, și nu în franceză (iar asta cu atât mai mult în secolul al XIX-lea, când limba națională a devenit suverană, iar franceza a rămas rezervată pentru relațiile internaționale). Pe de altă parte, franceza, mai general cultura franceză și un anume mod de viață *à la française* au cucerit aproape exclusiv elitele aristocratice, burgheze și intelectuale. Doar la acest nivel se poate vorbi de „Europa franceză“ a Luminilor. Franceza a fost limba exprimării elegante, a bunelor maniere, a diplomației. În schimb, afacerile, comerțul, navigația, sectoare ce erau pe cale să schimbe fața lumii, au fost mult mai puțin marcate de franceză (s-au manifestat mai activ pe acest teren: germana în Europa centrală, spaniola în comerțul maritim, apoi engleza aproape în toate domeniile). De asemenea, pozițiile extra-europene ale francezei rămâneau foarte restrânse (reduse la o elită subțire nord- și sud-americană). Strălucirea secolului al XVIII-lea masca punctele slabe care, până la urmă, vor evolua în defavoarea francezei.

Să recapitulăm: Franța Vechiului Regim își arăta în același timp măreția, dar și simptomele unui declin apropiat. Era cea mai populată țară europeană, însă deja creșterea ei demografică dădea semne de oboseală. Era o țară bogată, dar bogăția se baza în prea mare măsură pe structuri economice tradiționale, agrare mai ales, și pe o crâncenă impozitare a țăranilor. Dispunea de un stat puternic, ceea ce multă vreme a fost un avantaj, iar acum risca să devină o frână. Foarte puternică în Europa, a făcut dubla eroare (împinsă la extrem în timpul Revoluției și al Imperiului) de a-și sacrifica în numele acestui proiect european, într-un mod destul de nechibzuit, pozițiile extra-europene. În fine, superioritatea ei culturală, copleșitoare în atmosfera

elitistă a secolului al XVIII-lea, va găsi în secolele următoare un mediu din ce în ce mai puţin receptiv. Măreţia franceză îşi conţinea, chiar în formula ei, şi germenii declinului.

Am fi tentaţi să comparăm Franţa Vechiului Regim cu vechea Chină. Evident, nu putem împinge prea departe această alăturare, cele două ţări aparţinând unor civilizaţii foarte diferite. Dar putem remarca, *mutatis mutandis*, câteva puncte comune. Asemeni Chinei, Franţa era o ţară foarte întinsă şi foarte populată (la scara mai modestă a Europei occidentale). Era de asemenea o ţară unificată în jurul unui suveran şi condusă de o birocraţie de stat. O putere continentală, care, deşi a făcut-o mai puţin radical decât China, s-a arătat gata să renunţe la ocean în favoarea uscatului. Şi care, fără să se închidă total între ziduri, a dezvoltat şi ea o tenace mitologie a frontierei (nu a frontierei deschise, *à l'américaine*, ci a frontierei protectoare), cum o arată savantul lanţ de fortificaţii al lui Vauban sau căutarea insistentă a unor limite „naturale" (ceea ce, într-o epocă mai recentă, aminteşte de nu mai puţin simbolica linie Maginot). În ambele cazuri, structuri agrare predominante şi conservatoare (deşi având aspecte diferite). Culturi rafinate, strălucitoare şi influente, susţinute material de mase ţărăneşti ce trăiesc în condiţii destul de precare. Contribuţii ştiinţifice şi tehnologice numeroase şi prestigioase, dar mai puţină abilitate în aplicarea lor industrială, frânată de imobilitatea structurilor socio-economice (decalaj mai puţin grav în Franţa decât în China, dar destul de pronunţat când comparăm Franţa cu Anglia).

S-ar explica astfel admiraţia filozofilor francezi ai Luminilor pentru China, entuziasm care, un secol mai târziu,

provoca uimirea lui Tocqueville[25]. Francezii cei mai luminați vedeau în Imperiul Celest modelul de nedepășit al unei bune guvernări și al unei administrări înțelepte și eficiente. Sigur, admirau de asemenea, și chiar cu mai multă convingere, Anglia liberală. Această ezitare – în imaginar – între două formule de societate diametral opuse, mai precis între stat și individ, spune multe despre specificitatea franceză.

---

[25] Alexis de Tocqueville, *L'Ancien Régime et la Révolution* (1856), vol. III, capitolul III (*Vechiul Regim și Revoluția*, trad. rom. Cristian Preda și Constantin Davidescu, Nemira, București, 2000).

II
O revoluţie democratică şi burgheză care sacralizează statul şi proprietatea rurală

Orice revoluţie înseamnă ruptură şi continuitate în acelaşi timp. Noul edificiu se construieşte obligatoriu pe fundaţii vechi, reluându-le configuraţia, şi chiar amplificând-o sau exagerând-o graţie dinamicii revoluţionare. E suficient să observăm câteva modele clasice. Revoluţia rusă, cea mai radicală dintre toate şi cea mai transformatoare, a transferat în societatea comunistă – perfecţionându-le – structurile autoritare şi poliţiste din Rusia ţarilor; la fel, s-a sprijinit pe forme anterioare de colectivism rural; în fine, a prelungit, fără nici o şovăire, tradiţionala strategie expansionistă, pe linia lui Petru cel Mare. Astfel, Uniunea Sovietică apare ca un hibrid între proiectul comunist şi vechea Rusie. Cât despre „lumea nouă“ promovată de nazism, ea a reluat pe contul ei şi a dus pe culmi tendinţe preexistente: percepţia pur etnică a naţiunii, cu rădăcini adânci în conştiinţa germană, şi tendinţa autoritară şi militaristă a unei Germanii modelate de Prusia. „Tabula rasa“ este o utopie revoluţionară; ea nu există în realitate: purtăm întotdeauna trecutul cu noi.

Ceea ce a frapat în Revoluţia franceză a fost, la prima vedere, ruptura: republica înlocuia monarhia, suveranitatea poporului se impunea în faţa absolutismului regal... Simbolic, decapitarea regelui exprima această cezură istorică, fără nici o posibilitate de a reveni la trecut. A trebuit să apară Tocqueville pentru ca punctul de vedere opus,

susţinând o continuitate între Vechiul şi Noul Regim, să fie luat în consideraţie (o contribuţie teoretică strălucită, aplicabilă, cum am văzut deja, şi altor cazuri decât cel francez). Percepţia comună rămânea totuşi cea a unei fracturi istorice, a două istorii care se succedă, dar care nu seamănă: Franţa Vechiului Regim, Franţa născută din Revoluţie. În particular, interpretările marxiste sau marxizante nu lăsau nici un dubiu cu privire la acest subiect; o cerea schema istoriei: Revoluţia franceză – revoluţie burgheză – ar fi asigurat trecerea de la societatea feudală la societatea capitalistă; deci ea ar despărţi două modele socio-economice distincte şi opuse.

Dacă diferenţele de faţadă sar în ochi, structurile profunde sunt mai puţin vizibile. Revoluţia franceză a fost mai mult ideologică decât politică, mai mult politică decât socială, şi mai mult socială decât economică. Pe măsură ce pătrundem în centrul mecanismului socio-economic şi politic, continuitatea se dovedeşte la fel de importantă ca schimbarea. Nu încercăm să minimalizăm puterea înnoitoare a Revoluţiei: sub mai multe aspecte, ea marcat profund ultimele două secole de istorie: libertatea şi egalitatea, naţiunea şi democraţia sunt proiecte şi (parţial) împliniri ce datorează enorm procesului declanşat în 1789. Dar dimensiunea conservatoare este la fel de prezentă: Revoluţia a conservat (şi chiar a consolidat) o parte importantă a edificiului tradiţional.

Statul, în primul rând. De-a lungul a opt secole, de la Capeţieni la Bourboni, monarhia n-a încetat să-şi consolideze controlul asupra ţării. Acest proiect era avansat, dar încă departe de perfecţiune. Puterea „absolută“ a regelui era absolută mai mult simbolic decât în actul efectiv al guvernării, care rămânea mai mult sau mai puţin „împărţit“. Sigur, regele se dispensase de Stările generale, pe care

nu le mai convocase din 1614; revenirea lor pe scena politică în 1789 a fost impulsul iniţial al mişcării revoluţionare. Intendenţii, precursorii prefecţilor Imperiului şi ai Republicii, se străduiau să impună autoritatea regală în toate colţurile ţării. Totuşi, se făceau simţite inerţii şi reticenţe faţă de procesul de centralizare; se mai păstra un număr de instituţii regionale, ca parlamentele, care nu ezitau, la nevoie, să-l contrazică pe rege, sau cel puţin să întârzie aplicarea deciziilor adoptate la centru. Pe scurt, autonomia regională, deşi diminuată, continua să se manifeste. Nu numai teritoriul, ci întreaga societate era „compartimentată", organizată într-un conglomerat de familii, de colectivităţi, de privilegii... Autoritatea regală atenuase, dar nu anihilase această structură multiformă moştenită de la epoca feudală.

Revoluţia a operat un transfer de suveranitate de la rege la popor, care astfel a devenit Naţiune. Cu regele se mai putea negocia; cu Naţiunea, niciodată. Republica a fost proclamată una şi indivizibilă. Principiu suprem: suveranitatea nu se împarte. Orice interes particular trebuie să cedeze în faţa interesului naţional. Specificităţile regionale şi locale care constituiseră mijloace de rezistenţă în faţa puterii centrale sunt lichidate. Provinciile sunt înlocuite cu departamente; spre deosebire de primele, acestea nu mai sunt legate de istorie şi tradiţii, ci se prezintă, mai pragmatic, ca unităţi administrative, transmiţând în teritoriu o voinţă politică unică[1]. Structura administrativă, foarte centralizată, va fi perfecţionată în timpul Consulatului şi al Imperiului (funcţia de prefect datează din

---

[1] Pasaj reluat din Lucian Boia, *Le Mythe de la démocratie*, Paris, 2002, p. 19 (*Mitul democraţiei*, traducere din franceză realizată de autor, Humanitas, Bucureşti, 2003).

1800); de atunci şi până acum, ea nu a suferit modificări esenţiale. Decrete adoptate în 1791 suprimă sau interzic asociaţiile profesionale şi politice. Le Chapelier, raportorul pentru aceste legi, a exprimat limpede filozofia lor: „Nu mai există corporaţii în stat; nu mai există decât interesul particular al fiecărui individ şi interesul general.“ „Puterile intermediare“ se făceau ţăndări; individul rămânea singur în faţa statului. În aceste condiţii, Teroarea, filozofie de guvernare menită să descurajeze şi la nevoie să reprime orice „deviere“, era aproape inevitabilă. Diferitele regimuri care s-au succedat mai apoi în Franţa au trebuit să dilueze acest vin prea tare. Rezistând tentaţiei „unanimiste“, societatea franceză a reuşit să evite capcana totalitarismului. Ceva din filozofia originară s-a păstrat totuşi. Sistemul politic francez rămâne integrator și suspicios în fața intereselor „divergente“. Valorile Republicii, invocate ritual, trec înaintea oricărui particularism. E rezultatul multor secole de istorie şi al unei Revoluţii care, departe de a inversa tendinţa, n-a făcut decât s-o menţină şi s-o accentueze.

Poziţia dominantă a statului a susţinut mult timp puterea Franței, sporindu-i capacitatea de a-şi mobiliza şi folosi resursele. Revoluţia şi Imperiul au dovedit în modul cel mai spectaculos eficienţa unei construcţii politice bine articulate. Dar statul poate fi de asemenea o frână; încă sub Vechiul Regim, se face responsabil de o presiune economică şi financiară şi de o scurgere de venituri care-au sfârşit prin a încuraja conservatorismul mai curând decât să stimuleze spiritul de iniţiativă. Pe scurt, în Franţa – şi este o veche tradiţie – politicul primează în faţa economicului. Asta risca să devină o frână în era industrială şi tehnologică, atunci când, peste tot, factorul economic a câştigat mai multă putere şi autonomie. Or, multă vreme,

capitalismul francez s-a complăcut să rămână sub tutela statului; mai slab decât capitalismul olandez, englez sau american, el a găsit un avantaj în acest sprijin, însă un avantaj care i-a insuflat o timiditate care pe termen lung s-a transformat în handicap. Această împărțire a rolurilor e foarte vizibilă în momentul decisiv al modernizării economiei franceze, sub al Doilea Imperiu, când statul atrage un capital destul de temător, mobilizându-l printr-o politică economică hotărâtă la vârf: căile ferate, marile lucrări de modernizare a Parisului. Nicăieri, în lumea occidentală, intervenționismul n-a fost mai prezent ca în Franța: de la Colbert, dacă vrem, până la „intendența" epocii gaulliste sau naționalizările spectaculoase și pur ideologice de la începutul președinției lui Mitterrand...

O altă consecință a acestui „monism" național și politic, cât și a întăririi considerabile a statului, a fost unificarea culturală a Franței. Sub acest aspect, Vechiul Regim nu forțase nota, interesat fiind mai mult de docilitatea supușilor săi decât de limba pe care o vorbeau. În timpul Revoluției, ancheta lingvistică a abatelui Grégoire trage concluzia că majoritatea francezilor nu vorbeau franceza; se exprimau în graiuri și adesea în limbi diferite, de la bretonă la corsicană și de la alsaciană la provensală (iar asta, paradoxal, într-o Europă devenită „franceză", cel puțin la nivelul elitelor)[2]. În fapt, printre națiunile occidentale, Franța cunoștea cea mai mare diversitate etnică și lingvistică. Această particularitate a contat în concepția

---

[2] „Potrivit raportului prezentat Convenției de abatele Grégoire în 1793, folosirea generalizată a francezei nu privea decât cincisprezece departamente din aproximativ o sută; din 26 de milioane de francezi, circa 10 milioane erau propriu-zis francofoni și 3 milioane utilizau și franceza" (Daniel Baggioni, *op. cit.*, p. 137).

franceză a naţiunii, elaborată în timpul Revoluţiei; în contrast cu interpretarea germană, cea franceză nu are la bază criterii etnice şi de limbă, ci doar o opţiune voluntară. Alsacienii şi corsicanii aparţin naţiunii franceze pentru că asta a fost alegerea lor, exprimată liber şi fără nici o obligaţie faţă de istoria lor anterioară sau tradiţia lor culturală. Interpretare inimaginabilă dincolo de Rin, unde părea de neconceput ca germani „pursânge" să renunţe la identitatea lor iniţială ca să opteze pentru o nouă identitate, franceză; în felul acesta, se punea concret problema teritoriilor renane, pe care, după teza franceză, nimic nu le împiedica să devină franceze, dar care, potrivit tezei germane, erau irevocabil germane. Până la urmă, acest corp naţional pestriţ a fost unificat în jurul unor valori civice şi politice comune, şi mai ales prin intermediul unei singure limbi, ce nu putea fi alta decât franceza. Statul francez şi-a pus toate mijloacele – care au fost considerabile – în serviciul acestei omogenizări culturale şi lingvistice. În decurs de un secol, un secol şi jumătate, peisajul cultural s-a schimbat radical. Sub presiunea cumulată a administraţiei, şcolii, serviciului militar (şi înainte ca radioul sau televiziunea să aibă o influenţă mai directă asupra fiecărui individ), minorităţile lingvistice (care împreună formau o majoritate) au dispărut aproape complet. Nu numai că franceza a devenit limba comună, lucru firesc, dar limbile regionale au fost în bună măsură uitate, sau, în cel mai bun caz, reduse la o dimensiune folclorică. Conceptul de *minoritate* nu figura în dicţionarul politic francez: în Republică, nimeni nu e minoritar; toţi sunt egali şi împărtăşesc aceeaşi cultură şi aceleaşi valori.

Proiect generos şi totodată constrângător. Cazul provensalei rămâne exemplar: lupta lui Frédéric Mistral şi a mişcării *felibri* pentru a-i reda vechea importanţă şi

demnitatea literară a eşuat. Singurul învăţământ din Franţa a fost cel predat în franceză; nici o şcoală n-a cultivat limbile şi tradiţiile „minoritare". Abia din anii 1950, când lupta era definitiv pierdută, limbile regionale au obţinut dreptul de a fi studiate (cu acelaşi statut ca limbile străine!). Franţa a sfârşit prin a semna, în 1999, Carta europeană a limbilor regionale şi minoritare, dar fără prea multă convingere. Cu acest prilej, Consiliul constituţional a ţinut să reamintească „principiul unicităţii poporului francez" şi faptul că „limba Republicii este franceza"; drepturile specifice acordate altor idiomuri ar aduce aşadar atingere bazelor înseşi ale edificiului naţional. Genul de duioşie manifestată uneori, în zilele noastre, pentru limbile regionale seamănă mult cu interesul pentru speciile pe cale de dispariţie; e vorba de a salva *in extremis* un minimum de tradiţie şi diversitate.

Una peste alta, statul francez şi-a dovedit extraordinara forţă de asimilare, şi asta fără a practica niciodată, cum au făcut-o atâtea ţări într-o perioadă sau alta a istoriei lor, o strategie de discriminare sau de purificare bazată pe criterii etnice. Uimitoarea performanţă franceză provoacă uneori invidia celor care se confruntă permanent cu tensiuni minoritare. Cum să-i convingi pe ungurii din Transilvania, de pildă, să se considere români? Sau pe albanezii din Kosovo să rămână sârbi? Nici un guvern n-a reuşit. A fost secretul, bine păstrat, al Franţei: o combinaţie, unică în felul ei, de putere a instituţiilor, coeziune naţională şi prestigiu cultural. Ne putem totuşi întreba dacă această strategie de unificare puţin preocupată de nuanţe, care desigur a contribuit la măreţia Franţei, n-a devenit mai mult o frână decât un ferment, într-o epocă în care identităţile individuale şi de grup vor să se definească în raport cu identitatea naţională.

La rândul lor, consecinţele sociale ale Revoluţiei franceze se înscriu, dincolo de schimbările incontestabile, într-o logică de continuitate. Iată o revoluţie „burgheză“, al cărei dublu rol – cel puţin după interpretarea marxizantă destul de comună – era să lichideze feudalitatea şi să deschidă calea capitalismului. În ce priveşte primul punct, nimic de spus: privilegiile feudale au fost abolite şi proprietatea ţărănească a devenit liberă, scutită de obligaţiile şi restricţiile impuse de regimul nobiliar. În mediul urban, corporaţiile, care frânau libera iniţiativă, au dispărut în 1791. În schimb lipseşte – şi într-un mod spectaculos – capitalismul. Revoluţie burgheză, fie, dar ce rămâne din această idee fără ferment capitalist? În schema lui Marx, modul de producţie feudal este înlocuit de modul de producţie „capitalist“, şi nu doar unul „burghez“. Dar există un aspect şi mai grav: nu numai că Revoluţia n-a confirmat ori declanşat o dinamică industrială de tip capitalist, dar mai mult, deşi i-a pregătit terenul prin măsuri de ordin legislativ (abolirea corporaţiilor, punerea în circulaţie a proprietăţilor agrare...), ea a creat în egală măsură obstacole în calea capitalismului, stimulând un angrenaj socio-economic moştenit de la Vechiul Regim, care în final s-a dovedit puţin prielnic unei schimbări radicale de structuri şi tendinţe.

Explicaţia este că Franţa era în primul rând o ţară agrară, formată mai ales din ţărani şi aristocraţi. Revoluţia i-a emancipat pe ţărani şi le-a dat posibilitatea să cumpere pământul rămas disponibil în urma exproprierii bunurilor Bisericii şi, într-o măsură mai mică, a proprietăţilor nobiliare. Numeroşi ţărani s-au îmbogăţit, în timp ce creştea numărul de proprietăţi mici şi foarte mici. La rândul ei, burghezia a cumpărat „bunuri naţionale“; se simţea chiar şi ea atrasă mai mult de pământ decât de

afaceri: idealul ei era să devină o nouă aristocrație. Cât despre nobili, aceștia au suferit din cauza Revoluției, însă, în ciuda Terorii, cei mai mulți și-au păstrat nu doar capetele, ci și o bună parte din proprietăți. Dacă legăturile „feudale" au dispărut, raporturi similare au supraviețuit. Țăranii – de regulă proprietari, dar pe suprafețe reduse – participau și ei la exploatarea domeniilor, ca fermieri sau arendași (alături de un proletariat agricol care muncea cu ziua). Marii proprietari erau rentieri, urmând un model mai curând aristocratic decât capitalist. Astfel, în loc să dispară, aristocrația a căpătat un nou suflu, lărgindu-și rândurile prin sosirea proprietarilor de origine burgheză, care încercau să-și facă uitat rangul social inferior. În 1840 – la o jumătate de secol după Revoluție – cele mai mari averi din Franța erau mai ales de natură funciară, majoritatea – 300 din 512 – aparținând nobilimii (mai mult sau mai puțin veritabilă). Puține schimbări, s-ar părea, față de Vechiul Regim[3]!

Această situație se face vinovată de un anume imobilism. Pământul rămânea valoarea „supremă", imobilizând oameni și capitaluri în detrimentul expansiunii industriale. În plus, agricultura franceză era departe de a străluci prin inovație: era blocată de fărâmițarea proprietăților și de prudența ce-i caracteriza deopotrivă pe țăran și pe rentier. Sigur, de-a lungul secolului al XIX-lea, au avut loc ameliorări tehnologice și agronomice și în Franța, dar sub nivelul țărilor occidentale performante. Țăranul, căruia îi revenea cea mai mare parte a terenului agricol, investea puțin. Câștigul lui mergea mai mult la economii, cu obiectiv

[3] André-Jean Tudesq, „La France romantique et bourgeoise, 1815–1848", în *Histoire de la France des origines à nos jours*, *op. cit.*, p. 607.

prioritar de a cumpăra noi parcele. Într-adevăr, în termeni de proprietate şi de venituri, ţărănimea a câştigat puncte de-a lungul întregului secol al XIX-lea, într-o Franţă care, chiar îmburghezindu-se, rămânea fundamental legată de pământ. Franţa şi-a continuat astfel cariera de mare ţară agrară, cu productivitate medie, dar cu o producţie globală însemnată. Ea şi-a ocrotit ţărănimea, cu preţul unei modernizări incomplete şi al unei întârzieri industriale considerabile. Era opusul strategiei britanice.

Aceste consecinţe ale Revoluţiei, mai mult rurale decât industriale şi urbane, îşi găsesc un indiciu curios într-un fenomen trecător, dar nu mai puţin exemplar, pe care demografii îl numesc „o veritabilă dezurbanizare a Franţei“, la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea.[4] Recensământul din 1806 înregistrează la Paris un total de 580 000 de locuitori, faţă de peste 600 000 la începutul Revoluţiei; Marsilia coboară de la 110 000 la 100 000; Lyon, mai spectaculos, de la aproape 150 000 la puţin peste 100 000. A fost rezultatul opririi temporare a fluxului migrator dinspre sat spre oraş, reflectând o evoluţie contradictorie: pe de o parte, abolirea obligaţiilor ţărănimii faţă de nobili, alocarea unei părţi din fondul funciar, calmul relativ al mediului rural; pe de altă parte, instabilitatea politică şi imobilismul economic (sau criza, pur şi simplu) din mediile citadine. Mai târziu, urbanizarea şi-a reluat creşterea, chiar dacă într-un ritm destul de lent, frânată de un sector agrar care dădea de lucru majorităţii francezilor. Perioada revoluţionară şi imperială a adâncit şi mai mult, în termeni de modernitate socio-economică, distanţa deja considerabilă dintre Franţa şi Anglia, în avantajul celei din urmă.

---

[4] Jacques Dupâquier, *op. cit.*, pp. 90–93.

Considerată de unii modelul clasic şi perfect al revoluţiei burgheze, Revoluţia franceză frapează, dimpotrivă, prin unicitatea ei. Revoluţia engleză, anterioară cu un secol şi jumătate, a izbucnit într-un context diferit, mai puţin marcat de modernitate; în schimb, a generat condiţii mai favorabile acţiunii libere a forţelor economice şi mobilităţii sociale, precum şi o capacitate de „reglare“ ce i-a lipsit Franţei. Cât despre Revoluţia americană, aceea nu a fost o revoluţie adevărată, ci un război de independenţă. În Europa, exceptând răsturnările provocate de războaiele napoleoniene, schimbările au fost graduale, fără intensitatea spectaculoasă a „modelului“ francez. Nu încercăm să sugerăm că Franţa ar fi putut să evite o revoluţie. Revoluţia trebuia să aibă loc, pur şi simplu pentru că a avut loc. Ca s-o eliminăm – într-o istorie virtuală – ar trebui să eliminăm şi Franţa Vechiului Regim, ar trebui să inventăm o Franţă diferită. Revoluţia a fost un răspuns francez la o situaţie franceză specifică: un stat monarhic puternic, puţin dispus la dialog şi care le impunea supuşilor săi o povară prea grea.

Totuşi, dacă evoluţiile sunt explicabile, nu înseamnă că ele au dus la soluţia ideală. Revoluţia n-a atenuat numeroasele contradicţii ale societăţii franceze, ci dimpotrivă: a deschis o cutie a Pandorei, inaugurând o lungă perioadă de instabilitate socială şi politică. Începutul Revoluţiei are o dată precisă: 1789, mai exact 5 mai 1789, întrunirea Stărilor Generale; în schimb, sfârşitul ei rămâne incert…, poate pentru că, pur şi simplu, n-a existat un sfârşit. Şocul revoluţionar s-a prelungit, măturând în valuri succesive Franţa secolelor al XIX-lea şi al XX-lea, cu un amestec special de efecte pozitive şi negative: libertăţi şi o relativă egalitate cucerite progresiv, dar şi o stare endemică de confruntare şi instabilitate. În cursul ultimelor două secole,

Franţa a cunoscut peste zece schimbări de regim, mai multe decât toate celelalte ţări occidentale: cinci republici (prima dintre acestea fiind divizată şi ea: Convenţia, Directoratul şi Consulatul), două imperii, două monarhii (Restauraţia şi Monarhia din Iulie), fără a uita guvernul Comunei din Paris, şi în sfârşit guvernul de la Vichy. În ciuda mitului unei Naţiuni franceze unite, corpul social francez s-a dovedit a fi divizat şi structurat într-o manieră conflictuală. *Două Franțe* se înfruntă în permanenţă – imagine cu geometrie variabilă, în acelaşi timp reală şi mitologică: Franţa revoluţionară şi Franţa reacţionară, Franţa republicană şi Franţa monarhică, Franţa democratică şi Franţa aristocrată, Franţa laică şi Franţa catolică, Franţa progresistă şi Franţa tradiţionalistă… Viaţa socială, politică şi culturală, puternic ideologizată, a cunoscut momente de paroxism în care, departe de pretinsa solidaritate naţională, francezii au fost duşmani de moarte cu francezii (comunarzii cu susţinătorii guvernului de la Versailles, cei din Rezistenţă cu adepţii guvernului de la Vichy…). Cel mai unitar sistem politic occidental se dovedeşte astfel cel mai divizat şi cel mai conflictual. Consensul este lucru rar în Franţa; această incapacitate de a se înțelege aparține moştenirii revoluţionare, dar Revoluţia, la rândul ei, este moştenitoarea Vechiului Regim: totul se leagă. Concepţia monolitică despre naţiune şi stat a ascuțit considerabil contradicţiile, lăsând puţin loc pentru nuanţe. Cultura politică franceză a dezvoltat o dialectică a contradicţiei, pendulând între recursul la autoritate şi refuzul autorității; etatismul și individualismul sunt la fel de prezente, și în doze mari. Franța este o țară foarte guvernată şi foarte puţin guvernabilă.

Tensiunea ideologică a scăzut între timp în societatea franceză, dar rămâne mai ridicată decât la celelalte naţiuni

occidentale. În Franţa este o tradiţie ca ideologicul să primeze în faţa politicului, iar politicul să primeze în faţa economicului: invers decât în ţări care au reuşit mai bine din punct de vedere economic. Chiar şi în zilele noastre, independenţa politică a Franţei şi apărarea modelului social francez atârnă greu în balanţa deciziilor economice (eventual în dezacord cu exigenţele mondializării). În secolul al XIX-lea, principiul director, inclusiv pentru economie, era consolidarea şi omogenizarea statului-naţiune. Aşa explică Hervé Le Bras paradoxul Nordului industrializat, ale cărui performanţe rămâneau inferioare potenţialului său: statul ar fi decis şi operat un transfer de bogăţie, din Nord către Sud, ca să asigure dezvoltarea economică, culturală şi instituţională a celui din urmă: deturnare a investiţiei productive care a limitat creşterea industrială a Franţei, în beneficiul unităţii sale politice şi culturale.[5]

---

[5] Hervé Le Bras, *Les Trois France*, Paris, 1986, pp. 128–229; interpretare reluată de Fernand Braudel în *L'Identité de la France. Les hommes et les choses*, II, Paris, 1996, p. 346.

III
Descreştere

Un fenomen straniu loveşte Franţa secolului al XIX-lea. Pare atinsă de un soi de anemie, care o face să-şi piardă rangul şi duce la o reaşezare în ierarhia marilor puteri. Acest fenomen a fost încetinirea dramatică – aproape o stagnare – a creşterii demografice. Într-o perioadă în care populaţia creşte spectaculos în Europa şi peste tot în lume.

Acest comportament atipic corespunde unei istorii atipice. Într-adevăr, din secolul al XVIII-lea, francezii s-au „înmulţit" într-un ritm mult mai scăzut decât celelalte naţiuni ale continentului. Această tendinţă, rezultând dintr-un „plin" demografic în condiţiile epocii, s-a accentuat dramatic în continuare. Istoricii nu încetează să-şi pună întrebări privind cauzele acestei calamităţi. Mica proprietate, atât de specifică peisajului socio-economic francez şi înainte de Revoluţie, dar întărită mult de aceasta, e prima implicată: idealul ţăranului era să-şi sporească suprafaţa de pământ, nu să-şi împartă patrimoniul.[1] Consecinţa:

---

[1] Jacques Dupâquier, *op. cit.*, p. 124. Revoluţia, „eliberându-i şi îmbogăţindu-i pe ţăranii francezi, [...] i-a făcut egoişti şi calculaţi". În secolul al XIX-lea, ţara devine „paradisul rentierilor, al proprietarilor şi mic-burghezilor". Iată sfatul economistului J.-B. Say: „Instituţiile cele mai propice fericirii oamenilor sunt cele care tind să înmulţească capitalurile. Se cuvine deci să-i încurajăm pe oameni să facă economii mai curând decât copii."

un control sporit al naşterilor, scăderea fertilităţii. Mica proprietate şi mentalitatea mic-burgheză dominau şi în mediul citadin, cu efecte similare; oraşele nu erau suficient de dinamice şi întreprinzătoare ca să provoace un veritabil aflux din lumea rurală şi astfel să dezenclavizeze ţara. Procesul de desacralizare, început în epoca Luminilor şi accentuat pe vremea Revoluţiei, şi-a adus desigur şi el contribuţia: viaţa individuală se emancipează parţial de sub tutela bisericii; se conturează o nouă morală familială, secularizată şi individualistă. E greu de apreciat ponderea fiecărui factor în particular. Dar rezultatul se vede: natalitatea este în cădere liberă.

În 1800, Franţa era încă cea mai mare naţiune occidentală. Către 1870, e deja depăşită, ca număr de locuitori, de Germania şi Statele Unite, iar spre 1900 de Marea Britanie. În 1914, ierarhia e răsturnată faţă de începutul secolului al XIX-lea. O sută de ani au fost suficienţi pentru ca Franța să-şi piardă ireversibil rangul. Cu aproximativ 40 de milioane de locuitori înaintea Primului Război Mondial, ea ocupă al cincilea loc european, după Rusia – 140 milioane, Germania – 68 milioane, Austro-Ungaria – 51 milioane şi Marea Britanie – 45 milioane.[2] Tot atunci, Statele Unite, care în 1800 era o ţară foarte mică în comparaţie cu Franța, se apropia de 100 de milioane, echivalentul a două Franţe şi jumătate. Uriaşul francez descrescuse: avea acum o talie mijlocie. Nu era o scădere în cifre absolute; pur şi

[2] Agnès Fine şi Jean-Claude Sangoï, *La Population française au XIXe siècle*, *op. cit.*, p. 8 (tabel reluat din *Histoire de la population française*, sub conducerea lui Jacques Dupâquier, Paris, 1988). Angus Maddison, în *L'Économie mondiale. Statistiques historiques*, *op. cit.*, dă cifre puţin diferite: în 1913, Franța figurează cu o populaţie de 41 463 000 locuitori, Germania cu 65 058 000, şi Marea Britanie cu 45 649 000 locuitori.

simplu, ceilalți crescuseră mai repede; de asemenea, scena istoriei, multă timp concentrată (pentru occidentali) în colțul apusean al Europei, se lărgise la scara întregii lumi.

Puterea economică a Franței a cunoscut o descreștere similară (tot relativă, desigur). În termeni de PIB, Franța fusese multă vreme țara cea mai bogată. Mai puțin bogată pe cap de locuitor decât Anglia și Olanda, dar acestea erau țări mici; numărul de locuitori și dimensiunile economiei favorizau Franța. Abia pe la 1820 PIB-ul britanic trece pe prima poziție, propulsat de Revoluția industrială și de creșterea populației. În Anglia, revoluția industrială demarează prin 1760–1780. În Franța, specialiștii în istoria economică au căutat fără mare succes să identifice o cotitură similară și, în disperare de cauză, au fost nevoiți dacă nu să renunțe la concept, cel puțin să-l nuanțeze considerabil. Nu există o veritabilă revoluție industrială *à la française*! Destinul acestei țări a fost să se angajeze în alt tip de revoluție, o revoluție politică și socială, care a întreținut raporturi echivoce cu revoluția industrială (de tip britanic): pe de o parte, a eliberat economia de servituțile feudale, dar pe de altă parte i-a pus în spate dubla povară a unei proprietăți agrare dominante și conservatoare și a unui stat birocratic și supradimensionat. Demarajul industrial se situează în Franța pe la 1830, mai târziu decât în Anglia, dar în același timp cu regiunile continentale vecine: Belgia, Germania renană. Mișcarea a fost de o intensitate medie, departe de creșterile exponențiale caracteristice pentru Anglia, apoi pentru Belgia și Germania, fără să mai vorbim de Statele Unite. În acest proces, s-a spus deja, nord-estul Franței, nucleul dur al economiei franceze, a fost frânat de comportamentul mult mai conservator al celorlalte regiuni ale țării. O reconstituire cantitativă a dezvoltării economice luând ca bază anul

1913, indicat prin 100, arată că PIB-ul francez evoluează începând de la 26,6 în 1820; același punct de plecare este cotat la 16,2 pentru Marea Britanie, la 14 pentru Belgia și la 11,3 pentru Germania.[3] Înseamnă că, în decurs de aproape un secol, economia franceză ar fi crescut de circa patru ori, în timp ce economia britanică, care dispunea deja de un avans important, ar fi crescut de șase ori, economia belgiană de șapte ori, iar cea germană de nouă ori.

Să examinăm statisticile:

Evoluția PIB-ului
(în milioane de dolari internaționali Geary-Khamis din 1990)[4]

Anul	Franța	Marea Britanie	Germania	Statele Unite
1820	35 468	36 232	26 819	12 548
1870	72 100	100 180	72 149	98 374
1913	144 489	224 618	237 332	417 383

Evoluția PIB-ului pe cap de locuitor
(în milioane de dolari internaționali Geary-Khamis din 1990)[5]

Anul	Franța	Marea Britanie	Germania	Statele Unite
1820	1 135	1 706	1 077	1 257
1870	1 876	3 190	1 839	2 445
1913	3 485	4 921	3 648	5 301

În 1820, PIB-ul Franței era aproape egal cu cel al Marii Britanii; în 1913, economia franceză reprezenta doar 65%

[3] Angus Maddison, *Monitoring the World Economy, 1820–1992*, OCDE, 1995, pp. 148–151.

[4] Angus Maddison, *L'Économie mondiale. Statistiques historiques*, p. 273.

[5] *Ibidem*, p. 276.

din cea a Marii Britanii şi 60% din cea a Germaniei, ca să nu mai vorbim de Statele Unite, cu un PIB de trei ori mai mic decât al Franţei în 1820, dar a căror producţie era deja de trei ori şi jumătate mai mare. Diferenţele sunt mai mici dacă luăm în consideraţie produsul pe cap de locuitor, tocmai pentru că populaţia franceză creşte foarte puţin; dar şi sub acest aspect celelalte ţări occidentale cunosc un progres mai accentuat; în 1913, produsul pe cap de locuitor era cu puţin superior în Germania, cu 40% mai mare în Anglia, şi cu peste 50% în Statele Unite.

Valoarea exporturilor de mărfuri cunoaşte o dinamică similară. În 1870, Franţa se situa pe locul al doilea în lume, după Marea Britanie; în 1914, depăşită de Germania şi Statele Unite, nu mai ocupă decât locul al patrulea.

În acelaşi timp, urbanizarea înaintează şi ea într-un ritm mediu. Potrivit unei statistici care ia în considerare aglomeraţiile cu peste 2 000 de locuitori (definiţia „clasică" a oraşului), Franţa începe cu un procentaj de 17,4% (în 1806) şi atinge 40,9% în 1900. E un progres incontestabil, în contextul „creşterii accelerate" a unui secol marcat de revoluţia industrială (şi implicit „urbană"), cu observaţia că ceilalţi progresează mai rapid. În 1850 – premieră mondială absolută –, populaţia urbană a Marii Britanii depăşeşte procentul de 50%; în 1900, ajunge la 77%. Germania, al cărei punct de plecare la începutul secolului al XIX-lea e similar cu al Franţei, iuţeşte pasul după 1850 şi mai ales după unificare şi crearea Reichului în 1870: 36,1% populaţie urbană în 1870 (depăşind deja cei 31,1% ai Franţei), 47% în 1890, şi 54,3% în 1900.[6] Astfel, Germania intra la rândul ei în clubul ţărilor majoritar urbane (din care mai făceau parte Olanda şi Belgia).

---

[6] Agnès Fine şi Jean-Claude Sangoï, *op. cit.*, p. 96.

În Franța, va trebui așteptat anul 1931 pentru ca orașele să devină majoritare; dar abia după al Doilea Război Mondial profilul urban al societății franceze va lua un avânt decisiv în raport cu dimensiunea rurală tradițională a țării (rămasă chiar și în zilele noastre mai importantă, din punct de vedere demografic, economic și simbolic, decât în majoritatea țărilor industrializate).

Principalii indicatori ai revoluției tehnologice și industriale din secolul al XIX-lea arată, aproape în permanență, o rămânere în urmă a Franței, considerabilă într-o primă etapă, redusă mai apoi, dar foarte rar eliminată.

Principalul agent mecanic al epocii este aburul; statistica mașinilor cu abur dă măsura gradului de dezvoltare economică. Puterea mașinilor cu abur fixe (exprimată în mii de cai-putere abur) indică în 1840 ierarhia următoare: Marea Britanie – 350, Franța – 34, Germania – 20; în 1850: Marea Britanie – 500, Franța – 67, Germania – 40; în 1870: Marea Britanie – 900, Franța – 336, Germania – 900. Enormă întârziere inițială a Franței față de Marea Britanie, redusă parțial în timpul celui de-al Doilea Imperiu (de la 10 la 1 spre 3 la 1), dar în aceeași perioadă Franța e depășită spectaculos de către Germania, țară care, pornind de la o situație nu prea strălucită, ajunge în scurt timp să egaleze puterea industrială a Marii Britanii.[7]

Căile ferate, factor decisiv în evoluțiile economice și sociale din secolul al XIX-lea, pornesc în Franța cu o lentoare extremă. În 1850, cu un total de 10 500 kilometri, Anglia dispune deja de o rețea aproape completă. Mult în urma britanicilor, statele germane (Imperiul German de la 1871), cu 6 000 de kilometri, legau cel puțin orașele

---

[7] Jean-Pierre Rioux, *La Révolution industrielle, 1780–1880*, Paris, 1971, p. 67.

lor cele mai importante. Ca densitate, reţeaua belgiană (850 de kilometri) se situa pe poziţia a doua, după cea britanică. Franţa nu se putea lăuda decât cu 3 000 de kilometri, o cifră neînsemnată în raport cu suprafaţa ei. Pentru moment nu exista nici o reţea, doar segmente ce aşteptau să fie prelungite şi integrate într-un sistem naţional. Va fi sarcina celui de-al Doilea Imperiu; în 1870, reţeaua franceză va atinge aproape 18 000 de kilometri (Germania – 19 500; Marea Britanie – 25 000).[8] Misiune îndeplinită: dar dificultatea de a porni din loc lucrurile e foarte semnificativă.

Specialitate franceză de tradiţie, agricultura rămânea şi ea cu o dotare tehnică de nivel mediu şi un randament pe măsură. În anii 1886–1889, producţia de grâu la hectar se cifra în Franţa la o medie naţională de 11,8 chintale, faţă de 15 chintale în Germania, 18 în Belgia şi 25 în Danemarca.[9]

Nimic nu egalează însă, în materie de decalaje, ciudata istorie a telefoniei franceze. „Dintre toate naţiunile, Franţa e cea mai săracă în telefoane“, arăta în 1910 *Almanahul Hachette*; cu un strop de exagerare: Austro-Ungaria şi Rusia erau şi mai arhaice. Fapt e că printre ţările cele mai dezvoltate, Franţa făcea într-adevăr o figură jalnică: un aparat telefonic la 16 locuitori în Statele Unite, unul la 50 în Danemarca, unul la 54 în Elveţia, unul la 100 în Germania, unul la 143 în Anglia... şi unul la 364 în Franţa.[10] Iar anii trec, fără ca telefonul să se bucure de atenţia

---

[8] *Ibidem*, p. 80. Despre evoluția căilor ferate în cursul secolului al XIX-lea, vezi un articol exhaustiv în *Brockhaus'Konversations-Lexikon*, Leipzig, 1901, vol. V, „Eisenbahnen“, pp. 777–786.

[9] Fernand Braudel, *L'Identité de la France. Les hommes et les choses*, II, p. 206.

[10] *Almanach Hachette*, 1910, p. 81.

francezilor. În 1938, numărul de posturi telefonice la 100 de locuitori era în Franța de 3,8, față de 15,8 în Statele Unite, 13,6 în Suedia și 7 în Marea Britanie.[11] Așadar, decalajul se confirma: era semnul cât se poate de grăitor al unei respingeri tenace a societății tehnologice, atât în planul structurilor, cât și al mentalităților!

Răspândirea radioului indică un comportament similar. În 1934, numărul de aparate la mia de locuitori este de 150,1 în Danemarca, 133,4 în Anglia, 77,4 în Germania... și 33,1 în Franța. În 1938, se înregistrează un progres însemnat: 99,4 aparate la 1 000 de locuitori, dar Franța rămâne încă departe în urma Danemarcei (190 de aparate), Angliei (183,6) și Germaniei (134).[12]

Profilul producției și schimburilor e de luat și el în considerație. Economia franceză obișnuia deja să opună rezistență curentelor celor mai inovatoare; chiar și progresând, ea rămânea cantonată pe terenul ei tradițional. Timp de zeci de ani, exporturile au în capul listei, invariabil, textilele și vinurile. În 1900, mașinile asigurau 1,5% din vânzările franceze în străinătate, produsele metalurgice 2%, iar produsele chimice tot 2%; în Germania, aceleași categorii reprezentau respectiv 8%,15% și 8,5%[13]. Totuși, între 1900 și 1913, se fac simțite semnele unei înnoiri: se afirmă domeniile de vârf (automobile, aviație, utilaj electric,

---

[11] *Histoire de la France industrielle*, sub conducerea lui Maurice Lévy-Leboyer, Paris, 1996, p. 396.

[12] Heinz Phohle, *Der Rundfunk als Instrument der Politik. Zur Geschichte des deutschen Rundfunks von 1928–1938*, Hamburg, 1955, tabel reprodus în *Manuel d'histoire franco-allemand. L'Europe et le monde du congrès de Vienne à 1945*, Paris, 2008, p. 149.

[13] După statisticile publicate în *Brockhaus'Konversations-Lexikon*, Leipzig, vol. V (1901), p. 49 și vol. VI (1902), p. 988.

chimie) şi o mentalitate de întreprindere mai dinamică. La producţia de automobile, de pildă, Franţa se situa spre 1914 pe al doilea loc în lume, după Statele Unite; era totuşi o industrie care, la începuturile ei, păstra procedee de fabricaţie aproape artizanale; într-o etapă ulterioară, francezii vor opune rezistenţă la standardizare şi la munca pe bandă rulantă.[14] Una peste alta, avântul de la începutul secolului XX nu făcea decât să atenueze o întârziere destul de considerabilă.

Această zvâcnire tehnologică se înscrie de altfel într-o tipologie franceză constantă şi destul de paradoxală. Istoricii economiei au păreri împărţite[15]. Trebuie pus accentul pe Franţa dinamică sau pe Franţa conservatoare? Modernitate a existat aici întotdeauna, şi la 1900, la fel ca sub cel de-al Doilea Imperiu, şi nu mai puţin sub Vechiul Regim. Franţa şi-a câştigat un loc foarte onorabil în istoria ştiinţelor şi tehnologiilor, în prima linie a ţărilor occidentale. Dar între avangardă şi grosul armatei coordonarea n-a fost niciodată perfectă. Modernitatea economică s-a manifestat în Franţa într-un mediu conservator care i-a diluat şi limitat efectele.

Frânele, în secolul al XIX-lea, erau atât de natură demografică, socio-economică (în primul rând o agricultură ce imobiliza o bună parte din oameni şi din venituri), cât şi psihologică (valorizarea pământului, a artizanatului, a spiritului de economie mic-burghez, pe scurt a valorilor Franţei tradiţionale).

---

[14] François Caron, *Histoire économique de la France, XIXe–XXe siècles*, Paris, 1981, pp. 143–144.

[15] În afara lucrării citate a lui François Caron, pentru o radiografie economică detaliată a epocii, vezi Jean Bouvier, „Le mouvement d'une civilisation nouvelle, 1852–1914", în *Histoire de la France des origines à nos jours*, *op. cit.*, pp. 645–690.

Lupta cu analfabetismul, cel puţin, a progresat mai repede decât anevoioasa modernizare socio-economică. Şi aici, întârzierea Franţei era considerabilă, în comparaţie cu nordul Europei. Pe la 1850, doar 60% dintre adulţii francezi de sex masculin ştiau să citească şi să scrie, faţă de aproape 70% în Anglia şi 90% în Scoţia. Decalajul s-a micşorat sub al Doilea Imperiu: 75% în 1870 (Anglia: 80%, Scoţia: 90%) şi a fost aproape lichidat prin legile şcolare ale celei de-a Treia Republici: în 1900, 95% dintre adulţii de sex masculin ştiau să citească şi să scrie (cu două-trei procente după ţările cele mai performante: Anglia: 97%; Scoţia: 98%).[16] Harta Europei alfabetizate din 1900 (inclusiv femei), prezintă un spaţiu german, scandinav, olandez şi britanic cu peste 90% ştiutori de carte, în avans, încă, faţă de Franţa (situată parţial sub 90%), ea însăşi depăşind cu mult ţările mediteraneene.[17]

Exista totuşi un domeniu în care Franţa excela. Ţară a economisirii mai curând decât a investiţiei, ea acumula capitaluri. Era a doua putere financiară a lumii (după Marea Britanie), „al doilea rezervor de capitaluri spre care se scurgea metalul galben“, după expresia unui contemporan.

Iată un tabel comparativ cu investiţiile externe ale principalelor ţări creditoare (în milioane de dolari)[18]:

	1870	1900	1914	% 1914
Marea Britanie	4 900	12 000	20 000	44
Franţa	2 500	5 800	9 050	19,9
Germania	–	4 800	5 800	12,8
Statele Unite	100	500	3 500	7,8

[16] Lawrence Stone, *op. cit.*, p. 120.
[17] Emmanuel Todd, *L'Invention de l'Europe*, Paris, 1990, p. 132.
[18] François Caron, *op. cit.*, p. 132.

Pierre Baudin, ministrul Lucrărilor Publice, remarca în 1903 un contrast izbitor între capacitatea financiară „strălucită“ a țării și „marea ei slăbiciune în domeniile demografic și industrial“[19]. În 1914, Franța era cel mai mare exportator de capitaluri către țările Europei și în special către Rusia, în timp ce în restul lumii întâietatea revenea britanicilor. „Sănătatea“ financiară a Franței părea asigurată, iar francul francez era simbolul unei monede puternice și respectate.

Fără să fie strălucit, tabloul nu era nici descurajator. Existau întârzieri și lentori, existau salturi înainte și performanțe. Una peste alta, o dezvoltare moderată, foarte caracteristică pentru Franța, care nu fusese niciodată fruntașă în economia europeană. Dar diferența față de Franța de pe vremuri nu era dată de aceste oscilații în jurul „mediei“, ci de micșorarea dimensiunilor țării, tot mai accentuată de la o perioadă la alta. O societate mai dinamică și o economie mai performantă ar fi putut compensa acest deficit. Dar Franța nu înțelegea să-și schimbe ritmul.

---

[19] Sidney Pollard, „Capital Exports, 1870–1914: Harmful or Beneficial“, *The Economic History Review*, XXXVIII, 1985, p. 492; reluat de Wolfgang Mommsen, „Rivalités coloniales et économiques. Impérialismes“, *Encyclopédie de la Grande Guerre, 1914–1918*, sub conducerea lui Stéphane Audoin-Rouzeau și Jean-Jacques Becker, Paris, 2004, p. 137.

IV
Sfârşitul iluziilor: schimbările celui de-al Doilea Imperiu

A fost nevoie de timp pentru ca Franţa şi competitorii ei să devină conştienţi de schimbarea petrecută în ierarhia puterilor. În 1815, în ciuda înfrângerii sale în faţa unei mari coaliţii europene, Franţa rămânea, în principiu, cea mai puternică ţară de pe continent. Era ţinută în carantină şi sub strictă observaţie de teamă să nu revină la proiectele destabilizatoare şi expansioniste ale Revoluţiei şi Imperiului. În crizele care agită periodic scena europeană, Franţa se manifestă cu discreţie şi în general sfârşeşte prin a ceda. Păstrează totuşi nostalgia frontierelor pierdute.

Cuceririle revoluţionare fixaseră în conştiinţa francezilor conturul unei Franţe situate între hotarele ei naturale, ceea ce însemna, spre est, Alpii şi Rinul. Celelalte puteri se măriseră prin hotărârile Congresului de la Viena, şi doar Franţa pierduse toate teritoriile cucerite recent, ba chiar şi câteva anexiuni mai vechi (de pe vremea lui Ludovic XIV), anume Landau, Saarbrücken şi Saarlouis. Permeabilitatea frontierei de nord-est devenise evidentă în timpul invaziei din 1814. Cum distanţele contau din ce în ce mai puţin, Parisul descoperea că spaţiul care-l separa de armatele inamice devenise destul de neînsemnat. Aceste motive alimentau interesul pentru regiunile situate pe malul Rinului şi al Meuzei, care i-ar fi putut oferi Franţei un fel de scut.

În 1828, într-un *Memoriu* adresat ministrului francez de Externe, Chateaubriand, fost ministru și ambasador la Roma, propunea negocierea unui acord cu Rusia, aflată atunci în război cu Imperiul Otoman. În schimbul sprijinului francez pentru proiectul rusesc de a pune mâna pe Constantinopol, țarul putea la rândul lui să sprijine Franța în încercarea de a recupera, în ciuda opoziției Angliei şi Austriei, „linia Rinului, de la Strasbourg până la Köln“[1]. În anul următor, 1829, prinţul de Polignac, şeful guvernului lui Carol X, l-a însărcinat pe ambasadorul Franţei la Sankt-Petersburg să-i sugereze țarului un plan care i-ar fi permis Franţei să anexeze, de data asta, nu ţinuturile renane (deși existase o opţiune şi pentru această regiune), ci Belgia şi Luxemburgul[2]. Sfârşitul războiului ruso-turc a făcut ca acest scenariu să devină caduc, Rusia nemaiavând nevoie de sprijinul Franţei.

Paradoxal, Carol X şi Restauraţia (aflată la sfârşitul ei) au reuşit să înfigă drapelul francez nu pe Rin sau în Belgia, ci pe celălalt țărm al Mediteranei. Cucerirea Algerului în 1830 marchează începutul (puţin remarcat de contemporani) al unei epoci noi în istoria colonială a Franţei, la peste jumătate de secol după lichidarea primului imperiu colonial, prin Tratatul de la Paris din 1763. Era o alternativă: în lipsa Rinului, de ce nu Algerul? (În realitate, în 1830, nimeni nu gândea în aceşti termeni.)

La scurt timp, avea loc revoluția, în Franța ca și în Belgia. Restaurația a fost urmată de Monarhia din Iulie, în timp ce Belgia s-a separat de Olanda, divizând statul-tampon creat

---

[1] Chateaubriand, *Mémoires d'outre-tombe*, cartea a treia, cap. 12 (Bibliothèque de la Pléiade, vol. II, Paris,1958, pp. 260–282).

[2] Istoria acestui curios proiect de negociere este relatată în detaliu de Piere de la Gorce, în *La Restauration. Charles X*, Paris, 1928, pp. 216–223.

în mod artificial în 1815 pentru a bloca Franța la frontiera ei de nord-est. Din punctul de vedere francez, teritoriul belgian se integra natural în frontierele ideale ale Franţei; unirea, deja realizată din 1795 până în 1815, fusese acceptată atunci de Europa ca fiind cea mai puţin contestabilă cucerire a Revoluţiei. În schimb, în 1830, Franţa nu a mai îndrăznit; a dat înapoi, nu doar în faţa unei posibile anexiuni, ci chiar şi a solicitării belgiene de a-l avea ca suveran pe unul din fiii regelui Ludovic Filip; până la urmă, primul rege al belgienilor a fost un prinţ german (Leopold I), foarte legat de Anglia. Independenţa şi neutralitatea noului regat au fost garantate de puterile europene, ceea ce însemna blocarea expansiunii franceze dincolo de o frontieră care s-a dovedit a fi definitivă.

O nouă criză are loc în 1840. Protejat de Franţa, Mehmet-Ali, viceregele Egiptului, a purtat o campanie victorioasă contra sultanului, susținut de Anglia; puterile europene s-au coalizat în jurul Angliei şi al Imperiului Otoman, izolând Franţa încă o dată. S-a auzit zăngănit de arme şi, pentru minţile mai înfierbântate, disputa s-a mutat de pe Nil pe Rin, fluviu care în imaginarul francezilor rămânea frontiera ideală. Din fericire, ostilităţile s-au mărginit la un schimb de invective poetice – urmărit cu multă atenție în epocă. „Nu-l vor avea, Rinul german, pe care-l cer cu croncăneli de corbi hulpavi“ – era prima strofă din *Rinul german*, lied compus de Nikolaus Becker. I-a răspuns, sub acelaşi titlu, Alfred de Musset: „L-am mai avut, Rinul vostru german, a încăput în paharul nostru“, avertisment însoţit de promisiunea că francezii vor reveni: „Pe unde a trecut tatăl, va trece foarte bine şi copilul.“ Poezia s-a dovedit a fi mai eroică decât istoria. Confruntată cu pericolul unui război cu o nouă coaliție, Franţa l-a abandonat pe Mehmet-Ali; cât despre Rin, oficial, nici n-a mai fost vorba.

Această perioadă de repliere a durat până în 1848; odată cu alegerea lui Ludovic Napoleon ca preşedinte al celei de-a Doua Republici (1848), urmată de instaurarea celui de-al Doilea Imperiu (1852–1870), Franţa a revenit la o strategie mai demnă de puterea ei reală sau presupusă.

Proiectul celui de-al Doilea Imperiu[3] rămâne printre cele mai ambiţioase din toată istoria Franţei. Ţara trebuia readusă pe primul loc, dar nu fără a ţine seama de contextul francez, european şi mondial, care se schimbase mult după epoca lui Ludovic XIV sau a războaielor napoleoniene. Rezumate în câteva cuvinte, obiectivele lui Napoleon III şi ale regimului său erau: 1. avântul industrial şi comercial al Franţei; 2. reconcilierea societăţii franceze; mai multă justiţie socială; 3. un rol de arbitru în afacerile europene; 4. o politică la scară mondială, cu o prezenţă semnificativă în toate colţurile planetei.

Foarte interesat de problemele economice (preocupare destul de rară la oamenii de stat din secolul al XIX-lea), Napoleon III înţelesese că, în noua fază a istoriei, puterea unei ţări era dată în primul rând de capacităţile de producţie

---

[3] Dintr-o bibliografie foarte bogată relativă la al Doilea Imperiu şi la Napoleon III, să reţinem în special, pentru calitatea informaţiei ca şi a interpretării, lucrările lui Adrien Dansette: *Deuxième République et Second Empire*, Paris, 1942; *Louis-Napoléon à la conquête du pouvoir*, Paris, 1961; *Du 2 décembre au 4 septembre, Paris*, 1972; *Naissance de la France moderne*, Paris, 1976; şi biografiile lui Louis Girard, *Napoléon III*, Paris, 1986, Pierre Milza, *Napoléon III*, Paris, 2004 şi Eric Anceau, *Napoléon III*, Paris, 2008. De asemenea, poate fi consultat *Dictionnaire du Second Empire*, coordonat de Jean Tulard, Paris, 1995. Am reluat aici în bună parte analiza din propria mea carte, *Napoléon III le Mal-Aimé*, Paris, 2008 (*Napoleon III cel neiubit*, trad. rom. Emanoil Marcu, Humanitas, Bucureşti, 2008).

şi de competitivitatea ei. Ca să fie puternică, Franța trebuia să fie bogată şi prosperă. Exista un model: Anglia, eterna competitoare a Franței. Viitorul împărat trăise câţiva ani de cealaltă parte a Mânecii şi fusese cucerit de spiritul de iniţiativă şi de eficienţa britanicilor. Credea necesar să le insufle francezilor ceva din mentalitatea engleză... desigur, cu asistenţa statului, veche şi pare-se incontumabilă tradiţie franceză. Statul şi capitaliştii trebuiau, împreună, să pună în mişcare sectoarele cheie ale unei economii moderne: căile ferate, industria grea, lucrările publice, creditarea... Un tratament de şoc era poate bine-venit; acesta a fost sensul tratatului comercial încheiat în 1860 cu Anglia, inspirat de doctrina liber-schimbistă şi care, diminuând tarifele vamale, trebuia să-i oblige pe producătorii francezi să devină competitivi. S-a strigat că era o „lovitură de stat" comercială, o nouă şi periculoasă revoluţie – atât de înrădăcinat era în Franța reflexul protecţionist...

În viziunea împăratului, prosperitatea trebuia să fie un câştig pentru toţi. În proiectele lui socio-economice se regăsesc idei foarte apropiate de filozofia saint-simoniană care-i marcase puternic tinereţea[4]. În 1844, tânărul pretendent se remarcase cu o lucrare intitulată *L'Extinction du paupérisme*. Fuziunea Ordinii cu Progresul și grija pentru justiția socială apăreau ca însăşi raţiunea de a fi a Imperiului, justificarea, legitimitatea lui, contrastând atât cu monarhia reacţionară cât şi cu republica aducătoare de instabilitate. Imperiul oferea naţiunii franceze o unitate

[4] Vezi pe această temă lucrările lui Jean Sagnes: *Les Racines du socialisme de Louis-Napoléon Bonaparte*, Toulouse, 2006, şi *Napoléon III. Le parcours d'un saint-simonien*, Sète, 2008.

reală, lichidarea fracturii sociale: adică sfârşitul logicii antagoniste a celor „două Franţe".

În ce priveşte politica europeană, era deja clar că Franţa nu mai putea să-şi permită o strategie hegemonică (care de altfel eşuase de fiecare dată, provocând şi căderea Primului Imperiu). Trebuia manevrat cu abilitate, căutând alianţe şi recurgând mai mult la puterea de convingere decât la forţa armelor. Se voia în primul rând dislocarea blocului antifrancez potenţial (care coaliza aproape toată Europa). Trebuia desprinsă mai ales Anglia, componentă hotărâtoare, evitând astfel greşeala fatală a Primului Imperiu care nu încetase s-o provoace pe susceptibila sa vecină. Politica lui Napoleon I fusese fondată pe o ură viscerală faţă de Anglia. Cheia de boltă a politicii lui Napoleon III a devenit alianţa cu Anglia. Pe continent, îşi făcea apariţia o forţă nouă: ideologia naţională. Napoleon III s-a erijat în campion al drepturilor naţionalităţilor; în fapt, gândirea lui în această privinţă rămâne destul de incertă, iar acţiunea lui, echivocă. Principiul naţionalităţilor îi servea mai ales pentru a slăbi forţa şi influenţa imperiilor (Rusia, Austria) şi pentru a atrage de partea Franţei popoarele Europei. Modelul ideal – foarte îndepărtat, dar teoretic posibil – era o Europă a naţiunilor, „prezidată" de Franţa, „mama" tuturor naţiunilor[5].

În fine, lumea. Al Doilea Imperiu a propus Franţei o politică de anvergură planetară. Din nou, invers decât Primul Imperiu care sacrificase politica „de peste mări" în favoarea ambiţiilor continentale. În realitate, chiar şi

[5] Un decupaj „naţional" al continentului, la scriitorul bonapartist Edmond About, autorul unei *Noi hărţi a Europei*, şi consideraţii pe acest subiect în cartea sa *Le Progrès*, Paris, 1864, cap. XVI: „La politique et la guerre", pp. 463–489.

sub Vechiul Regim, chiar şi pe vremea lui Colbert, când acţiunea ei extra-europeană cunoscuse o anume amploare, Franţa a rămas în primul rând o putere continentală; interesele ei de peste mări constau în primul rând în importarea unor produse coloniale, ca zahărul, cafeaua şi bumbacul din Antile. În ce priveşte Restauraţia şi Monarhia din Iulie, politica lor europeană lipsită de curaj a fost completată de o politică mondială lipsită de anvergură, cu o excepţie notabilă: Algeria, a cărei cucerire este începută exact înainte de Revoluţia din 1830 şi continuată sub Ludovic Filip. În definitiv, prima strategie politică globală a Franţei, ilustrând o gândire nu doar comercială, ci geopolitică, în sensul cel mai larg al cuvântului, se elaborează în timpul celui de-al Doilea Imperiu. Această nouă perspectivă „mondialistă“ confirma necesitatea unei colaborări strânse cu Anglia, cea mai mare putere maritimă şi colonială; scopul era de a stabili un fel de condominium franco-britanic, capabil să impună peste tot o voinţă politică comună.

Acestea erau obiectivele. Rezultatele sunt amestecate, de la succesul categoric la dezastrul incontestabil. Acest bilanţ extrem de contrastant se reflectă în judecăţile despre Napoleon III şi despre Imperiu, când pozitive, când (cel mai adesea) critice, sau chiar total negative. Eşecurile sunt parţial imputabile unei sarcini prea ample, uneori peste măsură. În orice caz, punerea ei în practică, adesea ezitantă și contradictorie, nu s-a ridicat la înălţimea concepţiei, și ea prea sumară. Părăsind cărările bătătorite, politica imperială suferea de lipsă de coerenţă, fiecare înalt responsabil navigând după capul lui într-o direcţie ce rămânea incertă; se dorea modificarea echilibrelor europene, dar cum s-o faci și până unde să mergi? Comportamentul împăratului nu contribuia deloc la limpezirea jocului:

suveranul era ascuns, întortocheat, ezita îndelung înainte să ia o decizie. Toate acestea pot explica un număr important de opţiuni discutabile sau eronate. Totuşi, în naufragiul celui de-al Doilea Imperiu, cauza principală ţine de un fapt obiectiv: Franţa nu mai putea susţine o politică de asemenea anvergură. Născut în 1808, chiar în momentul când ţara atingea apogeul puterii, Napoleon III şi-ar fi imaginat cu greu că, peste cincizeci de ani, va fi în fruntea unei Franţe sensibil diminuate în raport cu restul lumii. Al Doilea Imperiu oferă o lecţie de neconcordanţă între amploarea ambiţiilor şi insuficienţa mijloacelor.

Politica industrială e cel mai puţin contestabilă. Primul impuls în industrializarea ţării a fost dat în timpul Imperiului, statul implicându-se activ în numeroase proiecte. Reţeaua de căi ferate creşte spectaculos (3 000 de kilometri în 1850; 17 500 în 1870), la fel producţia de cărbune (5 150 000 de tone în 1847; 13 510 000 în 1869) şi de fontă (de la 591 000 la 1 381 000 de tone), industria textilă, capacitatea maşinilor cu aburi (de la 60 000 la 336 000 CP)[6]... Marile lucrări publice au fost mândria regimului, şi în primul rând veritabila reconstrucţie a Parisului care, dincolo de criticile de detaliu, rămâne o operă impresionantă, recunoscută chiar şi de detractorii Imperiului. Alte oraşe, în special Lyon şi Marsilia, cunosc şi ele o importantă restructurare a peisajului urban. O altă reuşită franceză emblematică este Canalul Suez, realizat sub conducerea lui Ferdinand de Lesseps şi inaugurat în 1869. Creditul a fost modernizat la rândul său, mai ales prin crearea Creditului funciar şi a Creditului mobiliar, o întreagă reţea bancară prin care s-au distribuit banii necesari pentru

[6] Jacques Rougerie, „Le Second Empire", în *Histoire de la France des origines à nos jours*, *op. cit.*, p. 734.

activitățile industriale și lucrările publice. În fine, o orientare destul de accentuată spre comercializare a îndepărtat – parțial – economia franceză de tradiționalele ei tendințe autarhice și protecționiste. În cei douăzeci de ani cât a durat al Doilea Imperiu, volumul comerțului exterior s-a triplat – fiind cel mai rapid ritm din toate țările europene, inclusiv Anglia.

Această frenezie economică, expansivă și oarecum neașteptată, i-a impresionat pe contemporani; mult timp, istoricii au fost unanimi în a recunoaște performanța economică excepțională a celui de-al Doilea Imperiu: cotitură spre o „civilizație nouă“, industrială și financiară, capitalistă și muncitorească.

Acest tablou destul de măgulitor a fost nuanțat, în ultima vreme, prin exprimarea unor rezerve. Cercetările de istorie statistică au dus la o concluzie neașteptată: ritmul de creștere economică din timpul celui de-al Doilea Imperiu n-ar fi superior celor dinainte, chiar dimpotrivă. În dezvoltarea economică a Franței din secolul al XIX-lea au fost identificate două perioade distincte. Din 1815 până în 1860, creșterea a fost susținută; în schimb, ea a încetinit începând cu 1860–1865. Schimbarea tendinței s-ar situa așadar în timpul celui de-al Doilea Imperiu, devenit astfel „vinovat“ nu de o accelerare, ci chiar de o încetinire. Potrivit unui bilanț recent, „al Doilea Imperiu nu cunoaște o creștere economică prea strălucită: între 1852 și 1869, PIB-ul crește cu 2,36% pe an, adică mai puțin decât sub Monarhia din Iulie (2,74%). Sigur, între 1852 și 1869, producția industrială crește cu 1,59%, dar mai puțin decât între 1831 și 1847 (2,7%), sau decât între 1840 și 1847 (2,12%). La fel și producția agricolă (o creștere de 1,6% pe an sub al Doilea Imperiu, față de 1,7% sub Monarhia

din Iulie)“[7]. Desigur, putem avea îndoieli în ce privește exactitatea acestui gen de reconstituiri. Contemporanii au fost cu toţii victimele unei iluzii optice? În fapt, contradicţia e mai curând aparentă. Marea industrie şi sectoarele de vârf au cunoscut, cum s-a văzut deja, o dezvoltare impetuoasă; la un anume nivel, s-a produs chiar – lucru nu mai puţin important – o mutaţie a mentalităţilor, a culturii economice. Cu toate astea, Franţa „profundă“ a evoluat mult mai puţin. A rămas în primul rând o ţară agrară, o ţară a meseriaşilor şi a industriei mici; o ţară prudentă, conservatoare, şi pe deasupra afectată de o stagnare demografică care începea să se facă simțită. Deși a performat în sectoarele de vârf, al Doilea Imperiu n-a izbutit să dinamizeze Franţa în ansamblul ei. De altfel, conjunctura destul de neprielnică de după 1860 trebuie luată în calcul și ea (tratatul comercial din 1860 a fost de asemenea incriminat: în loc să stimuleze, cum se dorise, economia franceză, ar fi lăsat-o fără apărare în faţa concurenţei străine, britanică în special; despre efectele lui, pozitive sau negative, opiniile rămân împărțite).

Ce e mai grav se vede în altă parte: în tabelele comparative ale economiei mondiale. În ciuda progreselor franceze, concurenţii Franţei s-au dezvoltat la fel de repede, unii chiar mai repede decât ea. Franţa nu reușește să reducă decalajul faţă de Anglia (care crește ca valoare globală a PIB-ului). Comparaţia cu Germania e și mai defavorabilă; creşterea germană e în mod cert mai puternică, lucru care va cântări în războiul din 1870. Cât despre Statele Unite, acestea se dezvoltă într-un ritm ce depășește

---

[7] André Encrevé, *Le Second Empire*, „Que sais-je?“, Paris, 2004, pp. 33–34. Evaluările lui Angus Maddison, *op. cit.*, sunt diferite, dar confirmă aceleaşi tendinţe.

cu mult posibilitățile franceze.[8] La instaurarea celui de-al Doilea Imperiu, Franța era a doua putere economică a lumii; douăzeci de ani mai târziu, când Imperiul se prăbușește, Franța ocupă poziția a patra. Nu este vina ei; a fost meritul celorlalți, care au reușit mai bine.

În ce privește proiectul social al Imperiului, solidaritatea proclamată rămâne adesea la capitolul „bune intenții"... în afară de câteva măsuri limitate, insuficiente pentru a modifica radical datele problemei. Sensibilitatea „muncitorească" a împăratului este reală; și s-au făcut efectiv câteva gesturi: locuințe muncitorești, legea din 1864 recunoscând dreptul la grevă... În schimb, în memoria colectivă rămâne mai curând legenda neagră a condiției muncitorului, cu imagini patetice, precum cele din *L'Assommoir* și din *Germinal*. Nu e tocmai corect față de al Doilea Imperiu. Realitatea ar fi mai curând o ameliorare lentă, desigur prea lentă, contrastând puternic cu „sărbătoarea imperială". În ce-i privește pe țărani, ei au avut motive să fie mai curând mulțumiți: odată cu prețurile agricole, cresc și veniturilor lor. Dar cea care profită cel mai mult de dezvoltare e marea burghezie. Este epoca marilor financiari, a speculatorilor, a capitaliștilor fără scrupule. Națiunea rămâne divizată. Înfruntarea sângeroasă din 1871, „luptă de clasă" exemplară, a pus capăt iluziilor de pace socială întreținute de al Doilea Imperiu.

Politica europeană a lui Napoleon III a cunoscut succese strălucite într-o primă fază; spre 1860, împăratul făcea figură de arbitru al continentului. Aliindu-se cu Anglia contra Rusiei (Războiul Crimeii, 1854–1855), a izbutit să spargă tradiționala coaliție a puterilor europene. În

---

[8] În legătură cu aceste statistici comparate, vezi lucrările deja citate ale lui Angus Maddison.

1859, susţinerea Piemontului împotriva Austriei a declanşat procesul unificării italiene: Austria e învinsă, Italia trece sub influenţa franceză, Savoia şi Nisa sunt anexate la Franţa (ca plată pentru sprijinul adus proiectului italian), totul părea să meargă de minune. În realitate, totul evolua spre dezastru. În loc să sporească influenţa franceză, politica naţionalităţilor a luat un curs neaşteptat şi periculos. Departe de a se arăta recunoscători faţă de francezi, italienii s-au simţit frustraţi; într-adevăr, Franţa nu dorea o Italie veritabilă, ci o confederaţie de state italiene, care să respecte particularismele istorice şi politice ale peninsulei, şi nu mai puţin interesele papalităţii (menajată în bună măsură din raţiuni de politică internă franceză, pentru a nu supăra partida clericală). Campioană a eliberării Italiei, Franţa a reuşit performanţa de a fi percepută de italieni ca principal obstacol în calea unităţii lor statale.

La celălalt capăt al Europei, Franţa a contribuit la crearea României (prin unirea Ţării Româneşti cu Moldova în 1859), stat-tampon între Rusia şi Imperiul Otoman, dar şi avanpost – se spera – al influenţei franceze în răsărit. Guvernul imperial a rămas însă neputincios în momentul insurecţiei poloneze din 1863, zdrobită de trupele ţarului; simpatia manifestată în mediile politice şi în opinia publică pentru cauza poloneză n-a avut alt efect decât răcirea relaţiilor franco-ruse (la sfârşitul Războiului Crimeii, Franţa tratase Rusia cu multă moderaţie, în vederea unei apropieri viitoare; dar începând din 1863, între cele două ţări s-a instalat neîncrederea). Oaia neagră a Franţei rămânea Austria, vechea tradiţie antihabsburgică datând de la Francisc I şi Richelieu, continuată de Revoluţie şi Imperiu, până la proiectul italian atât de drag împăratului.

În schimb, respectând revendicările naţionale, Napoleon III a permis Prusiei să lucreze la unitatea Germaniei.

Sadowa, victoria prusacă împotriva Austriei la 1866, a fost momentul adevărului. Era deja prea târziu. În 1867, se constituia Confederaţia Germaniei de Nord, dominată de Prusia; o mare putere se năştea în coasta Franţei, dar Franţa, obsedată de Austria, preocupată de Italia, nu şi-a dat seama decât când era prea târziu. În anii următori, Napoleon III a căutat compensaţii; de acord, eventual, cu unitatea germană, dar cu condiţia ca Franţa să aibă ceva de câştigat, ca să-şi menţină o marjă de superioritate: ori să recupereze parţial frontiera de pe Rin, ori să unească statele renane într-un stat autonom (susceptibil de a trece sub influenţa franceză); dacă nu, Franţa putea anexa Belgia sau măcar Luxemburgul. Spre deosebire de Cavour în 1859, Bismarck nu avea nevoie de ajutorul francez; a comunicat pe un ton tăios că nu avea de oferit nici o palmă de pământ german. În ce priveşte Belgia şi Luxemburg, acelaşi Bismarck a lăsat Franţa să se compromită prin ambiţiile ei expansioniste destul de străvezii. Mai ales faţă de Belgia, ţară suverană şi beneficiind de un statut de neutralitate garantat de puterile europene, Imperiul se punea într-o postură proastă, şi în primul rând în relaţia cu partenerul privilegiat: Anglia. Aceste proiecte de anexare, vagi, teoretice, puţin realizabile, au fost ca o perdea de fum care a abătut atenţia de la proiectele de expansiune ale Prusiei, puse la punct incomparabil mai bine. Puterile s-au înşelat în privinţa adversarului: aşa cum Franţa suspectase multă vreme Austria, la fel Europa continua să suspecteze Franţa; în consecinţă, ambiţiile Prusiei aveau cale liberă. Statutul Franţei de primă putere continentală avea zile numărate.

La câteva luni după Sadowa, Napoleon III şi colaboratorii săi cei mai apropiaţi făceau un subtil exerciţiu de statistică, parcă pentru a convinge opinia publică şi a se

convinge ei înşişi că Imperiul francez continua să fie pe primul loc. Ei numărau în Franţa peste 40 de milioane de locuitori (cu tot cu Algeria!), în timp ce Confederaţia Germaniei de Nord număra 29 de milioane, Germania de Sud 8, Austria 35, Italia 26 şi Spania 18.[9] Se constata – un mod de a scuza miopia imperială – faptul că tendinţa irezistibilă era crearea de ansambluri mai mult sau mai puţin vaste de state-naţiuni. Printre ele, Franţa rămânea cea mai mare..., eventual cu preţul unor artificii: adăugându-i Algeria, şi separând nordul de sudul Germaniei (separate, e drept, pentru încă trei ani!).

Războiul din 1870 a fost considerat în Franţa consecinţa agresivităţii prusace şi a perfidiei lui Bismarck. În realitate, amândouă ţările se orientau spre război, Franţa într-o manieră mai ezitantă, pentru că obiectivele ei erau vagi, iar pregătirile ei militare mai puţin avansate decât cele germane. Prusia avea nevoie de un război pentru a impune unitatea germană (Franţei şi statelor germane din sud). Franţa avea nevoie de război pentru a împiedica Prusia să unifice Germania şi să creeze astfel un imperiu mai puternic decât al ei. Sigur, putea să evite un război şi să asiste neputincioasă la unificarea germană; în acest caz, ar fi pierdut fără război; războiul, deşi riscant, îi mai oferea, teoretic, o şansă (singura) de a câştiga. Franţa îşi juca poziţia istorică în Europa, care, încă din Evul Mediu, fusese mereu cea dintâi. În caz de victorie, unitatea germană fiind compromisă şi frontiera de pe Rin recuperată, poziţia ei dominantă ar fi fost confirmată. Franţa credea că are în mânecă o carte sau două, mizând pe sprijinul Austriei şi al Italiei: prima dorea să-şi ia revanşa asupra Prusiei şi să-şi restabilească influenţa în spaţiul german,

---

[9] Louis Giraud, *op. cit.*, p. 387.

a doua îi era datoare Franţei, în ciuda mai multor neînţelegeri. Însă aceşti aliaţi potenţiali nu au mişcat un deget, şi nici Anglia, neliniştită de poziţia schimbătoare a guvernului imperial şi de jocurile sale frontaliere periculoase. Franţa a pierdut războiul, iar unitatea germană a fost realizată; frontiera franceză nu s-a mai mutat pe Rin, iar noul Reich a anexat Alsacia şi o bucată din Lorena. Franţa şi-a pierdut astfel întâietatea istorică în favoarea Germaniei: în 1871, aceasta o depăşea deja, ca teritoriu, populaţie şi pondere economică. Această superioritate nu a făcut decât să se accentueze în cursul următoarei jumătăţi de secol.

Pentru cel de-al Doilea Imperiu, Franţa avea o vocaţie de putere mondială la fel de legitimă ca statutul ei de putere europeană. Drept urmare, s-a promovat o politică imaginativă şi îndrăzneaţă, ce dorea să afirme deplin pe scena internaţională o ţară care până atunci subordonase totul intereselor sale continentale. Odată cu apariţia navigaţiei cu abur, a căilor ferate şi a Canalului Suez („ocolul Pământului în optzeci de zile"), unificarea lumii (preludiu la actuala mondializare) intra într-o fază accelerată. Se apropia ziua când importanţa unei ţări avea să fie judecată la scară planetară. O putere europeană, chiar de prim rang, nu mai avea garanţia că devine automat o putere mondială. Napoleon III a avut meritul de a fi înţeles acest lucru. Însă prezenţa mondială a Franţei trebuia restabilită pornind aproape de la zero. S-a făcut mai întâi o schiţă a noului imperiu colonial. Cucerirea Algeriei a fost dusă până la capăt şi, în pofida numeroaselor schimbări ale politicii algeriene (oscilând între un guvern militar sau civil şi urmărind fie o „europenizare" a teritoriului, fie înţelegerea cu populaţia arabă), s-a încercat ca această ţară să devină un soi de prelungire a Franţei peste Mediterana;

numărul de colonişti a crescut de la 100 000 la 300 000. În Africa neagră, francezii au ocupat Senegalul, iar în Extremul Orient Cochinchina, cap de pod pentru cucerirea ulterioară a întregii Indochine. În paralel, prezenţa comercială franceză s-a accentuat în mai multe regiuni ale lumii, mai ales în jurul Mediteranei (prima poziţie în Algeria şi în Tunisia, a doua în Egipt şi în Imperiul Otoman) şi în America Latină (Franţa era primul partener comercial al Argentinei, al treilea partener comercial al Braziliei, după Anglia şi Statele Unite, depăşindu-i apoi pe nord-americani, în timpul Războiului de Secesiune). În schimb, francezii rămâneau cu mult în urma britanicilor în comerţul din Extremul Orient.

Franţa era activă de asemenea în plan politic şi militar. Expediţiile sale îndepărtate, spectaculoase uneori, aveau parţial motive economice sau urmăreau câştigarea de influenţă politică, dar erau şi acţiuni de prestigiu, semn că Franţa era prezentă pretutindeni şi ştia să-şi facă respectat drapelul. În 1860, forţele franceze au intervenit în Siria, oficial pentru a-i proteja pe creştinii persecutaţi de musulmani, dar şi pentru a încerca să-şi facă loc în Orientul Mijlociu. În acelaşi an, alături de Anglia, Franţa a participat la o intervenţie în China, cu scopul de a o sili să se deschidă în faţa intereselor europene; la Palikao, lângă Beijing, un mic detaşament de francezi a pus pe fugă o armată chineză mult mai numeroasă.

„Marea idee" a regimului este faimoasa expediţie din Mexic (din 1863 până în 1867).[10] Susţinută iniţial de Marea Britanie şi Spania, Franţa a sfârşit prin a rămâne singură

---

[10] În legătură cu dosarul mexican, de consultat mai ales cartea lui Christian Scheffer, *La Grande Pensée de Napoléon III. Les origines de l'expédition du Mexique (1858–1862)*, Paris, 1939.

în această aventură. Scopul (destul de cețos, ca multe dintre proiectele celui de-al Doilea Imperiu) era de a fonda în Mexic un imperiu latin, favorizând prezența franceză și ridicând o barieră în calea expansiunii Statelor Unite. Momentul părea favorabil, pentru că Statele Unite erau în plin Război de Secesiune. Astfel, riscul unei intervenții americane era îndepărtat; Franța putea spera că statele din sud vor rămâne separate de cele din nord, formând un ansamblu mai puțin ambițios și mai permeabil pentru interesele franceze (Franța importa din statele sudiste cea mai mare parte a bumbacului necesar industriei sale textile). Rezultatul scontat era (cel puțin în visurile împăratului!) o putere americană mai slabă, Confederația sudistă strângând legăturile cu Franța, Mexicul sub tutelă franceză, restul Americii Latine aflat și el sub influența Franței. Din păcate, s-a întâmplat exact pe dos. Armata franceză a câștigat câteva lupte, dar nu a reușit să pacifice țara; ales de Napoleon III, împăratul Maximilian (fratele lui Franz Joseph, împăratul Austriei) se menține o vreme exclusiv datorită susținerii franceze. Războiul de Secesiune se încheie cu victoria Nordului împotriva Sudului. Statele Unite ies întărite din criză. La cererea insistentă a guvernului american (adevărat ultimatum), Franța a trebuit să-și retragă trupele, într-un mod destul de umilitor. Imperiul lui Maximilian s-a năruit și împăratul însuși a sfârșit în fața unui pluton de execuție.

Mai puțin grav, desigur, fiind mai îndepărtat și afectând doar indirect Franța, sfârșitul dezastruos al aventurii mexicane este la fel de semnificativ ca înfrângerea din 1870. Cele două eșecuri arată clar limitele puterii franceze. Rând pe rând, ambițiile Franței au fost spulberate de Statele Unite și de Germania. America a rămas a americanilor,

cum pretindea deja doctrina Monroe, iar Europa a intrat într-o fază de supremaţie germană.

Această schimbare a găsit Franţa singură. Politica naţionalităţilor iniţiată de ea a avut rezultate limitate şi uneori perverse. Ea a dus la crearea Italiei, unificată în ciuda reticenţelor aliatei sale, şi de aceea nu foarte recunoscătoare; a dus la crearea unei Românii destul de îndepărtate şi încă foarte marginală în jocul european (aici, ca o ironie, domnea din 1866 un prinţ german, recomandat nu de Prusia, ci chiar de Franţa, în perioada când relaţiile franco-prusace erau excelente, şi care mai târziu avea să se alinieze la interesele patriei sale de origine); a dus în sfârşit, succes strălucit al politicii naţionalităţilor, la crearea imperiului german – contra intereselor Franţei, evident. Sigur, Imperiul a reuşit să spargă vechea coaliţie antifranceză, dar cu preţul unei politici care, dorindu-se prea abilă – mizând succesiv pe unii contra celorlalţi şi schimbând permanent adversarii şi aliaţii –, a sfârşit prin a provoca o neîncredere generală. Anglia, pe care Franţa şi-o dorea aliat principal, i s-a alăturat doar punctual, ţinându-se adesea la distanţă de ea; britanicii nu apreciau concurenţa franceză în Egipt sau în Imperiul Otoman şi suspectau Franţa de intenţii dubioase legate de Rin şi de Belgia. Încă nu pricepuse nimeni că pericolul, pentru echilibrul Europei, se numea acum Prusia, nu Franţa! A fost abilitatea politicii prusace de a şti să lase impresia unei Prusii mai puţin periculoase decât era în realitate, şi stângăcia politicii imperiale franceze de a se face bănuită de ambiţii care îi depăşeau posibilităţile.

Eseistul Prévost-Paradol a găsit – în *La France nouvelle*, publicată în 1868 – formula potrivită pentru a caracteriza rapida degradare a puterii franceze: „Vom învinge oare Prusia? Simplul fapt că se poate pune această întrebare

arată foarte clar schimbarea petrecută în jurul nostru în ultimii doi ani. Înainte, singura întrebare ce se putea pune într-o discuţie despre puterea militară a statelor de pe continent era dacă Franţa putea face faţă Europei coalizate: astăzi, întrebarea e dacă Franţa ar putea învinge Prusia…“ Chiar şi această încercare limitată s-a dovedit prea mult pentru capacităţile Franţei.

Mai mult decât ascensiunea Germaniei, expansiunea anglo-saxonă la scară mondială cobora Franţa pe o poziţie secundară. Percepţia acestei răsturnări datează tot din timpul celui de-al Doilea Imperiu, mai ales din ultimii săi ani, odată cu emergenţa puterii americane şi importanţa crescută a posesiunilor „albe“ ale Angliei (Canada, Australia, Noua Zeelandă) care păreau destinate şi ele unui destin similar celui al Statelor Unite. Se schiţa un proces de „anglicizare“ a lumii. Către 1800, anglofonii – britanici, americani şi australieni luaţi împreună – erau considerabil mai puţini decât francofonii. Nu mai e cazul spre 1870, când engleza era deja limba maternă a unei populaţii de două ori mai mare decât cea a francezilor şi a celorlalţi francofoni. Franţa nu reuşise să-şi populeze coloniile. Sub acest aspect, singura perspectivă era oferită de Algeria, care în plus prezenta avantajul unei proximităţi geografice: o „a doua Franţă“ pe celălalt ţărm al Mediteranei. Era singura şansă pentru ca Franţa să nu rămână închisă între hotarele sale europene, largi odinioară, devenite strâmte acum. Acesta a fost punctul de pornire pentru ceea ce avea să devină o adevărată mitologie algeriană.

Să cităm din acelaşi Prévost-Paradol: „Încă avem o şansă supremă, iar această şansă poartă un nume care ar trebui să fie foarte apreciat în Franţa – Algeria. E un pământ fertil şi, prin natura lui, exact ce-i trebuie unei naţiuni de agricultori […]. E un pământ situat destul de

aproape de noi pentru ca francezul, atât de legat de baştina lui, să nu se simtă un surghiunit şi să poată urmări, cu privirea şi inima, ce se întâmplă în patria-mamă. În fine, prin apropierea de hotarele noastre şi prin însăşi configuraţia sa, e un pământ care se poate apăra cu uşurinţă [...]. O, de-ar veni mai curând ziua în care concetăţenii noştri, într-o Africă franceză devenită prea strâmtă, vor trece în Maroc şi Tunisia, şi vor întemeia în sfârşit acel imperiu mediteraneean care va fi nu doar o satisfacere a orgoliului nostru, ci şi, în lumea viitoare, ultima resursă a puterii noastre!“[11]

Algeria nu reprezenta mare lucru faţă de imensitatea domeniului anglo-saxon. Suprafaţa ei utilă era mult mai restrânsă decât teritoriul francez. Colonizarea ei, având în vedere resursele demografice aproape nule ale Franţei, progresa lent şi nu avea nici o şansă de a depăşi un prag destul de modest. Şi mai ales, era o ţară locuită de propria sa populaţie; nu era vorba de câteva triburi răzleţe, ci de o istorie şi o civilizaţie. În fine, cunoaştem deznodământul. Algeria nu avea nici o şansă să devină o Australie franceză. Rămânea totuşi singura posibilitate, fie şi pur teoretică sau total iluzorie, pentru ca Franţa să-şi păstreze o dimensiune mondială. Aşa se explică forţa şi persistenţa visului, cât şi dificultatea trezirii, când a sosit momentul.

Francezii nu i-au iertat celui de-al Doilea Imperiu decăderea ţării lor. Totuşi, ea se datorează mai puţin erorilor (de netăgăduit) ale regimului imperial (care, în ciuda dezastrului final şi a pierderilor teritoriale, a lăsat Franţa mai bogată decât o găsise), cât unei evoluţii istorice de lungă durată şi care nu a fost provocată, ci doar pusă în evidenţă de eşecurile din ultimii ani ai lui Napoleon III.

---

[11] *Ibidem*, pp. 415–416.

Al Doilea Imperiu a fost victima unei schimbări a istoriei, vina sa principală fiind că nu a înțeles ce se petrecea. Proiectul său era de a reface (şi chiar de a întări) poziția dominantă a Franței; dar ironia face că a trebuit să guverneze o etapă decisivă în declinul puterii franceze.

În fapt, primul text care vorbeşte explicit despre declinul relativ al Franţei (dovadă că fenomenul, ascuns până atunci, devenea perceptibil, cel puţin pentru un observator avizat) apare în 1849, chiar înainte de instaurarea celui de-al Doilea Imperiu. Lucrarea, scrisă de Claude-Marie Raudot, are un titlu fără nici un echivoc: *De la décadence de la France*. Prima cauză a declinului i se părea autorului (pe bună dreptate!) insuficienta creştere demografică. Franţa era pe cale să-şi piardă avantajul în termeni de populaţie, care fusese multă vreme principalul său atu. O altă temă lansată de Raudot şi care avea să fie copios dezvoltată era centralizarea excesivă, de natură să descurajeze iniţiativa şi competiţia.

Etatismul era incriminat şi de Charles de Rémusat în lucrarea sa *Politique libérale*, publicată în 1860. Franţa ar suferi de un deficit de liberalism; sufocată de birocraţie, ea nu mai acordă indivizilor şi comunităţilor partea de responsabilitate care ar trebui să le revină. Altfel spus, Franţa nu e Anglia, nici Statele Unite!

Cât despre Prévost-Paradol, în *La France nouvelle*, lucrarea deja citată (apărută în 1868), acesta considera de domeniul evidenţei dinamica superioară a spaţiului germanic şi mai ales a puterilor anglo-saxone. Autorul se temea de o Europă dominată de Germania şi întrezărea o lume la remorca anglo-americanilor. Franţa risca să se estompeze în faţa acestor puteri în creştere.

Îşi făcea astfel apariţia o literatură „declinistă“, menită unui viitor bogat.

V
Putere aparentă şi putere reală: de la înfrângere la victorie, de la victorie la înfrângere

Aproape de la o zi la alta, Franţa şi-a pierdut statutul de principală putere europeană. Cauza era Germania. Perioada dintre 1871 şi 1914 a fost marcată de obsesia revanşei (mărturisită uneori, mocnind în conştiinţe cel mai adesea). Miza era recuperarea teritoriilor pierdute şi recâştigarea rangului istoric al ţării. Din păcate, disparitatea dintre Franţa şi Germania se adâncea neîncetat, în defavoarea celei dintâi. În 1870, cele două antagoniste erau aproape de aceeaşi talie; doar organizarea şi eficienţa au înclinat balanţa de partea germană. În schimb, în 1914, populaţia Franţei nu mai reprezenta decât 60% din cea a Germaniei şi nici măcar atât din nivelul ei economic. În comparaţie cu Germania, Franţa făcea figură de putere de rangul doi; de una singură, nu avea nici o şansă de a clătina puterea germanică. Avea nevoie de alianţe. Situaţie destul de inedită pentru o ţară obişnuită atâta vreme să facă o politică proprie şi să poarte propriile ei războaie. De acum înainte, îi era imposibil: în lipsa unui sistem de alianţe, Franţa nu mai putea acţiona ca actor important pe scena europeană (şi cu atât mai puţin pe cea mondială).

Bismarck rezolvase problema puterii franceze. Îi rămânea de rezolvat politica alianţelor. Într-o primă fază, a reuşit de minune. Imperiul german s-a apropiat de Rusia, de Austro-Ungaria, de Italia… Anglia rămânea în expectativă. Timp de vreo douăzeci de ani, Franţa, învinsă şi

diminuată, a cunoscut în plus o izolare frustrantă. Mai târziu, curentul s-a inversat. Puterilor europene le trebuise timp ca să priceapă că pericolul nu mai era întoarcerea (imposibilă) la Franța lui Ludovic XIV sau a lui Napoleon, ci apetitul crescând al noului imperiu germanic. În aceste condiții, Franța a reușit să atragă de partea ei Rusia (începând din 1891) și Anglia (Antanta cordială, 1904), oferind Germaniei perspectiva deloc îmbucurătoare a unui război pe două fronturi, asociat cu o blocadă navală britanică. Continua jocul clasic al echilibrului european, însă cu roluri redistribuite, țările „responsabile“ ale Europei aliindu-se în mod natural împotriva celei mai puternice. Venise rândul Germaniei să lupte singură împotriva Europei, la fel ca Franța de odinioară. Din păcate pentru Germania, poziția ei geopolitică – în plin centru al Europei – nu-i era deloc favorabilă. Franța era vulnerabilă pe frontiera ei răsăriteană. Germania era vulnerabilă pe toate frontierele. Ca să apreciem corect responsabilitățile în declanșarea Primului Război Mondial, nu putem face abstracție de o neliniște germană, deloc lipsită de temei. Germania se simțea puternică și în același timp fragilă; psihoza încercuirii îi explică în parte agresivitatea, ca și decizia de a ataca prima, impunându-le celorlalți planul ei strategic. Dar „ceilalți“ ar fi putut să facă, într-o zi, primul pas? Întrebare fără răspuns: singura istorie pe care o cunoaștem e cea în care armata germană a invadat Belgia și Franța (dar după decizia Rusiei de mobilizare). Dacă expansionismul german este un dat incontestabil, nu-i mai puțin adevărat că și Franța aștepta ceasul revanșei (fără intenția de a lua inițiativa, dar putea foarte bine să se alăture aliatului rus), că Anglia nu aprecia deloc ambițiile mondiale ale Germaniei, iar Rusia voia să-și extindă influența în Europa răsăriteană și centrală.

În paralel cu aceste jocuri europene, care-o obligau să negocieze cu ceilalţi, aliaţi sau adversari, Franţa a descoperit un teren ce i-a permis să se manifeste pe deplin, cel puţin în plan simbolic, ca o adevărată mare putere. Era imperiul ei colonial, construcţie începută sub al Doilea Imperiu, dar intrată în faza decisivă sub a Treia Republică. Esenţialul a fost realizat între 1880 şi 1900: Tunisia (1881), Indochina (1882–1885), Africa Occidentală, Congo şi Ciad (1880–1900), Madagascar (1895). Nu mai lipsea decât Marocul pentru completarea edificiului (ocupaţie realizată din 1906 până în 1912). Rapiditatea acestor cuceriri surprinde şi impresionează: nici un imperiu de asemenea dimensiuni n-a fost constituit atât de repede. Şi pe deasupra, culme a paradoxului, într-o atmosferă în care indiferenţa şi chiar ostilitatea faţă de proiectul colonial erau mai răspândite decât entuziasmul. Unii – de pildă Clemenceau – credeau că Franţa îşi irosea energia şi resursele în aventuri îndepărtate în loc să se întărească acasă în vederea revanşei. Imaginarul francezilor rămânea înrădăcinat pe continent; opinia publică se gândea mai mult la refacerea puterii europene a Franţei decât la un rol sporit în lume. Logica celor „câteva pogoane de zăpadă“ continua să funcţioneze, chiar şi în decorul mai puţin înzăpezit al Africii şi Indochinei. Astfel, imperiul a fost opera unei minorităţi de entuziaşti: exploratori, ofiţeri... şi câţiva oameni politici, printre care Jules Ferry (prim-ministru în 1880–1881 şi între 1883 şi 1885); după cucerirea regiunii Tonkin, în loc să primească felicitări, Ferry şi guvernul său au căzut.

Rapiditatea expansiunii coloniale se explică în primul rând prin deschiderea bruscă a Africii şi prin incapacitatea societăţilor tribale de a respinge agresiunea puterilor industriale. Continentul negru, reputat ca primejdios, fusese

multă vreme evitat; europenii nu prea îndrăzneau să se aventureze în interiorul teritoriului. Adevărata pătrundere „albă“ în inima acestor ținuturi misterioase începe abia la mijlocul secolului al XIX-lea (o aventură foarte mediatizată în epocă fiind căutarea izvoarelor Nilului). Din 1850 până în 1900, Africa este complet integrată în sistemul mondial: explorată, dezmembrată, împărțită, colonizată, exploatată... Anglia, evident, își ia partea leului, dar prada întreagă era prea mare, chiar și pentru ea. Franța, Belgia, și chiar Germania și-au primit partea lor. În această cursă pentru colonii, Franța a avut plăcuta surpriză să primească sprijinul lui Bismarck. Putere de tradiție continentală, la fel ca Franța (și chiar mai mult), Germania s-a arătat într-o primă fază puțin interesată de împărțeala colonială. Pentru Bismarck, ca și pentru Voltaire, Napoleon sau Clemenceau, cele „câteva pogoane de zăpadă“ nu însemnau mare lucru (atitudine care se va schimba mai târziu, odată cu politica mondială a kaizerului Wilhelm II). Pentru că au gândit diferit această chestiune, britanicii au cucerit lumea și au impus pretutindeni engleza, în defavoarea francezei și germanei. Franța avea totuși o anume tradiție colonială și putea fi tentată să-și compenseze eșecurile europene cu câteva aventuri în ținuturi exotice. Lui Bismarck îi convenea de minune. Potrivit filozofiei sale politice, Germania se putea mulțumi cu poziția de primă putere europeană. Era chiar recomandat ca Franța să aibă de lucru prin alte părți, ca să mai uite de Alsacia și de Lorena. În plus, cursa pentru colonii trebuia s-o opună cândva, inevitabil, Angliei; în fapt, puțin a lipsit ca împărțirea Africii să provoace un război franco-britanic (întâlnirea de la Fachoda, 1898). Mai mult a durat disputa cu Italia, din cauza Tunisiei, dorită de italieni, dar ocupată de francezi în 1881; a fost un succes pentru cancelarul german care în felul acesta

a atras Italia într-o alianță cu Germania și Austro-Ungaria, alianță prelungită până la Primul Război Mondial, când aliatul ocazional a schimbat tabăra. Planul lui Bismarck: Africa francezilor, Europa germanilor, era, desigur, ingenios, dar nu a dat rezultatele așteptate; Germania a sfârșit prin a invidia Franța pentru posesiunile ei îndepărtate.

Dar în afară de valoarea simbolică, incontestabilă, avea imperiul colonial, pentru Franța, o valoare concretă? A făcut-o mai bogată, mai puternică, mai respectată? În această privință, părerile au fost și rămân divergente. Cu atât mai mult cu cât dezbaterea nu se rezumă la un bilanț contabil cu pierderi și câștiguri. „Se pot oare compara – se întreabă Jacques Marseille, autorul unei lucrări fundamentale pe această temă – noțiuni atât de diferite ca schimburile economice, contingentele militare sau prestigiul internațional pe care îl conferă posesia unui vast imperiu colonial? La ce preț să estimezi, bunăoară, viața celor 75 000 de combatanți indochinezi, malgași, antilezi, senegalezi și nord-africani care au murit pentru Franța între 1914 și 1918? La cât să estimezi carierele administrative și militare oferite de colonii celor care sperau o promovare socială rapidă? Fenomen global legat de o epocă a istoriei, colonizarea nu poate fi redusă la un joc de adunări și scăderi."[1]

Cifrele cel puțin sunt fără echivoc, și în primul rând tabelul schimburilor economice care arată că imperiul a fost pentru Franța o piață, furnizor de materii prime și debușeu pentru exporturile metropolei. În 1913, el asigura 9,4% din importuri și 13% din exporturile totale ale Franței. Nu era neglijabil. Dar nici impresionant. Să

---

[1] Jacques Marseille, *Empire colonial et capitalisme français*, Paris, 1984, ediție nouă în 2005, p. 20.

comparăm cu imperiul britanic: în 1913, Anglia aducea din imperiul ei 24,9% din importuri şi exporta spre el 37,2% din produsele sale. Doar 8,8% din investiţiile franceze mergeau spre colonii, faţă de 47,3% în cazul Angliei şi al imperiului ei.[2] Marea Britanie îşi valorifica anexele extra-europene mai bine decât Franţa; imperiul britanic era o întreprindere organizată mai sistematic şi pusă în valoare mai bine decât posesiunile franceze.

O analiză mai aprofundată arată totuşi că de la sfârşitul secolului al XIX-lea până în 1913, imperiul a ocupat în comerțul francez (importuri şi exporturi luate împreună) locul al doilea sau al treilea (după Marea Britanie, prim partener invariabil, şi în strânsă competiţie cu Belgia şi Germania)[3]. Mai mult, faţă de fluctuaţiile pieţelor străine, piaţa „imperială“ se remarca prin stabilitate şi predictibilitate; era, pentru Franţa, cel mai sigur partener.

Nu putem şti – pentru că nu există decât o istorie, cea în care Franţa a avut un imperiu colonial – dacă în lipsa acestui imperiu s-ar fi dezvoltat la fel de bine, mai puţin bine… sau, eventual, mai bine. Intrăm în domeniul unei istorii ipotetice, care duce inevitabil la soluţii multiple, contradictorii şi neverificabile prin definiţie. Totuşi, putem presupune că Franţa, chiar fără posesiunile sale coloniale, ar fi găsit pieţele necesare, asemeni ţărilor care s-au descurcat foarte bine (iar uneori mai bine) şi fără a dispune de colonii. Colonialismul nu a fost o condiţie *sine qua non* a dezvoltării occidentale. Superioritatea economică (dar şi politică şi militară) a Occidentului era atât de mare,

[2] Jaques Marseille, „Les colonies, une bonne affaire?“, în *L'Histoire*, iulie 1984, pp. 122–126.

[3] Jacques Marseille, *Empire colonial et capitalisme français*, *op. cit.*, pp. 59–60.

încât restul lumii (colonizat sau nu) n-ar fi avut altă opţiune decât să-şi exporte materiile prime – în general subevaluate – şi să cumpere produse manufacturate din Vest. Pentru a practica acest gen de comerţ, nu era nevoie să te complici cu un imperiu colonial. Germania oferă cel mai convingător exemplu. Coloniile i-au servit doar ca să-şi satisfacă orgoliul; ponderea lor în comerțul metropolei a fost aproape nul. Ceea ce n-a împiedicat Germania să se dezvolte mai repede decât Franţa şi să obţină un loc important pe pieţele apropiate sau îndepărtate (în timp ce Franţa, limitată la imperiul ei, era foarte puţin prezentă în regiuni ca Europa răsăriteană, America Latină sau Orientul Îndepărtat). Desigur, era un avantaj economic să contezi în orice moment pe o piaţă rezervată, dar şi o „invitaţie" la rutină şi mai puţină competitivitate. Prelungire a metropolei, imperiul îi susţinea pe francezi în mentalitatea lor uşor autarhică. Câştigurile sunt evidente și ușor de calculat, în schimb dezavantajele pot fi la rândul lor imaginate prin prisma unei istorii virtuale. Este imposibil de afirmat cu certitudine că imperiul colonial ar fi făcut Franţa mai bogată şi mai puternică.

Mai mult decât avantajul material, imperiul i-a adus Franței un capital simbolic prețios. După o eclipsă trecătoare, Franţa redevenea (sau părea că redevine) o foarte mare putere, și la o scară chiar mai mare decât cea a acțiunii ei tradiționale: o putere cu adevărat mondială. Iar asta în chiar momentul – către 1900 – când era pe punctul să realizeze o reconfigurare a alianțelor în Europa, modificând în favoarea ei raporturile de forță. O recuperare spectaculoasă după căderea din 1870!

Puţin câte puţin, francezii au început să-şi aprecieze imperiul, care oferea o imagine a țării lor mai mare decât în realitate. Manipularea statisticilor stă mărturie. Acestea

prezentau o Franță a anului 1910 întinsă pe 11 521 164 kilometri pătrați. Inclusiv coloniile, evident. După imperiul britanic și imperiul rus, Franța ocupa al treilea loc mondial, înaintea Chinei, Canadei și Statelor Unite. Aceleași statistici îi atribuiau o populație de 85 de milioane de locuitori (cu tot cu colonii, desigur), după China, imperiul britanic și Rusia, imediat înaintea Statelor Unite (fără colonii!) și mult înaintea Germaniei.[4] Un număr de iluzionism excelent! Valoarea coloniilor era totuși mult mai modestă decât cea a teritoriului național. Franța rămânea o țară cu 40 de milioane de locuitori.

Ea a câștigat Primul Război Mondial, luându-și revanșa asupra Germaniei. Părea să revină o epocă glorioasă. În fapt, chiar și victorioasă, Franța n-a câștigat prea mult în termeni de putere efectivă. Realitatea era depășită de aparențele victoriei.

Desigur, victoria îi aparținea, mai mult decât oricui. Efortul ei în coaliția antigermană a fost cel mai consistent; de asemenea, teritoriul ei a fost cel mai greu încercat, victimele franceze au fost cele mai numeroase (peste 1 300 000 de morți și dispăruți, adică peste 3% din populație; de comparat cu cei 700 000–750 000 de morți britanici și cu cei 115 000 de morți americani. Rușii au pierdut 1 800 000 de oameni și Germania un număr echivalent, dar la populații mult superioare celei franceze).[5] Totuși, fără aliații săi (Anglia, Rusia până la începutul anului

---

[4] *Almanach Hachette*, 1910, p. 556.

[5] Jay Winter, „Victimes de la guerre: morts, blessés et invalides", *Encyclopédie de la Grande Guerre*, *op. cit.*, p. 1077; Rémy Porte, „Pertes", *Dictionnaire de la Grande Guerre, 1914–1918*, sub conducerea lui François Cochet și Rémy Porte, Paris, 2008. pp. 811–812. Cifrele rămân aproximative și diferitele bilanțuri nu sunt identice.

1918, Statele Unite începând din 1917, fără a uita Belgia, Italia, Serbia, România), Franța n-ar fi câștigat niciodată acest război. Singură în fața Germaniei, ar fi pierdut cu siguranță. A fost – forțând puțin nota – victoria unui popor de țărani asupra unei națiuni industriale, a unui popor capabil să se cramponeze de pământ și să-l apere eroic, mai în largul ei în rezistență (războiul de tranșee) decât în acțiunea ofensivă. Moralul francezilor – în ciuda unor slăbiciuni punctuale – s-a menținut mai bine până la sfârșitul conflictului decât cel al germanilor care s-a prăbușit brusc la începutul toamnei lui 1918; realitatea este că francezii, care își apărau pământul și doreau eliberarea teritoriului ocupat, erau mai motivați decât populația germană pentru care prelungirea la nesfârșit a ostilităților începea să nu mai aibă sens.

De una singură, Franța nu putea câștiga pacea, cum nu putuse câștiga războiul. Depindea de aliații săi, mai precis de Anglia și Statele Unite. S-au combinat astfel, ca să reluăm expresia lui Clemenceau, „măreția și mizeria unei victorii". Pentru Franța, rezultatele n-au fost pe măsura eforturilor și nici a sacrificiilor sale. Ar fi putut obține mai mult? Se pare că nu. Condițiile obiective și capacitățile ei totuși limitate nu-i permiteau să refacă pe continent vechea supremație franceză!

Franța a recuperat Alsacia și Lorena: era un câștig minimal! Însă chiar și aici americanii și britanicii au manifestat reticențe, exprimând îndoieli în ce privește apartenența națională a alsacienilor și lorenilor (cu acest prilej, bătrâna împărăteasă Eugenia i-a transmis lui Clemenceau o scrisoare a kaizerului Wilhelm I în care acesta preciza interesul exclusiv strategic al germanilor pentru teritoriile anexate, fără vreo referire la profilul lor etnic sau lingvistic). Exceptând Alsacia și Lorena, aliații anglo-saxoni

nu aveau nici o intenţie de a susţine eventuale revendicări teritoriale franceze.

Principalul obiectiv francez era acela de a reduce puterea germană, sub toate aspectele ei (teritorial, militar, economic), şi să întărească Franţa astfel încât să redevină la fel de puternică, dacă nu să-şi depăşească adversara[6]. Era un ţel greu de atins; chiar amputată, chiar lovită dur în capacităţile ei industriale, Germania rămânea potenţial mai puternică decât Franţa: mai populată, mai industrializată... Dar înainte de a încerca s-o micşoreze, urgenţa era s-o împiedice să crească! Tratatul de la Versailles avea la bază, cel puţin teoretic, dreptul popoarelor la autoguvernare. „Eliberată" de imperiul ei, Austria, nu mai puţin germană decât Germania (victoria prusacă de la Sadowa în 1866 o „scosese" în afara Germaniei), aspira să se reintegreze în spaţiul german. Germanii Sudeţi, la graniţa cu Boemia, manifestau sentimente similare. Alipirea acestor teritorii ar fi compensat copios pierderea regiunilor cedate Franţei, Poloniei, Belgiei şi Danemarcei. Germania învinsă putea deveni mai mare şi mai puternică decât Germania antebelică. Era inacceptabil şi, foarte repede, s-a hotărât că principiul naţionalităţilor nu se aplică pentru germani!

Pentru Franţa, soluţia ideală – prea ideală, pare-se – ar fi fost dezmembrarea Germaniei şi revenirea ei la o configuraţie apropiată de cea dinainte de 1870. Era punctul de vedere exprimat în particular de dreapta naţionalistă. „Să negociem cu cele 26 de state germane", scria Charles Maurras la câteva zile după armistiţiu: „Sper că Republica

---

[6] Despre negocierile şi Tratatul de la Versailles, vezi mărturiile lui Georges Clemenceau, *Grandeurs et misères d'une victoire*, Paris, 1930, şi André Tardieu, *La Paix*, Paris, 1921. Pentru o sinteză recentă: Jean-Jacques Becker, *Le Traité de Versailles*, „Que sais-je?", Paris, 2002.

franceză va declara că nu recunoaşte nici o republică germană unitară şi că va negocia pe rând cu fiecare din cele 26 de state, acum republicane, care formau fostul Imperiu german“; argumentul cel mai frapant era că „Imperiul german nu avea existenţă legală şi juridică în Europa.“[7] Proiect seducător, dar cum să-i impui Germaniei, chiar învinsă şi slăbită, un asemenea sacrificiu? În plus, aliaţii Franţei respingeau categoric această perspectivă: dincolo de orice chestiune de principiu (dreptul naţiunilor, inclusiv al celei germane, de a-şi hotărî singure soarta), nu făcuseră războiul ca să înlocuiască expansionismul german cu o nouă hegemonie franceză.

Rămânea de jucat cartea Renaniei. Într-adevăr, „tentaţia renană“ era încă vie: recuperarea întregii frontiere de pe Rin, care, fără înfrângerea lui Napoleon, ar fi rămas probabil definitivă. O anexare pur şi simplu nu era totuşi posibilă. Ar fi fost sub Vechiul Regim, când ideea de naţionalitate conta mai puţin; ar mai fi fost posibilă pe vremea Revoluţiei, sub impactul promisiunilor ei generoase. Cu siguranţă însă, nu mai era posibilă în secolul XX, într-o epocă în care locuitorii Renaniei (chiar fără să-i simpatizeze pe prusaci) se simţeau sută la sută germani; nici o şansă de a-i franciza: Renania secolului XX nu era Alsacia secolului al XVII-lea. Soluţia practică părea să fie independenţa sau, cel puţin, autonomia în cadrul Germaniei; francezii preferau totuşi separarea completă, Rinul devenind astfel frontiera vestică a Germaniei. Era un teritoriu de 28 000 de mii de kilometri pătraţi, cu o populaţie de 5,5 milioane de locuitori şi dispunând de o capacitate

---

[7] Charles Maurras, „Traitons avec les 26 États allemands“ (15 noiembrie 1918), în *Le Mauvais Traité. De la victoire à Locarno. Chronique d'une décadence*, vol. I, Paris, 1928, pp. 52–55.

economică importantă. Legat de chestiunea renană, francezii nu uitau să amintească precedentul belgian. În 1815, Belgia, regiune francofonă, fusese desprinsă de Franța tocmai pentru a forma (cu Olanda, apoi singură), un stat-tampon conceput pentru a opri ambițiile expansioniste franceze. Renania ar fi reactualizat „modelul belgian", aplicat de data asta Germaniei. Altfel, Germania ar fi fost tratată mai bine în 1919 decât Franța în 1815. Negociatorii francezi ai Tratatului de la Versailles încercau să prezinte Renania ca o regiune doar parțial germană. Istoria era întrebată, iar ea dădea exact răspunsurile așteptate. Se amintea că în această provincie, „populată mai întâi de celți, latinizată de romani, influența franceză fusese, de-a lungul timpului, nu mai puțin puternică decât cea germană. În 1793, populația îi primise pe francezi ca eliberatori, acceptând cu recunoștință înțeleapta administrație a lui Napoleon. De atunci, anexată Germaniei, nu încetase să urască Prusia, iar locuitorii se socoteau a fi prusaci fără voia lor"[8].

Mișcarea autonomistă renană, destul de activă în primii ani de după război, părea să ofere tezei franceze un argument suplimentar. O Renanie independentă ar fi evoluat în orbita Franței, oferind în plus o apărare înaintată pe Rin. Mareșalul Foch (cu vehemență) și președintele Poincaré (mai moderat) considerau această soluție vitală pentru Franța. Englezii și americanii s-au opus categoric; pentru ei, desprinderea unui teritoriu german era exclusă: exista riscul de a crea un diferend de tipul „Alsacia-Lorena" în sens invers. În plus, nu voiau să slăbească prea mult Germania în beneficiul Franței. Miturile însă mor greu: revenirea imaginară a fostei „superputeri" franceze

[8] André Tardieu, *La Paix*, *op. cit.*, p. 185.

stârnea o vagă neliniște; echilibrul european, restabilit cu prețul atâtor sacrificii, nu trebuia deranjat. Până la urmă, Clemenceau a acceptat formula „neexpansionistă", preferând să întărească alianța cu Statele Unite și Marea Britanie decât să riște o anexare reală sau deghizată, cu consecințe imprevizibile și care ar fi stricat relația dintre Franța și aliații ei. În anii următori, Franța a continuat totuși să acorde sprijin „autonomiștilor" renani, mai ales în timpul crizei franco-germane din 1923; fără vreun rezultat.

Ar fi putut o Renanie „lipită" de Franța să reechilibreze raporturile de forță între Franța și Germania? „Cât timp trupele noastre rămân pe Rin, nu avem a ne teme de o agresiune din partea Germaniei."[9] Acest gen de discurs, destul de curent în epocă, nu rezistă la o analiză istorică. Fluviul nu era o barieră de netrecut și oricum, chiar și fără Renania, potențialul uman și economic al Germaniei rămânea superior celui francez. Departe de a asigura pacea, separarea acestei regiuni ar fi creat un motiv permanent de conflict.

Nereușind cu întreaga Renanie, Franța și-a încercat șansa cu regiunea Saar. Acest colț apusean al regiunii renane avea aproape 2000 de kilometri pătrați și număra o populație de circa 800 000 de locuitori. Bogatele zăcăminte carbonifere constituiau principala sa atracție; în plus, o parte din teritoriul ei aparținuse Franței până în 1815. Într-adevăr, regiunea Saar a fost desprinsă provizoriu de Germania și a intrat într-o uniune vamală cu Franța, care a primit în proprietate minele de cărbune; administrarea regiunii a fost încredințată Societății Națiunilor, după cincisprezece ani populația urmând să se pronunțe prin plebiscit pentru una din următoarele trei soluții: revenirea la

[9] Raymond Recouly, *La Barrière du Rhin*, Paris, 1923, p. 81.

Germania, *statu quo*-ul, sau alipirea la Franța. În 1935, acești „celți romanizați“ și „foarte receptivi la influența franceză“ au votat masiv pentru Germania (și nu orice Germanie, ci Germania intrată în epoca nazistă).

Deplasarea spre est a frontierei franco-germane s-a dovedit o misiune imposibilă. Cum spunea mareșalul Foch, Franța rămânea cu „o frontieră de învinși“, cea din 1815, care, după Waterloo, revizuise traseul ceva mai favorabil din 1814. N-a fost nici măcar o revenire la frontiera din 1814, ceea ce de altfel n-ar fi schimbat mare lucru.

Germania de după Versailles, redusă de la 540 000 la 472 000 de kilometri pătrați, număra încă (în 1919) 60 de milioane de locuitori, cu peste 20 de milioane mai mulți decât Franța. Considerând că „valoarea“ economică sau militară a unui german nu era inferioară valorii unui francez, se impune constatarea că potențialul Germaniei rămânea superior celui francez. Pentru moment (dar pentru cât timp?), avantajul era totuși de partea franceză, având în vedere clauzele financiare și militare ale Tratatului de la Versailles, mai aspre chiar decât clauzele teritoriale. Armata germană era redusă la 100 000 de oameni și aproape lipsită de un adevărat armament de război; în aceste condiții, armata franceză nu mai avea rival pe continent. Reparațiile de război au fost fixate la o sumă uriașă: Germania trebuia să plătească (până în 1988!) 132 de miliarde de mărci-aur, din care 52% Franței. Francezii, sau cel puțin o parte a opiniei publice și presa, ar fi vrut să „primească moștenire“ economia germană (nici mai mult, nici mai puțin!), procedând la un transfer de brevete și piețe: „Se dorește instituirea unei rețele comerciale în lume, comparabilă cu rețeaua germană de dinainte de 1914 [...]. Trebuie să întreprindem totul, să cucerim totul, Orientul Îndepărtat ca și Belgia vecină, Statele Unite ca și America centrală [...]. Trebuie

să luăm totul în Orient: petrolul românesc, lemnul din Serbia, minereurile şi tutunul din Turcia."[10]

Realitatea însă a fost diferită. Germania a plătit suma impusă într-un ritm cu mult inferior obligaţiilor sale, ceea ce a împins Franţa, în 1923, să ocupe militar bazinul Ruhr (trecând astfel pe malul drept al Rinului), cu triplul obiectiv de a obţine plata datoriei, de a exploata în folosul ei industria regiunii şi de a stimula separatismul renan; un an mai târziu, cum rezultatele s-au dovedit dezamăgitoare şi complicaţiile necontrolabile, Franţa s-a resemnat să-şi retragă trupele, în timp ce un aranjament financiar mai puţin dur pentru Germania (planul Dawes) a înlocuit obligaţiile anterioare. A fost prima „înfrângere" a Franţei după victoria din 1918. În total (până în 1932), din cele 132 de miliarde prevăzute, germanii au plătit mai puţin de 23 de miliarde, din care 9,5 Franţei. Cât despre armata germană, Hitler a refăcut-o, cu urmările cunoscute. „Moştenirea" economică dorită n-a fost nici ea un succes pentru Franţa: o economie nu se moşteneşte, se construieşte.

Germania rămânea Germania, rănită, dar nicidecum zdrobită, iar Franţa nu-şi putea permite să se bizuie doar pe forţele proprii. Avea nevoie de un sistem de garanţii şi alianţe.

Ca preţ pentru că renunţase la separarea teritoriului renan, Statele Unite şi Marea Britanie i-au promis o garanţie fermă de sprijin contra oricărei agresiuni germane neprovocate. Pe de altă parte, în urma dezmembrării imperiilor rus şi austro-ungar, în Europa centrală şi răsăriteană au apărut mai multe state independente: tot atâţia aliaţi potenţiali pentru Franţa. Franţa miza pe Polonia (o ajutase mult

---

[10] Pierre Miquel, *La Paix de Versailles et l'opinion politique française*, Paris, 1972, pp. 510–511.

în timpul intervenției sovietice din 1920–1921), și de asemenea pe Mica Înțelegere (Cehoslovacia, România, Iugoslavia), legată solid de Antanta franco-britanică și de Franța în mod special. Astfel, Franța se prezenta drept campioana unei Europe a națiunilor, în care statele-națiuni luaseră locul imperiilor măturate de istorie. Era încununarea marelui proiect de restructurare a continentului început pe vremea lui Napoleon III. Pentru Franța, care nu mai era capabilă să impună o hegemonie solitară, se profila o nouă șansă, un nou rol, acela de „lider" al națiunilor regrupate în state mici și mijlocii. În fine, la sistemul european de „securitate colectivă" pe care voia să-l construiască, a aderat în cele din urmă Uniunea Sovietică (putere considerată suspectă și ținută la distanță până atunci), în urma tratatului încheiat între Moscova și Paris în 1935. Influența politică a Franței pe continent nu păruse niciodată mai mare; dar trăinicia ei trebuia confirmată sau nu de istorie.

Imperiul, pe de altă parte, era la apogeu: războiul îl sudase și mai bine de metropolă, și îl sporise cu o parte din moștenirea imperiului colonial german, plus Siria și Libanul, „teritorii sub mandat" desprinse din fostul Imperiu Otoman, acel Levant în care Franța pretindea de mult interese speciale (să ne reamintim intervenția în Siria, sub cel de-al Doilea Imperiu; se evoca până și influența franceză de pe vremea Cruciadelor). Integrarea economică a coloniilor progresase; în 1929, ele acopereau 12% din importuri și 18,8% din exporturile metropolei, în 1938, 27,1% respectiv 27,4%. „În 1924 imperiul ocupă locul doi în clasamentul țărilor după comerțul lor total cu Franța, iar în 1928 ajunge pe primul loc, înaintea Marii Britanii, loc pe care și-l va păstra până la sfârșitul perioadei coloniale."[11]

[11] Jacques Marseille, *op. cit.*, pp. 59–60.

Ponderea comerţului colonial s-a consolidat mai ales după 1927, pe măsură ce exporturile franceze intrau într-o perioadă de criză, înregistrând o adevărată prăbuşire. Dacă în 1927 exporturile în străinătate se cifrau (în milioane de franci la valoarea din 1914) la 7 783,4 şi cele către imperiu la 1 354,9, în 1935 raportul era de 3 184,6 la 1 468,7, iar în 1936 de 2 661,8 la 1 330,9.[12] În agitaţia din jur, fără să progreseze cantitativ, comerţul imperial a rămas constant, atrăgând până la o treime din exporturile franceze. Mulţumitor şi totodată alarmant! Succesul imperiului depăşea aşteptările. Se înmulţeau avertismentele privind „pericolele unei politici inflexibile de economie închisă, ale unei activităţi comerciale limitate la schimburile din cadrul imperiului“[13], ce puteau îndepărta Franţa de comerţul european. Pe lângă efectele crizei economice mondiale, prăbuşirea vânzărilor franceze în străinătate arăta o slăbiciune structurală şi o lipsă de competitivitate.

Faptul esenţial e că imperiul făcea deja corp comun cu Franţa. Şi că, treptat, se integra în conştiinţe. Desigur, existau decalaje ce trebuiau eliminate; nu lipseau, în anii 1920 şi 1930, discursurile rasiste pe tema francezilor „potenţiali“, dar prea exotici, de altă culoare şi cu moravuri bizare[14]. Exista însă încredere în acţiunea civilizatoare a metropolei şi în bine-cunoscuta ei capacitate de asimilare. Pentru moment, reprezentările oscilau între rasism şi integrare, între sălbăticia presupusă şi o potenţială „francitate“.

---

[12] *Ibidem*, p. 63.

[13] *Ibidem*, p. 64

[14] O întreagă colecţie de anecdote rasiste, cu ilustraţiile de rigoare, figurează în foarte popularul *Almanach Vermot*. Două exemple, din ediţia 1932: „Exploratorul: – Fie-vă milă de mine, am o soţie şi cinci copii de hrănit! Canibalul: Şi eu!“ „Interviu. Jurnalistul: Maiestăţii Voastre îi plac parizienii? Regele negru, în vizită la Paris: Eu nu ştie: nu gustat parizieni niciodată!“

Să luăm ca ghid un album adresat tineretului, cu un text de André Maurois: *L'Empire français*, publicat în 1939. Prima întrebare: „Câţi locuitori are Franţa?" Răspuns (evident incomplet): „Vreo patruzeci de milioane." Îndreptare: „Eşti foarte departe de adevăr... Franţa are o sută zece milioane de locuitori." „Cum e posibil? ? Păi, socoteşte singur... Patruzeci de milioane în Franţa, plus şaptezeci de milioane în Imperiul francez. ? Adevărat! Uitam Imperiul." Comentariul scriitorului: „Să nu uităm niciodată Imperiul – forţa şi onoarea ţării noastre."[15]

Trecerea în revistă a posesiunilor franceze rezervă un loc special pentru Algeria. Integrarea ei părea deja încheiată... în imaginaţie. „Astăzi Algeria a devenit pe deplin franceză. În spatele Algerului se întinde o mare câmpie la fel de roditoare precum cele mai mănoase pământuri ale noastre. Fioroasa Casbah în care deiul Algerului îşi aşezase tunurile a devenit acum o paşnică promenadă pentru turişti. În toate oraşele algeriene, copiii sunt educaţi în şcoli, colegii şi licee franceze. În 1914, Algeria a trimis în apărarea Franţei 173 000 de soldaţi indigeni. Portul, tradiţiile, limbile îi dau şi acum un farmec special, diferit de cel al satelor noastre europene, dar ea va fi din ce în ce mai mult o adevărată provincie a Franţei."[16]

Putem cântări în aceste rânduri forţa redutabilă a imaginarului. Ca să-şi păstreze rangul în lume, Franţa şi-a inventat o prelungire, un „dublu", pe celălalt ţărm al Mediteranei. L-a inventat de la A la Z – mai puţin, chiar foarte puţin în realitate, şi mai mult, chiar pe de-a-ntregul, în imaginar. Iar atunci când adevărul a explodat (adevărul unei Algerii esenţialmente ne-franceze, mai mult,

[15] André Maurois, *L'Empire français*, Paris, 1939. p. 1.
[16] *Ibidem*, p. 10.

aparţinând unei civilizaţii total diferite), Algeria visată a intrat în conflict cu Algeria reală. Visul s-a făcut ţăndări. Deocamdată suntem însă în 1939, ultimul moment de calm dinaintea furtunii: imperiul părea mai solid ca oricând.

O Franţă victorioasă, a doua putere colonială şi actor important pe scena europeană: perioada interbelică părea să deschidă perspective excepţionale, Istoria începea din nou să curgă în favoarea Franţei: unii chiar o credeau. Îndată după război, acest sentiment de putere regăsită este alimentat de o desfăşurare de forţe franceze în toate colţurile Europei destul de spectaculoasă. Francezii sunt în Balcani, fac presiuni la granița sudică a Ungariei (sprijinind în 1919 revendicările teritoriale ale românilor, iugoslavilor şi cehoslovacilor), ajută Polonia în faţa ofensivei sovietice. În decembrie 1918, trupe franceze debarcă la Odessa, de unde sunt retrase câteva luni mai târziu. Francezii ocupă de asemeni Memel, desprins de Prusia orientală pentru a căpăta statut de oraş liber, dar lituanienii îl revendică şi îl câştigă, determinând în 1924 retragerea forţei franceze. În sfârşit, în fostul Imperiu Otoman, francezii controlează alături de britanici Constantinopole şi strâmtoarea Dardanele, precum şi Cilicia, în sudul Anatoliei, dar sub presiunea ofensivei kemaliste sunt silite să renunţe (Cilicia în 1920 şi Constantinopole în 1922). Câteva succese, mai multe eșecuri: se văd limitele capacității franceze de intervenţie.

Dar cel puţin se putea visa în voie. În materie de visare, nimic nu egalează un text scris de Charles de Gaulle în 1932, când lucra la secretariatul general al Consiliului superior al Apărării Naţionale. Cel care avea să devină „cel mai ilustru dintre francezi“ era atunci un ofiţer încă puţin cunoscut; studiul său politic și militar reprezenta totuși schiţa unui proiect oficial, exprimând totodată convingerile

(sau fantasmele) unui personaj care avea să marcheze profund istoria țării sale. Şi iată, în caz de conflict, opțiunea maximală a ceea ce Franța putea să pretindă şi să obțină:

> Suveranitatea Franței extinsă spre Rin şi, la nevoie, până la cursul fluviului [...].
>
> Belgia strâns legată de Franța, mai ales în ceea ce priveşte statutul teritoriilor renane, activitatea economică şi expansiunea celor două popoare în Africa centrală.
>
> Continuitatea Imperiului african al Franței realizată prin eliminarea enclavelor străine în Africa occidentală (Nigeria, Coasta de Fildeş, Liberia, Sierra Leone, Gambia etc.), prin extinderea posesiunilor noastre de la Atlantic la Marea Roşie (Sudan, Uganda, Abisinia) şi prin joncțiunea controlului francez cu cel belgian în bazinul fluviului Congo.
>
> Revizuirea frontierelor Siriei, extinse până la masivul muntos Taurus şi înglobând Mossoul.
>
> Imperiul Marocului în întregime reunit sub controlul nostru.
>
> Comunicațiile noastre imperiale garantate:
>
> Pe mare, prin neutralizarea strâmtorii Gibraltar, a Maltei, a Canalului Suez, a strâmtorii Malacca, a Canalului Panama, şi prin servituți convenabile – militare, maritime, aeriene – impuse coastelor Sardiniei, Siciliei, Tripolitaniei etc.
>
> În aer, prin trecerea în posesia Franței a enclavelor (în Siam, India, Persia, Irak, Egipt etc.) necesare funcționării liniilor aeriene franceze şi prin dreptul de survol fără restricții pe toate traseele dintre Franța, pe de o parte, şi Indochina, Africa occidentală, Africa centrală, Africa orientală, Antile, Oceania pe de altă parte.
>
> În Europa centrală, federalizarea statelor ieşite din fostul Imperiu Austro-Ungar [...].
>
> Constituirea unei federații a statelor latine din America (America de Sud, America Centrală, Antile) în care Franța ar intra cu Antilele şi Guyana franceză, şi care ar constitui o contrapondere la Statele Unite.

> Pornind de aici, ar putea exista interesul de a forma o uniune latină din care ar mai face parte Spania, Portugalia, Italia şi Belgia şi care ar trebui să contrabalanseze influenţa anglo-saxonă.[17]

Cu greu ar putea cineva să meargă mai departe. Un vis, se va spune, dar ce vis! Franţa trecea la comandă peste tot în lume, ocupa teritorii, federaliza după voia ei America Latină, ţările latine din Europa şi aliaţii din Europa centrală şi de răsărit, îi silea pe anglo-saxoni să bată în retragere (Germania era aproape uitată; nici nu mai conta). O remarcabilă capacitate de a-şi face iluzii cu privire la potenţialul real al ţării; iluzie întreţinută de importanţa aparentă a Franţei în ordinea mondială din perioada interbelică.

Exista şi reversul medaliei; francezii erau conştienţi totuşi că situaţia nu era atât de strălucită. Franţa era împărţită între încredere şi nelinişte. Îi plăcea să creadă în viitorul ei de mare putere, dar în acelaşi timp se ştia vulnerabilă. Strategia ei principală era să păstreze ceea ce dobândise, o strategie defensivă, timorat defensivă. Proiecţiile războinice ale şefilor politici şi militari vorbesc de la sine. Adăpostirea în spatele unei linii inexpugnabile părea pentru ei ultimul cuvânt al artei militare: o concepţie mai apropiată de vechiul *limes* roman sau de marele zid chinezesc decât de exigenţele războiului modern. Prea multă încredere în sistemele de fortificaţii, prea puţină imaginaţie tactică (moştenirea lui Vauban continuă să fie prezentă, şi mai ales lecţia Primului Război Mondial, război de poziţii şi mai puţin de mişcare). Neputând obţine frontiera militară „ideală“ pe Rin, Franţa sfârşeşte prin a se

---

[17] Document reprodus de Eric Roussel: *Charles de Gaulle*, Paris, 2002, p. 991.

dota cu artificiala linie Maginot; complex de fortificaţii construit între 1927 şi 1936, menit să „închidă" frontiera de nord-est, ea a rămas în istorie ca simbol al unui lucru inutil, costisitor şi iluzoriu. Mai rea decât această soluţie fantezistă era însă mentalitatea care stătea la originea ei: tentaţia retragerii, lipsa de dinamism, absenţa unui proiect de viitor…

În fapt, Franţa a plătit mai scump victoria din 1918 decât înfrângerea din 1870. În ciuda câtorva avantaje imediate şi limitate şi a unui legitim sentiment de mândrie, consecinţele Primului Război Mondial au fost mai curând cele ale unei înfrângeri decât ale unei victorii. Capitularea din 1870 a fost urmată de victoria din 1918, dovadă a unei remarcabile vitalităţi a societăţii franceze, pe când victoria din 1918 a dus, într-un mod neaşteptat, dar destul de logic, la dezastrul din 1940. Francezii au suportat admirabil războiul din 1914, dar ţara a ieşit epuizată.

Astfel, curba demografică care se apropia de zero s-a prăbuşit prin efectul conjugat al unui dublu deficit provocat de război: „pentru că au murit 1 400 000 de bărbaţi, cei mai mulţi tineri, vor fi mai puţine naşteri în anii 1920; pentru că 1 700 000 de bărbaţi şi femei nu se vor fi născut, vor fi mai puţine naşteri în anii 1934–1939, când «clasele goale» din timpul războiului vor fi la vârsta procreării"[18].

Puterea financiară a Franţei se evaporase şi ea. În 1914, ţara dispunea de capitaluri excedentare şi se putea mândri cu una din cele mai solide monede din lume. „Deodată, în momentul victoriei, Franţa descoperea că are o problemă financiară: statul şi sutele de mii de rentieri erau

---

[18] Jean Mettas, „L'entre-deux-guerres, 1919–1939", în *Histoire de la France des origines à nos jours*, *op. cit.*, sub conducerea lui Georges Duby, p. 820.

ruinați de război."[19] De acum înainte, în loc să împrumute altora, Franța era silită să se îndatoreze, mai ales pe piața americană (fiind în situația de a trebui să-și plătească datoriile, dar fără ca la rândul ei să beneficieze de datoria germană, pe care germanii nu se grăbeau să i-o plătească). Francul a cunoscut o prăbușire spectaculoasă, iar timp de câțiva ani inflația a luat-o razna. De bine de rău, situația a fost stabilizată de reforma lui Poincaré din 1926 care a devalorizat francul la o cincime din valoarea lui antebelică. Oricum, această ameliorare relativă confirma sfârșitul francului puternic și a superiorității financiare a Franței.

Sub un alt aspect, cumplitele pierderi umane și materiale, precum și tensiunea extremă acumulată în anii de război i-au marcat profund pe francezi. Ceea ce se petrecuse nu trebuia cu nici un chip să se repete! Pacifismul a devenit un sentiment împărtășit de o mare parte a opiniei publice, atitudine de înțeles, dar care, obiectiv vorbind, avea să pună Franța într-o poziție de inferioritate în fața celor care voiau un nou război ca să anuleze consecințele conflictului precedent.

În ce privește echilibrul continental și influența europeană a Franței, „micii aliați" câștigați în Europa centrală s-au dovedit incapabili să se apere singuri, darămite să aducă Franței vreun sprijin. În fapt, fărâmițarea regiunii avantaja Germania nazistă, a cărei politică expansionistă a găsit aici un teren excelent.

E suficient să considerăm derularea evenimentelor ca să-nțelegem că puterea reală a Franței era departe de puterea ei aparentă. Cea din urmă se baza pe ipoteze care nu s-au confirmat. Prima defecțiune: Statele Unite. Garanția americană (promisă în schimbul renunțării franceze la frontiera

---

[19] Pierre Miquel, *op. cit.*, p. 434.

de pe Rin) a fost măturată de votul Congresului; America s-a retras de pe scena politică europeană şi internaţională, renunţând chiar şi la locul ei de la Societatea Naţiunilor, pe care preşedintele Wilson o concepuse ca să împiedice, tocmai, conflictele. În lipsa puternicului arbitraj american, lumea a pornit în derivă. Politica „de securitate" a Franţei putea cel mult să salveze aparenţele, dar era lipsită de mijloace reale pentru a opri agresiunile. În anii 1930, expansiunea Germaniei hitleriste a dovedit neputinţa tandemului franco-britanic. În răsărit, sistemul francez a fost anihilat cu o uşurinţă surprinzătoare. Dezmembrarea Cehoslovaciei (în 1938–1939), impusă de al Treilea Reich, a însemnat sfârşitul Micii Înţelegeri. Uniunea Sovietică a abandonat Franţa şi a trecut de partea Germaniei (1939), interesată să participe la împărţirea zonelor de influenţă în Europa centrală; Polonia a căzut victimă acestui aranjament. Astfel, al Doilea Război Mondial a găsit Franţa într-o situaţie mai puţin favorabilă decât începutul celui precedent. De data asta, Germania nu mai era silită să lupte pe două fronturi, la est şi la vest. Avea mâinile libere pentru a-şi concentra ofensiva împotriva Franţei (şi aliaţilor ei britanici, dar ale căror efective angajate pe teren erau încă insuficiente).

Deodată, iluzia se risipeşte ca „straiele noi ale împăratului" în povestea lui Andersen. Rămasă singură sau aproape singură, Franţa a arătat că nu mai are stofă de mare putere. Mascată de faţada imperială, puterea ei relativă slăbise neîncetat. Populaţia, în primul rând. Rata creşterii demografice, deja slabă de peste un secol, a devenit de-a dreptul negativă în anii 1930. Era prima oară în istoria modernă, şi pe timp de pace, când o naţiune europeană înregistra un asemenea regres. Franţa din 1939 avea aproximativ acelaşi număr de locuitori ca Franţa din 1914

(considerată între hotarele ei actuale): vreo 42 de milioane. În acelaşi moment, Germania (între hotarele hotărâte la Versailles) atingea 70 de milioane; împreună cu achiziţiile din 1938–1939 (Austria, regiunea Sudeţilor, Boemia şi Moravia, oraşul Danzig), al Treilea Reich număra 87 de milioane de locuitori. Marea Britanie înregistra 47,5 milioane; Italia, cu 43,5 milioane, trecea şi ea înaintea Franţei. Dincolo de aspectul pur cantitativ, exista şi fenomenul îmbătrânirii populaţiei, şi o lipsă de încredere şi de vitalitate ilustrată şi accentuată de acest comportament demografic, ce afecta deopotrivă economia ţării.

Într-adevăr, anii 1930 sunt la fel de slabi pentru economie ca şi pentru demografie. Iar asta după o creştere accelerată – neaşteptată pentru Franţa – în deceniul 1920–1930, stimulată de reconstrucţia postbelică şi de perspectivele promiţătoare ale victoriei, dar care din păcate nu a durat. Socotind 100 valoarea lui din 1913, PIB-ul francez a ajuns în 1918 (ultimul an de război) la nivelul cel mai scăzut: 63,9, urcând apoi, în 1929, la 134,4, creştere foarte onorabilă în comparaţie cu ritmurile înregistrate de principalele ţări în perioada interbelică. Faţă de propriul lor nivel din 1913 (considerat tot 100), în 1929 Germania se găsea la 121,3, Italia la 131,1, Marea Britanie la 111,9; doar Statele Unite (163) şi Japonia (178,8) stăteau mai bine decât Franța. Apoi situația se degradează. Franţa bate pasul pe loc, înregistrând chiar mai mulţi ani de creştere negativă. Dacă celelalte ţări ies din criză începând cu 1933–1934, ea nu mai izbuteşte să demareze din nou. În 1939, pe scara menționată, Franța înregistrează indicele 139,0: creştere practic nulă în raport cu 1929, şi pierderea completă a avantajului relativ obținut în perioada precedentă. În schimb, în 1939, Germania atinge 166,2, Italia 161,8, Statele Unite 166,8, iar Japonia

(deja!) 284,4; doar Marea Britanie, cu 133,8, cunoaşte o pasă economică la fel de rea ca Franța[20] (fără a stabili neapărat un raport cauză-efect, să remarcăm comportamentul economic mediocru al țărilor ce dispun de un imperiu colonial extins; modernitatea şi dinamismul erau în alte părți decât în aceste conglomerate tradiționale bine protejate).

Problema nu era doar de ordin cantitativ. Franța cu greu reuşea să intre pe deplin în era industrială. În 1931, în sfârşit, populația oraşelor o depăşea pentru prima oară pe cea a satelor. Sectorul agrar rămânea totuşi supradimensionat şi, în pofida dimensiunii sale, cu un randament mediocru în comparație cu randamentele țărilor celor mai dezvoltate. În anii 1930, Franța recolta în medie 16 chintale de grâu la hectar, Anglia, 23. În sectorul industrial, expansiunea era reală, dar incompletă; existau prea multe întreprinderi de talie modestă, puțin competitive, iar recursul la stat şi la o puternică protecție vamală – vechi reflex francez – nu stimula inovația şi spiritul de competiție. Franța rămânea insuficient industrializată, cea mai puțin industrializată dintre națiunile industrializate.

În aceste condiții, dezastrul din 1940 poate fi considerat astăzi drept unul previzibil. Fireşte, e uşor să „prevezi" evenimente care s-au consumat deja. În epocă însă, nici cele mai pesimiste estimări nu mergeau atât de departe, nu puteau prevedea un dezastru atât de categoric. Franța beneficia de o opinie favorabilă, fruct al unei istorii glorioase, al influenței politice şi culturale, şi bineînțeles al victoriei sale recente din Primul Război Mondial. Armata franceză avea reputația de a fi cea mai puternică din lume.

---

[20] Pentru indicatorii economici ai epocii: Angus Maddison, *Monitoring the World Economy, 1820–1992*, *op. cit.*

În mai-iunie 1940, germanii au zdrobit-o aproape la fel de rapid ca pe cea poloneză.

L'Etrange Défaite, aşa intitula Marc Bloch o lucrare scrisă la cald, în 1940. Ciudată, într-adevăr, dacă ne gândim la rapiditatea victoriei germane, mai ales în lumina iluziilor franceze. Dar şi mai ciudat ar fi fost ca înfruntarea să fie câştigată de Franţa, sau măcar prelungită de un lung război de poziţii, ca în 1914–1918. Prin populaţia şi producţia sa industrială, Germania reprezenta echivalentul a două Franţe. Şi spre deosebire de războiul precedent, n-a fost obligată să lupte pe două fronturi; în mai 1940, forţa ei militară a putut fi concentrată spre vest. În schimb, Franţa a fost afectată de defecţiunea iniţială a Rusiei, de non-asistenţa americană şi de insuficienţa sprijinului britanic. În 1914, populaţia Franţei trăia un avânt războinic: era în joc eliberarea Alsaciei şi Lorenei şi restabilirea unei poziţii europene slăbite după 1870. În urma victoriei din 1918, vreme de douăzeci de ani, Franţa ocupase cea mai înaltă poziţie europeană şi mondială pe care putea, raţional, s-o revendice. Nu avea nici un motiv să facă război, altul decât acela de a se apăra. Francezii înţelegeau că, într-un nou război, nu aveau nimic de câştigat, ci totul de pierdut. În schimb, germanii aveau de răzbunat o grea umilinţă şi teritorii de recuperat; şi, mai ales, regimul nazist le insuflase un spirit de revanşă şi dominaţie total opus pacifismului cultivat în Franţa.

De partea germană, nu exista nici măcar o superioritate de efective; numeric, forţele franco-britanice erau echivalente. Decisive au fost tehnologia şi calitatea conducerii militare. Superioritatea germană era evidentă în materie de aviaţie şi artilerie. În plus, organizarea, eficienţa, rapiditatea, imaginaţia au funcţionat în favoarea lor. Folosirea blindatelor oferă un exemplu convingător. Ambele tabere

dispuneau de un număr identic de tancuri. Dar cele franceze serveau exclusiv la sprijinirea infanteriei; statul-major francez nu credea în potențialul lor ofensiv. Generalul de Gaulle pledase zadarnic pentru crearea de mari unități mecanizate, considerându-le indispensabile în războiul modern (și el, de altfel, preocupat de tancuri, subestimase importanța aviației). În schimb germanii și-au învățat bine lecția; au străpuns frontul francez prin atacul combinat al aviației de vânătoare și al diviziilor blindate. După remarca subtilă a lui Marc Bloch, germanii adaptaseră eficient la război ritmul accelerat specific vieții moderne, ducând luptele „sub semnul vitezei“, în contrast cu lentoarea deciziilor și a mișcărilor franceze. „Astfel – scrie istoricul –, pe câmpurile de luptă s-au înfruntat doi adversari aparținând fiecare unei alte epoci istorice. Pe scurt, am repetat confruntarea, bine cunoscută istoriei noastre coloniale, dintre suliță și pușcă. Atât că, de data asta, primitivii eram noi.“[21] Același tip de analiză o regăsim la generalul de Gaulle, care invoca „forța mecanică“ superioară a germanilor; din fericire pentru Franța, care risca să fie lichidată, era doar începutul unui război mondial, în care Germania risca la rândul ei să fie lovită de o „forță mecanică“ mai puternică decât a sa (ceea ce s-a și întâmplat efectiv)[22].

Lecția duelului franco-german depășea episodul tragic din 1940. Înfrângerea arăta marea întârziere a Franței. Mai întâi, în termeni globali de putere: Franța nu mai era, „materialicește“, decât jumătate din Germania. Dar și în termeni de modernizare. Tehnologic, industrial, Franța

---

[21] Marc Bloch, *L'Etrange Défaite*, Paris, 1957, p. 62.

[22] Această scurtă analiză „tehnologică“ a războiului figurează în celebrul Apel din 18 iunie 1940.

era clar depăşită de adversara ei. De asemenea, pierdea la capitolul mai delicat al mentalităţilor. Comportamentul francezilor, modul lor de viaţă, modul lor de a gândi şi reacţiona erau doar în parte cele ale unei societăţi tehnologice, preocupată în primul rând de organizare, de rapiditate şi eficienţă. Franţa ezita să treacă hotarul ce separa civilizaţia tradiţională de civilizaţia „mecanică“, pe care Germania îl trecuse rapid, cu bune şi cu rele, intrând chiar, cu nazismul, în cea mai sumbră dintre anti-utopiile tehnologice. Două moduri, într-adevăr, de a pierde: Franţa, din cauza insuficientei sale modernităţi, Germania, din cauza modernităţii ei pervertite. Motivele francezilor sunt uşor de înţeles. Vremurile bune de altădată aveau farmecul lor. Societatea industrială, satirizată pe bună dreptate de Chaplin în *Timpuri noi* (1936), prezenta părţi deloc seducătoare. Dar cine poate avea dreptate împotriva istoriei?

VI
Litere, arte şi ştiinţe: o cultură cu două viteze

Pentru o ţară a cărei putere globală descreşte neîncetat, limba şi cultura franceză îşi apără destul de bine poziţiile de-a lungul secolului al XIX-lea şi în prima jumătate a secolului XX. Mitul Franţei – al unei ţări diferite de oricare alta, dar care, în ciuda singularităţii sale, e percepută ca o sursă nesecată de forme şi de idei – îşi continuă cariera, îmbogăţit de Revoluţie şi de epopeea Imperiului. Ca nici o altă ţară, Franţa îi făcea pe oameni să viseze. Era secretul ei, a fost mult timp puterea ei. Este, în fapt, reuşita supremă: ascendentul asupra minţilor.

În bună parte, e vorba de o prelungire a poziţiei excepţionale dobândite în Secolul de Aur al lui Ludovic XIV şi în epoca Luminilor. Propulsată de elanul iniţial, Franţa mergea mai departe. În afară de această moştenire, a contat foarte mult şi remarcabila evoluţie a culturii franceze de-a lungul întregului secol al XIX-lea. Şi exemplaritatea ei. Straniul mecanism al celor „două Franţe“ care i-a dezbinat pe francezi şi a provocat nenumărate disfuncţionalităţi socio-economice şi politice (o ţară greu de guvernat şi orientări care se schimbă de la un regim la altul) a avut efecte culturale excepţionale. A fost o efervescenţă fără seamăn. Este greu de ales între un model francez sau un altul. Anglia rămânea ţara ideologiei liberale, ceea ce nu era puţin lucru. Dar cu ea, până la urmă, riscai să te plictiseşti. Ca să nu mai vorbim de Germania, devenită ţara

filozofiei şi a rigorii ştiinţifice. Franţa era un joc de oglinzi nesfârşit. Fiecare avea Franţa lui: Franţa aristocrată, Franţa burgheză, Franţa populară; Franţa catolică şi Franţa laică; Franţa clasică şi Franţa romantică; Franţa conservatoare şi Franţa revoluţionară… Această bogăţie de modele divergente şi confruntarea lor dramatizată copios năşteau o stare de tensiune. Franţa nu lăsa pe nimeni indiferent. Era un laborator fascinant de idei şi proiecte. Orice comunitate, orice grup social, orice ideologie putea să-şi ia acea parte de Franţă care îi convenea mai mult. Cei mai entuziaşti erau democraţii, progresiştii, revoluţionarii… Pentru ei, Franţa era prin excelenţă ţara libertăţii, a drepturilor omului şi a rezistenţei la orice formă de opresiune. Chintesenţa acestui entuziasm este exprimată de maxima potrivit căreia orice fiinţă umană are două patrii: patria lui şi Franţa.

Nu lipseau, desigur, adversarii. Aceştia se opuneau Franţei tocmai pentru că exercita, după ei, o dominaţie culturală excesivă. Ostilitatea lor exprima o voinţă de emancipare. Atitudine vizibilă în Germania sau în Italia, în momentul când aceste naţiuni au decis să-şi afirme propria individualitate şi voinţa de a-şi recâştiga un rang de prim ordin în Europa. Strategia lui Vicenzo Gioberti, autorul unei cărţi despre „întâietatea“ italienilor, era să „diminueze“ naţiunea „dominantă“: astfel, observa el, cei mai mari francezi din epoca modernă, ca Mirabeau şi Napoleon, erau italieni![1]

Raportându-se la modelul francez, Germania se voia un „contramodel“, opunând efervescenţei franceze rigoarea, disciplina şi eficienţa. Astfel, rivalitatea politică a fost

[1] Câteva exemple interesante de luări de poziție antifranceze sunt consemnate în lucrarea lui Emile Ollivier, *L'Empire libéral*, vol. I, Paris,1895, pp. 414–421.

dublată de o confruntare culturală: era o competiție pentru a câștiga elitele intelectuale europene. Sprijinindu-se pe prestigiul universităților și al succeselor ei științifice, Germania a câștigat teren până la Primul Război Mondial. Acest lucru se vede foarte bine într-o țară ca România care oferă, în mic, o dihotomie caracteristică la scară europeană: majoritatea francofonă și francofilă a elitei sale era concurată de o minoritate destul de influentă de formație germană[2]. Mai mulți intelectuali aveau de altfel o dublă formație: franceză și germană în același timp. Fără Primul Război Mondial, Germania ar fi continuat probabil să câștige teren.

Oricum, adepții fideli ai Franței rămâneau neclintiți pe poziții, ca acel sociolog român, interesat de psihologia popoarelor, care vedea în francez tipul uman desăvârșit, nici mai mult nici mai puțin. După părerea lui, pe drumul istoriei, celelalte popoare erau în urmă față de nivelul intelectual atins de francezi; îl vor atinge într-o zi, iar în ziua aceea întreaga specie umană va atinge treapta supremă: inteligența *à la française*[3].

Ca limbă internațională, franceza intra în secolul al XIX-lea cu un avans confortabil, dar și cu un dezavantaj ce se va face simțit în curând. Franceza era deja, de ceva timp, prima limbă de civilizație; pentru moment, diminuarea ponderii „materiale" a Franței n-o afecta, continuând să fie susținută de o producție culturală de prim ordin. Dezavantajul ținea de implantarea sa planetară insu-

---

[2] Pentru exemplele românești de la acest capitol, vezi cartea mea *La Roumanie. Un pays à la frontière de l'Europe*, Paris, 2003 și 2007 (*România, țară de frontieră a Europei*, Humanitas, București, 2002).

[3] D. Drăghicescu, *Din psihologia poporului român*, București, 1907.

ficientă. Odată cu mondializarea, locul ei față de engleză avea să se restrângă inevitabil. În Europa însă, sud-estul continentului, puţin penetrat până în secolul al XIX-lea de influenţa franceză (era spaţiul Imperiului Otoman şi al culturii greceşti), se deschide în sfârşit, spectaculos, în faţa ei. Elita românească, de pildă, care pe la 1800 se îmbrăca după moda turcească şi vorbea greceşte, trece la ora francezei şi a modei pariziene; românii se îndrăgostesc brusc de Franţa şi rămân, mai multe generaţii la rând, fascinaţi de farmecul ei. Cu mai puţin entuziasm, celelalte naţiuni din Balcani – greci, sârbi, bulgari – deprind la rândul lor rafinamentele limbii şi culturii franceze.

Până la Primul Război Mondial, franceza a reuşit să-şi păstreze în bună parte statutul european, cu o uşoară tendinţă de scădere. Fireşte, nu se mai punea chestiunea „francizării“ elitelor în maniera secolului al XVIII-lea. Naţiunile îşi afirmau deja personalitatea lor proprie. Trecuse vremea când Frederic II considera germana, limba supuşilor săi, un idiom primitiv şi inferior în raport cu franceza. Germana făcea deja progrese, mai ales în Europa centrală, iar engleza mai peste tot în lume. Accesul crescând la cultură al unor noi categorii sociale a avut ca efect cunoaşterea sporită, în termeni absoluţi, a francezei, diminuându-i totodată importanţa relativă, destul de variabilă de la o ţară la alta. Către 1900, în majoritatea ţărilor europene, franceza era studiată obligatoriu la nivel de liceu. Germania dădea tonul; după legea prusacă, franceza figura în programa oricărui tip de liceu, engleza ocupând a doua poziţie (e drept că pentru un german era mai uşor să înveţe engleza). În schimb, în Austro-Ungaria, franceza era studiată în mod inegal într-o parte sau alta a imperiului, într-o mai mare măsură în jumătatea austriacă decât în cea ungară (orientată spre germană), dar şi în funcţie

de tipul instituției școlare. În ciuda acestor disparități, franceza rămânea, global, cea mai studiată limbă modernă în școlile europene.

După 1918, se pot observa înaintări și replieri, dar replierile sunt deja mai vizibile, iar tendința generală marchează un anume regres, deocamdată limitat. Și nu dă înapoi franceza cât, mai ales, progresează engleza; la conferința de pace din 1919, aceasta devine limbă diplomatică oficială, pe picior de egalitate cu franceza, și pune capăt unui monopol de două secole. O altă lovitură grea pentru limba lui Voltaire a fost pierderea Rusiei, în urma Revoluției din 1917; deși în Uniunea Sovietică s-au menținut un interes relativ pentru franceză și o anume simpatie pentru Franța și cultura franceză, suntem deja departe de francofonia pasionată a fostei elite ruse, unul din principalii stâlpi ai francofoniei internaționale.

În învățământ, câteva poziții rămân stabile. În România, franceza e studiată, fără excepție, în toți cei opt ani de liceu, urmată de germană, limitată la patru ani; Grecia menține și ea învățarea obligatorie a francezei. Ba chiar, în urma noii configurații europene, sunt cucerite și poziții noi: în Lituania, ca și în Iugoslavia, franceza înlocuiește germana ca primă limbă de studiu. Nu e cazul Poloniei, unde, în ciuda relațiilor speciale cu Franța, germana, franceza și engleza sunt tratate în mod egal (germana fiind în realitate limba cea mai studiată, iar engleza cel mai puțin). În Ungaria, în virtutea unei vechi tradiții, germana rămâne prima limbă, urmată de franceză, aceasta fiind la rândul ei concurată de engleză și de italiană. În țările scandinave, germana și engleza devansează franceza. Ea continuă să ocupe primul loc în Marea Britanie (unde nu era de temut concurența englezei!). În Italia, reforma învățământului din 1923 pune capăt predominanței francezei, care ajunge

pe același plan cu engleza, germana și spaniola. În Germania, între cele două războaie, clasamentul e fluctuant: mai întâi, o cvasiegalitate franceză-engleză; în 1932, franceza trece în frunte; o nouă reformă, în 1937, dă prioritate englezei. În fine, Statele Unite cultivă diversitatea, nu favorizează nici o limbă: înainte de Primul Război Mondial, preferința se îndrepta spre franceză și spaniolă, dar franceza urmează deja o curbă descendentă.[4]

Una peste alta, în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial, franceza rămânea, dar la limită, prima limbă intelectuală a Europei, urmată îndeaproape de engleză, și limitată în anumite țări de implantarea tradițională și avântul mai recent al germanei. Din vechea „dominație" nu mai rămânea decât un avans mic și fragil. Chiar și așa, era foarte bine față de ceea ce avea să urmeze.

Acest regres lent dar constant contrazicea părerea optimistă a unui scriitor ce se credea profet: H.G. Wells, într-un volum de *Anticipații*, asigura că limba universală a viitorului va fi nu engleza, ci cu siguranță franceza.[5] Din păcate, profețiile au un punct slab: cel mai adesea nu se împlinesc!

Între timp, supremația literară și artistică a Franței părea să meargă aproape de la sine, deși concurența altor culturi se făcea tot mai resimțită. Clasicismul fusese o expresie specific franceză; în schimb, cei care dau tonul romantismului, curentul dominant în prima jumătate a secolului al XIX-lea, sunt mai curând scriitorii germani. Mai târziu, romanul rus și dramaturgia scandinavă au avut

---

[4] Informații detaliate despre studierea francezei și a celorlalte limbi în ancheta internațională *L'Enseignement des langues vivantes*, Bureau international d'éducation, Geneva, 1937.

[5] H.G. Wells, *Anticipations*, Paris, 1907: „Le conflit des langues", pp. 246–279.

o influenţă enormă asupra literaturii europene. Capitalele culturale s-au înmulţit: Londra avea deja locul ei, Berlinul şi Viena s-au afirmat la rândul lor spre sfârşitul secolului al XIX-lea, chiar şi Bruxelles ajunge să promoveze curente mai puţin reprezentate la Paris. Aceste capitale sunt însă prea marcate de un spirit naţional sau local, mai ales britanic sau germanic. Capitala prin excelenţă rămâne Parisul.[6] Desigur, cultura franceză era şi ea profund naţională, dar reuşise turul de forţă de a se dedubla, apărând în acelaşi timp ca o creaţie universală, „deznaţionalizată“ cumva. Puteai să preferi franceza ca instrument lingvistic şi să admiri împlinirile culturale ale Franţei fără să fii neapărat pe aceeaşi lungime de undă cu francezii. Ruşii, care se exprimau de preferinţă în franceză, nu rămâneau mai puţin ruşi. Tolstoi şi Dostoievski nu-i suportau pe francezi, judecându-i aspru pentru ceea ce considerau ei a fi două defecte majore: vanitatea şi un comportament artificial[7]; dar această antipatie nu-i împiedică pe cei doi mari scriitori să fie francofoni convinşi şi cunoscători avizaţi şi admirativi ai culturii franceze.

Iubit, admirat, invidiat sau detestat, Parisul se impune ca loc de predilecţie al consacrării literare şi artistice. Scriitori şi artişti vin aici din toate colţurile lumii. Ei găsesc în Franţa o atmosferă mai destinsă şi mai permisivă decât oriunde. Unii aleg să se exprime în franceză pentru a accede

---

[6] Despre capitalele culturale şi rolul excepţional al Parisului, vezi Pascale Casanova, *La République mondiale des Lettres*, Paris, 1999 (*Republica mondială a Literelor*, Curtea Veche, Bucureşti, 2007).

[7] Remarci acerbe despre francezi au Dostoievski în *Jucătorul* (1868) şi Tolstoi în *Sonata Kreutzer* (1889). Vezi despre acest subiect Andreï Makine, *Cette France qu'on oublie d'aimer*, *op. cit.*

la universalitate. E cazul danezului August Strindberg spre sfârşitul secolului al XIX-lea, al românului Panait Istrati în anii 1920, sau, mai târziu, al irlandezului Samuel Beckett, fără a-i uita pe ceilalţi români, Cioran şi Ionescu. „Certificatul“ parizian a confirmat vocaţia universală a unor scriitori ca James Joyce, William Faulkner sau Henry Miller, cu mult înainte de a fi recunoscuţi în ţara lor.[8]

În *Brockhaus*, marea enciclopedie germană, ediţia publicată începând cu 1901, articolul consacrat literaturii franceze ocupă 25 de pagini[9], un spaţiu comparabil cu cel rezervat literaturii germane (26 de pagini). Literatura engleză ocupă 8,5 pagini, literatura italiană 8, literatura rusă 7,5 şi literatura americană 5. Diferenţă atât de vizibilă, că orice comentariu este inutil. Concurenţi, şi chiar adversari ai Franței, germanii rămâneau foarte sensibili la modelul cultural francez.

Chiar în spaţiul Europei centrale, marcat timp de secole de influenţa germană, prezenţa franceză câştigă teren, cel puţin prin intermediul traducerilor. În regiunile cehe, spre mijlocul secolului al XIX-lea, franceza ocupa locul al patrulea ca opere traduse, după germană, rusă şi engleză. În anii 1860, ajunge din urmă şi chiar depăşeşte puţin rusa şi engleza, pentru ca în anii 1890 să depăşească şi germana. La începutul secolului XX, literatura franceză se află în frunte, lăsându-şi mult în urmă concurentele. Lăsând deoparte faptul că cei mai mulţi cititori cehi puteau citi lucrările germane în original, era aici un semn incontestabil al prestigiului universal al literaturii franceze; în

---

[8] Pascale Casanova, *op. cit.*

[9] „Französische Litteratur“, în *Brockhaus'Konversations–Lexikon*, vol. VII, Leipzig, 1902, pp. 29–54.

plus, era o strategie națională ce-și propunea să contrabalanseze presiunea germană făcând apel la o sursă alternativă[10].

Într-o țară atât de francofonă și francofilă ca România, ierarhia literară e și mai evidentă. Bibliografia traducerilor tipărite în periodicele românești înregistrează, din 1859 până în 1918, 9 316 titluri franceze și studii despre literatura franceză; aflată pe poziția a doua, literatura germană figurează cu 3 275 titluri, adică aproape de trei ori mai puțin; din 1919 până în 1944, cota Franței se ridică la 23 372 titluri, față de Germania – 5 632, și Marea Britanie – 5 364, care ocupă locurile doi și trei, adică de două ori mai mult decât aceste două literaturi împreună.[11]

Influența artistică a Franței se manifestă la fel de puternic ca influența ei literară. Începând din anii 1860 până la Primul Război Mondial, de la Manet și Monet la Gauguin, Cézanne și Matisse, curentele novatoare, mai ales în pictură, se succedă într-un ritm accelerat, sfârșind prin a revoluționa expresia artistică și chiar concepția despre artă: impresionism, postimpresionism, cubism, fovism… Perioada interbelică arată și ea o efervescență artistică, întreținută, pe lângă francezi, de un număr crescând de artiști de origine străină, desemnați oarecum arbitrar sub denumirea „École de Paris": Brâncuși, Picasso, Modigliani, Chagall… Această impresionantă internaționalizare spune mult despre prestigiul artei franceze. Doar germanii și austriecii, în ajunul Primului Război Mondial și până la

---

[10] Stéphane Reznikow, *Francophilie et identité tcheque, 1848–1914*, Paris, 2002, p. 607.

[11] *Bibliografia relațiilor literaturii române cu literaturile străine în periodice, 1859–1918*, vol. I–III, București, 1980–1985; *Bibliografia relațiilor literaturii române cu literaturile străine în periodice, 1919–1944*, vol. I–VIII, București, 1997–2006.

venirea la putere a naziştilor, par capabili să ofere o alternativă la imperiul artistic parizian: *Jungendstil*-ul vienez, tendinţele novatoare reunite la München, mişcarea expresionistă... Cu toate astea, întâietatea Parisul rămânea o evidenţă.

În schimb, ştiinţa franceză prezintă o dinamică mai modestă[12]. Pe la 1800, Franţa ocupa incontestabil primul loc în acest domeniu. Singura ei rivală era Anglia – patria lui Newton, savantul prin excelenţă – care se remarca printr-o legătură mai strânsă între ştiinţă, tehnologie şi industrie. Savanţii francezi de reputaţie europeană erau însă, pur şi simplu, mai numeroşi decât confraţii lor britanici. Jucând rolul de arbitru, Academia de Ştiinţe din Berlin număra în 1750, printre membrii săi străini, 5 englezi şi nu mai puţin de 18 francezi (astfel, dintr-un total de 42 de nume străine, francezii reprezentau aproape jumătate din savanţii europeni). În 1829, englezii sunt în număr de 7, francezii de 21; în 1869, diferenţa se micşorează: 17 englezi şi 25 de francezi, ceea ce trăda totuşi o opinie favorabilă francezilor (la Berlin, în ajunul războiului din 1870!). Fapt e că superioritatea ştiinţifică franceză, fragilă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, dispare după 1850. Germanii, mai mult decât britanicii, preiau iniţiativa şi trec pe primul loc. Să facem apel, de data asta, la un arbitraj britanic. Societatea Regală din Londra numără, în 1750, 34 de francezi şi 11 germani; în 1829, 18 francezi şi 13 germani; în 1869, raportul se inversează, cu 16 francezi

---

[12] Consideraţii interesante despre ştiinţa franceză într-un context mai larg, socio-cultural şi economic, la François Caron, *Histoire économique de la France, XIXe–XXe siècles*, Paris, 1981, cap. 3: „Science et technologie: de la suprématie au déclin français?“, pp. 35–47.

și 22 de germani.[13] O răsturnare pe care deceniile următoare o vor confirma și amplifica.

Desigur, Franța rămâne o mare putere științifică; ea continuă să dea nume de prim rang în știința mondială: e suficient să-i menționăm pe Louis Pasteur sau Pierre și Marie Curie. Global însă, e clar depășită de știința germană, și trebuie să le cedeze locul următor britanicilor.

Nu încercăm să propunem, în câteva rânduri, o interpretare aprofundată a acestui declin relativ, observabil, pe durată lungă, de la începutul secolului al XIX-lea și până în zilele noastre. Să remarcăm doar că excelența științifică a Franței era în ton cu excelența ei în toate domeniile. Existau persoane instruite care făceau experiențe sau speculații științifice, la fel cum alte persoane cultivate se distingeau în literatură, filozofie sau arte. Pe atunci, demersul științific consta exclusiv în creativitatea individuală și se mulțumea cu mijloace artizanale; încă departe de o politică de promovare a științei, bazată pe instituții și strategii congruente. Treptat, în cursul secolului al XIX-lea și, într-o manieră accelerată, după 1900, știința evoluează spre alți parametri; ea se înscrie tot mai mult într-un efort colectiv, ceea ce înseamnă în același timp instituționalizare, formare, finanțare și integrare într-un ansamblu tehnologic și economic. În această nouă fază, Franța, prea individualistă și prea birocratizată, rămâne în urmă: o rămânere în urmă pe care nu va mai izbuti s-o recupereze, în ciuda măsurilor și reformelor menite să facă sistemul mai eficient.

Școala este și ea în cauză: destul de puțin implicată în formarea de cercetători, are ca misiune, în primul rând, să asigure personalul (foarte numeros) necesar instituțiilor

---

[13] Alphonse de Candolle, *Histoire des sciences et des savants depuis deux siècles*, Geneva, 1873.

statului: profesori, militari, administratori... Universitatea şi şcolile superioare favorizau discursul general şi abstract în dauna unei abordări mai concrete şi mai motivante.

Ştiinţele umane – istoria, sociologia, antropologia – s-au descurcat mai bine, tocmai pentru că erau „diferite". Cuvântul „ştiinţă" nu trebuie să creeze confuzie. Ştiinţele umane sunt de cu totul altă natură decât ştiinţele exacte. Ele se articulează după un discurs de factură cvasiliterară, sunt puternic marcate de contextul ideologic şi prezintă un considerabil grad de subiectivitate. În plus, lasă demersului individual o generoasă marjă de autonomie, ceea ce se întâmplă din ce în ce mai puţin în cazul ştiinţelor exacte, şi cer mai puţine investiţii decât cele din urmă. Toate aceste trăsături se potriveau mai bine cu profilul socio-cultural al Franţei.

Şi aici, a trebuit adoptat, destul de repede, modelul german. În special în domeniul istoriei (de fapt în toate ştiinţele umane), „discursul" francez risca să fie demonetizat de „cercetarea" germană, mai sistematică şi mai aprofundată. Conştient de această întârziere, Victor Duruy (ministru, pe atunci, al Instrucţiunii Publice) a creat în 1868 Şcoala Practică de Înalte Studii (de reţinut cuvântul „practic"), copiată după modelul german, pentru a „recupera o parte din imensa întârziere ştiinţifică a Franţei în raport cu Germania"[14]; era, spre deosebire de universitate, o şcoală concepută special pentru a forma cercetători. Dacă francezii au avut multe de învăţat de la germani în materie de metodă, în schimb au dovedit o mai mare libertate de spirit şi mai multă sensibilitate la evoluţiile sociale, mai ales în perioada dintre cele două războaie, când ştiinţele

[14] Christian Amalvi, „Duruy, Victor", în *Dictionnaire biographique des historiens français et francophones*, sub conducerea lui Christian Amalvi, Paris, 2004, p. 95.

umane strălucesc în Franța. Istoria dă tonul, odată cu crearea curentului *École des Annales*, la inițiativa lui Lucien Febvre și Marc Bloch; a avut loc atunci o adevărată revoluție istoriografică, influențând, prin deschiderea ei interdisciplinară, ansamblul științelor umane și propagându-se, în Franța și în lume, mai ales după al Doilea Război Mondial; istoriei tradiționale, acuzată (nu fără exagerare) de a fi prizoniera unei formule narative, evenimențială și esențialmente politică, i se opune o „istorie nouă", de factură structurală, preponderent socială, și privită în evoluția ei de „lungă durată".

Să revenim la științe în sensul strict al termenului. Premiile Nobel constituie un clasament semnificativ al puterii științifice a diferitelor țări. Iată un tabel care prezintă numărul de premii (și, între paranteze, numărul de laureați, uneori mai mare, un singur premiu putând fi câștigat de două-trei persoane), la începutul secolului XX, până la sfârșitul Primului Război Mondial, apoi în perioada interbelică, inclusiv al Doilea Război Mondial.

1901–1918	Franța	Germania	Marea Britanie	Statele Unite
Fizică	2 (4)	6 (6)	4 (4)	1 (1)
Chimie	3 (4)	7 (7)	2 (2)	1 (1)
Medicină	3 (3)	4 (4)	1 (1)	–
Total premii (și laureați)	8 (11)	17 (17)	7 (8)	2 (2)

1919–1945	Franța	Germania	Marea Britanie	Statele Unite
Fizică	2 (2)	4 (5)	5 (5)	7 (7)
Chimie	1 (2)	8 (9)	4 (4)	2 (2)
Medicină	1 (1)	5 (5)	5 (7)	4 (7)
Total premii (și laureați)	4 (5)	17 (19)	14 (16)	13 (16)

Se impun câteva concluzii, cum ar fi superioritatea Germaniei, incontestabilă, chiar şi după înfrângerea din 1918 (cu o anume încetinire totuşi în timpul nazismului). Aproape neglijabile la începutul secolului, Statele Unite progresează rapid în anii următori (mai ales înaintea şi în timpul celui de-al Doilea Război Mondial). Franţa începe pe poziţia a doua, departe însă de Germania, aflată în frunte, ca să ajungă apoi pe locul al patrulea, depăşită clar de Germania, Marea Britanie şi Statele Unite.[15]

În ajunul celui de-al Doilea Război Mondial, Franţa se clasează ca prima putere literară şi artistică (deşi ascendentul său e mai puţin categoric decât înainte) şi a patra putere ştiinţifică (dar mult în urma primelor clasate!). Într-o lume în care ştiinţa şi tehnologia devin determinante, pierderea de vitalitate în aceste două domenii reprezenta deja un handicap.

---

[15] Austria, devenită o ţară mică după 1918, obţine totuşi 6 premii Nobel pentru ştiinţă în perioada interbelică, ceea ce ar coborî Franţa pe poziţia a cincea, dacă socotim aceste premii criteriul hotărâtor în stabilirea ierarhiei ştiinţifice.

VII
De Gaulle şi cei Treizeci de Ani Glorioşi[1]

După înfrângerea din 1940, Franţa – adică Statul francez, instalat la Vichy – devine un protectorat german; Franţa nu cunoscuse niciodată, în toată istoria ei, o situaţie atât de umilitoare. Nu se poate şti ce soartă ar fi avut în cazul unei victorii germane; ar fi continuat probabil o existenţă diminuată, în umbra unui Reich atotputernic. Revenirea în război, alături de Marea Britanie, apoi de Uniunea Sovietică şi Statele Unite, s-a făcut treptat, şi parţial. Încă din primele momente, la Londra, generalul de Gaulle a creat Franţa Liberă (Apelul din 18 iunie 1940); i s-au alăturat Rezistenţa din interior şi, încetul cu încetul, coloniile franceze. Imperiul, singura parte a Franţei rămasă neocupată şi necontrolată de germani, a jucat cu această ocazie rolul său cel mai glorios: armata franceză care a reluat lupta în 1943–1944 era formată în cea mai mare parte din locuitori ai coloniilor: francezi, arabi, negri... Francezii s-au remarcat în Italia sub comanda generalului Juin, apoi în campania din Franţa şi Germania, cu generalul

[1] *Les Trente Glorieuses*: expresie lansată în 1979 de economistul francez Jean Fourastié pentru a desemna cei treizeci de ani (1946–1975) de creştere economică, avânt al consumului şi nivel scăzut al şomajului, care face referire la cele trei zile revoluţionare – 27, 28 şi 29 iulie 1830 –, numite „les Trois Glorieuses". (*N.t.*)

de Lattre de Tassigny, fără a uita legendara divizie blindată a generalului Leclerc care a eliberat Parisul şi Strasbourgul. Fapte de arme glorioase, la care trebuie adăugată acţiunea eroică a Rezistenţei, de natură să nască o întreagă mitologie, dar cu o importanţă strategică destul de limitată. Chiar după eliberarea teritoriului şi până la sfârşitul războiului, Franţa nu a mai fost capabilă să refacă decât o mică parte din armata ei din 1939. Îi lipseau un milion de francezi (prizonieri şi muncitori) aflaţi în Germania; încadrarea în armata regulată a detaşamentelor aparţinând Rezistenţei întâmpina şi ea greutăţi; în plus, armamentul depindea de americani, mai preocupaţi de aprovizionarea trupelor proprii şi, din motive militare şi politice, destul de suspicioşi când era vorba de a-i sprijini pe francezi. Fără a desconsidera contribuţia franceză, aliaţii ezitau să se complice cu un partener minor şi în acelaşi timp pretenţios. Desigur, rolul Franţei în ultimul an al războiului a fost mai mult decât simbolic; însă, la drept vorbind, minor. Armata franceză s-a evidenţiat în câteva sectoare, dar importanţa ei, pe ansamblu, a fost secundară. Aliaţii ar fi câştigat războiul oricum, chiar şi fără francezi. E suficient să amintim că, de exemplu, contribuţia militară a Franţei a fost cu mult sub cea a României (aliată a Germaniei până în august 1944, trecută apoi în tabăra antigermană): ţară medie, cu o populaţie de două ori şi jumătate mai mică decât a Franţei, şi care nu dispunea de resursele unui imperiu… Asta dă o idee despre cât de mult coborâse Franţa în ierarhia puterilor.

În acest context dezastruos, de Gaulle a avut curajul – şi chiar mai mult, temeritatea (vecină cu inconştienţa) – de a vorbi în numele Franţei eterne. Cu acest gen de discurs, înainta pe linia subţire care separă sublimul de ridicol. Comparaţia pe care îi plăcea s-o sugereze între el şi Ioana

d'Arc (absolut naturală pentru noi, care-i cunoaștem întreaga biografie) îl amuza copios pe Roosevelt, pentru care marea istorie a Franței aparținea deja trecutului. De Gaulle voia nu numai să elibereze Franța, ci și să-i redea măreția: „Toată viața, mi-am făcut o anume idee despre Franța [...] după mine, o Franță fără măreție nu poate să fie Franța."[2] Așa a intrat pe scena istoriei acest personaj epatant. Dacă judecăm rezultatele unei acțiuni politice în raport cu mijloacele disponibile, ar fi greu de găsit în cursul ultimelor secole – nu doar în Franța, ci în toată lumea – un bărbat de stat de statura lui de Gaulle. „Am făcut o politică lipsită de mijloace"[3], repeta el adesea, la sfârșitul vieții. În 1940, în orice caz, mijloacele de care dispunea se apropiau dramatic de zero. Și totuși, acest cvasinecunoscut a reușit să se impună ca un soi de alter ego al țării sale; nu era doar purtătorul de cuvânt al Franței: era personificarea ei! Așa ceva nu s-ar fi putut întâmpla în timpuri normale. De Gaulle, dincolo de valoarea lui personală, de calitățile și defectele lui – a fost produsul dezastrului francez, al unui popor care căuta cu disperare un Salvator (recunoscut la început, de o majoritate, în persoana mareșalului Pétain, care s-a dovedit apoi un fals Salvator). De Gaulle a interpretat acest rol cu un amestec de brutalitate și abilitate, de realism și absurditate, de clarviziune și orbire, totul susținut de o convingere de nezdruncinat și o perseverență neabătută. Putea însă un singur om – fie și de Gaulle – să redea Franței rangul pierdut prin acțiunea forțelor istorice, incomparabil mai puternice decât voința indivizilor?

---

[2] Charles de Gaulle, *Mémoires de guerre*, vol. I (1945), paragraful întâi.

[3] Eric Roussel, *op. cit.*, p. 913.

E greu de apreciat în ce măsură intransigența gaullistă (adesea recompensată, uneori exagerată şi contraproductivă) a servit la revenirea Franţei printre marile puteri la sfârşitul războiului. „Uitată“ la conferinţele de la Ialta şi Postdam, care au pus bazele lumii de după război, Franţa a obţinut în ultimul moment – aproape a smuls – dreptul de a sta alături de „cei trei mari“ (Statele Unite, Uniunea Sovietică şi Marea Britanie). A avut astfel o prezenţă simbolică în momentul capitulării Reichului, a obţinut o zonă de ocupaţie în Germania, precum şi un loc printre cei cinci membri permanenţi în Consiliul de Securitate al Naţiunilor Unite. Dar ceea ce era absolut normal pentru „Franţa eternă“ era mai puţin normal pentru Franţa din 1945. Roosevelt, care nu-l putea suferi pe de Gaulle şi socotea Franţa o putere de mâna a doua, l-ar fi lăsat cu plăcere la uşa clubului celor mari. Cât despre Stalin, pe care de Gaulle încercase să-l „atragă“ de partea sa ca o contrapondere la anglo-saxoni, acesta nu era sensibil decât la forţă, adică exact ce-i lipsea Franţei. Dar cauza Franţei a fost susţinută energic de guvernul britanic, în ciuda relaţiilor adesea furtunoase cu de Gaulle. În numele vechiului crez politic al Angliei: echilibrul european, acelaşi principiu care o opusese atâta vreme Franţei, apoi Germaniei. Or, după război, Germania fiind zdrobită, Anglia fiind la rându-i slăbită, şi cu Armata Roşie în inima Europei, cum să-şi permită să ignore Franţa? Sigur, avea o datorie de plătit unei ţări care în 1939–1940 susţinuse cel mai mare efort de război, şi care în parte se prăbuşise din cauza unui sprijin britanic insuficient. Dar principala preocupare rămânea echilibrul forţelor pe continent, precum şi soliditatea Occidentului (în faţa unei Europe centrale şi răsăritene pe cale de a fi sovietizată), ceea ce impunea prezenţa Franţei.

În momentul când se decidea soarta Germaniei, de Gaulle a reluat dosarul renan afirmând că, într-un fel sau altul, malul stâng al Rinului, de la Köln până în Elveţia, trebuia să treacă sub suveranitatea franceză[4]. Momentul părea prielnic: la est, o bucată şi mai consistentă a Germaniei era oferită Poloniei şi parţial Uniunii Sovietice. Opt milioane de germani au fost expulzaţi din acest teritoriu, plus trei milioane din regiunea Sudeţilor, cea mai mare „purificare etnică" din istoria Europei (cu scuza că germanii, dacă ar fi câştigat războiul, ar fi făcut şi mai rău). Ca să obţină frontiera visată de generaţii, de Gaulle dispunea de mai puţine resurse decât avea Clemenceau în 1919. Însă cerea şi mai mult: pur şi simplu dezmembrarea Germaniei, revenirea ei la o grupare de state, de genul configuraţiei de dinainte de 1870. În raport cu Germania, Franța şi-ar fi regăsit astfel vechea preeminență, redevenind mare putere continentală (cu condiția de a nu lua în calcul Rusia!). Osteneală deşartă: Truman, succesorul lui Roosevelt, nu voia o Germanie fărâmițată: desigur, o vedea slăbită, însă unificată în jurul unei puteri centrale. Fireşte, cea care şi-a impus punctul de vedere a fost America, nu Franţa. Singura împărţire a Germaniei (în afară de teritoriile pierdute) a fost cea operată prin transformarea zonei ocupate de sovietici în stat „democratic" (RDG, stat artificial care s-a menţinut până în 1990). Franţa n-a obţinut nimic la Rin. Revenea la „frontiera de învinşi" din 1815 şi 1919. A fost ultimul episod al serialului renan; nimeni, după aceea, nu va mai contesta drepturile Germaniei asupra acestei regiuni.

În aceste condiţii, Franţa s-ar fi mulţumit cu un statut de autonomie pentru Saar (sub egida Uniunii Europei

---

[4] *Ibidem*, p. 510.

occidentale). În 1946, această mică regiune a fost desprinsă de Germania şi integrată în spaţiul economic francez. În 1955, trebuind să aleagă între un statut european şi revenirea la Germania, locuitorii din Saar s-au pronunţat prin referendum pentru a doua soluţie (alternativa unei alipiri la Franţa nici nu se punea, spre deosebire de 1935, când se făcuse un referendum). Franţa a trebuit să cedeze; pentru a doua oară, populaţia regiunii îşi afirma apartenenţa la naţiunea germană. Unirea cu Germania federală a avut loc în 1957.

Dacă fragmentarea Germaniei s-a dovedit o speranţă iluzorie, mai rămânea, din punctul de vedere francez, soluţia unei federaţii „diluate" cu un guvern central cât mai slab cu putinţă. Franţa a insistat în favoarea acestei soluţii (gândită, ca o ironie, în flagrantă opoziţie cu centralismul politic şi administrativ francez) care a găsit ecou chiar şi în Germania, în „statul independent" Bavaria, unde dorinţa de autonomie se manifesta energic. Până la urmă, a fost găsit un compromis ce prevedea o structură federală, dar şi un guvern central dispunând de instrumentele necesare pentru a conduce politica germană[5]. Nu era nimic de făcut: Germania, chiar şi redusă la Germania occidentală, rămânea potenţial mai puternică decât ar fi dorit Franţa.

Limitată în posibilităţile sale europene, Franţa voia, cu atât mai mult, să joace cartea imperiului, a cărui valoare simbolică crescuse mult în timpul războiului. Francezii sfârşiseră prin a-l iubi – exact când ar fi fost mai realist să-şi ia adio de la el. În conştiinţa colectivă, imperiul era

---

[5] Despre dezbaterea constituţională germană, inclusiv poziţia Franţei, vezi Heinrich A. Winkler, *Histoire de l'Allemagne, XIXe–XXe siècle. Le long chemin vers l'Occident*, Paris, 2005, pp. 576–579.

definitiv integrat metropolei. Tragică ironie a istoriei! Imperiul era deja pierdut, dar cei mai mulţi francezi se fereau să privească adevărul în faţă. Până şi pentru comunişti, vajnici apărători ai luptei popoarelor împotriva jugului colonial şi imperialist, acest principiu nobil, valabil peste tot în lume, părea să se oprească la hotarele posesiunilor franceze. În 1944, un deputat comunist declara în faţa Adunării consultative provizorii că „ansamblul coloniilor trebuie sudat cu metropola"; era consecinţa faimosului principiu potrivit căruia „Republica franceză, metropolă şi teritorii de peste mări, este una şi indivizibilă". Un sondaj din 1949 arăta că 81% dintre francezi susţineau menţinerea imperiului colonial. Chiar şi după 1950, în plină criză a imperiului, barometrul colonial arăta cer senin. „Toate sondajele realizate în anii 1950 confirmă că opinia publică împărtăşea un «optimism nerealist». Francezii nu-şi imaginau, într-o primă etapă, că legăturile dintre metropolă şi Indochina sau, mai târziu, Algeria, ar putea fi puse în cauză. La începutul lui 1956, 49% dintre francezi continuau să creadă că Algeria trebuia să-şi păstreze statutul de departament francez, şi doar 25% acceptau o legătură mai puţin strânsă" (însă, oricum, o legătură).[6]

Se explică astfel refuzul de a accepta inevitabilul. Mai puţin pragmatică decât Anglia, Franţa a renunţat la imperiu fără eleganţă, după două războaie coloniale, în Indochina (1946–1954) şi în Algeria (1954–1962). Francezii au cunoscut aşadar, din 1939 până în 1962, douăzeci şi trei de ani de război aproape neîntrerupt, cu pierderi mai puţin grave în colonii decât în conflictul mondial, desigur, dar suficient de dureroase şi de natură să întreţină un climat de nervozitate socială şi instabilitate politică (peste 20 000

[6] Jacques Marseille, *op. cit.*, pp. 505–506.

de francezi din metropolă uciși în Indochina, plus zeci de mii de indochinezi înrolați în armata franceză, africani, nord-africani și militari din Legiunea străină; 25 000 de militari francezi uciși în Algeria, fără a mai socoti victimele civile). A fost însă mai ales o pierdere de prestigiu care părea să confirme, după 1940, declinul Franței. Războiul din Indochina a fost pierdut pe teren (bătălia de la Dien Biên Phu, 1954, una din cele mai umilitoare înfrângeri ale armatei franceze); războiul din Algeria, mai curând câștigat din punct de vedere militar, a fost pierdut politic, ceea ce era totuna. Eticheta de perdanți părea deja lipită de francezi și de Franța.

Mai atent la lumea reală decât clasa politică și opinia publică, capitalismul francez a înțeles schimbarea. A investi în colonii și a miza pe comerțul colonial devenea tot mai puțin rentabil[7]. Începea să semene a risipă, mai ales că metropola trebuia să țină seama, mai mult decât înainte, de condițiile de trai ale popoarelor colonizate. Dacă toți deveneau francezi, toți trebuiau tratați ca egali: ceea ce însemna, în perspectivă, cheltuieli uriașe. Mutațiile economice de după război făceau mult mai interesante, mult mai profitabile, piața internă (dezvoltarea consumului de masă) și piețele externe din afara imperiului (diversificarea schimburilor cu țările dezvoltate). Imperiul, soluție comodă, frânase mereu competitivitatea franceză. Acum era pe cale să devină o povară. Pe lângă războaiele pierdute și dorința de independență a popoarelor aservite, economia impunea renunțarea la povara colonială, ansamblu arhaic care, deși simbolic mărea Franța, risca în realitate s-o ruineze.

Dar istoria este complicată și adesea contradictorie. Franța cobora o pantă, în schimb urca alta. O Franță era

---

[7] *Ibidem*, p. 507.

pe cale să dispară, dar alta se afirma energic. O Franță mai puțin puternică din punct de vedere politic, mai puțin prestigioasă, dar mai dinamică și mai performantă. În răstimp de câteva decenii, Franța a devenit o țară aproape nouă. O țară care-și schimbase perspectiva: pe primul plan nu mai era căutarea grandorii, ci modernitatea și eficiența.

Cel mai spectaculos a fost revirimentul demografic: o schimbare radicală a comportamentelor. Francezii, femei și bărbați – sau cel puțin o parte dintre ei –, au decis deodată că vor mai mulți copii. La acest capitol, erau de mult ultimii din Europa, dar în scurt timp vor ocupa unul din primele locuri. Din 1913 până în 1950, ansamblul Europei occidentale cunoscuse un ritm de creștere demografică de 0,42% pe an (medie afectată, firește, de cele două războaie mondiale); Franța se situa aproape la nivelul zero cu un procentaj neînsemnat: 0,02 (Marea Britanie: 0,27; Italia: 0,67). După război are loc o răsturnare de tendință. Ritm anual mediu al Europei occidentale între 1950 și 1973: 0,70%. Ritm francez: 0,96, prima poziție, de departe, printre țările dezvoltate ale regiunii (Germania: 0,63; Italia: 0,66; Marea Britanie: 0,48).[8] În deceniile următoare, creșterea încetinește, ca în toată Europa, dar rămâne printre cele mai ridicate. Fenomenul e deja unul de durată. Explicația e de găsit, în parte, într-o imigrație masivă. Scăderea mortalității și prelungirea speranței de viață au avut și ele un rol. Esențialul se datorează totuși natalității. În 1946, imediat după război, populația franceză se cifra la 40 de milioane de locuitori – cu doar 10 milioane mai mult decât în 1820 –, după o evoluție de 125 de ani. Douăzeci de ani mai târziu, se adăuga o nouă tranșă de

---

[8] Angus Maddison, *L'Économie mondiale. Une perspective millénaire*, OCDE, 2001, p. 200.

10 milioane; în 1969, francezii erau 50 de milioane. Pragul de 60 de milioane a fost trecut în 2003. „Deşertul" francez se repopula. Drept urmare, Franţa ajunge din urmă Italia (în 1990) şi Marea Britanie (în 2001). De pe locul al patrulea, revine pe locul doi în clasamentul Europei occidentale, după Germania: cu perspectiva de a reveni, poate (prin 2050?), pe primul loc.

Frumoasă redresare, departe însă de a repara complet efectele dezastruoase ale unui secol de stagnare demografică (prelungind şi agravând o încetinire şi mai veche). Franţa Vechiului Regim era la fel de dens populată ca Anglia sau Germania, dacă nu mai mult decât ele. La o densitate similară cu a lor, Franţa ar trebui să aibă astăzi 130 milioane de locuitori, mai mult decât dublul populaţiei sale efective. Ar fi fost situaţia sa demografică „normală". Reiese clar prejudiciul pe care i l-a adus declinul demografic prelungit. În zilele noastre, Franţa putea să fie ţara cea mai importantă din Europa, şi a doua mare putere occidentală (poate şi mondială) după Statele Unite. În acelaşi timp – graţie unui surplus de populaţie –, ar fi putut coloniza teritorii extra-europene, cum a făcut-o Anglia; lumea ar purta azi o amprentă franceză mult mai apăsată. Pentru a rămâne în istoria reală, să precizăm că până și această redresare limitată a avut efecte pozitive; Franţa a urcat o treaptă. Chiar în momentul când imperiul ei dispărea, a găsit în ea însăşi capacitatea de a creşte. În planul mentalităţilor, a avut loc opusul retragerii în sine agravate de pierderea demografică dintre cele două războaie: o cură de întinerire care a insuflat ţării optimism și vitalitate; relansarea demografică şi relansarea economică au mers mână în mână, stimulându-se reciproc.

Pentru că a fost, de asemenea, un reviriment economic: cei Treizeci de Ani Glorioşi, cele (aproape) trei decenii

care, de la sfârşitul războiului până la marele şoc petrolier (din 1946 până în 1973), au schimbat radical societatea franceză. Această accelerare, lăsând deoparte specificități mai mult sau mai puțin franceze (reconstrucția postbelică, recuperarea întârzierii industriale, revizuirea relațiilor cu imperiul, elanul demografic...), se înscrie într-o fază de dezvoltare generalizată care priveşte ansamblul Occidentului. Pentru toate țările Europei occidentale, aceşti treizeci de ani au fost marcați de progresele tehnologice şi sociale cele mai susținute din istorie. În raport cu partenerii săi, Franța – care doar rareori depăşea ritmurile medii – a reuşit mai bine decât de obicei. Socotind 100 valoarea produsului intern realizat în 1913, ea ajungea la 107,5 în 1946, ca să atingă 238,5 în 1960, 410 în 1970 şi 471,2 în 1973. În acelaşi interval (1946–1973), Marea Britanie a progresat mult mai lent, de la 147,8 la 314,3, Germania mai rapid, de la 79,7 la 561,9, la fel şi Italia, de la 119,8 la 610,5 (însă Germania avea de reconstruit o țară complet ruinată, iar Italia trebuia să recupereze o întârziere istorică importantă).[9] În deceniul 1950–1960, ritmul anual de creştere economică a fost de 5% în Franța, 2,8 în Marea Britanie, 3,2 în Statele Unite, 5,5 în Italia, 7,7 în Germania şi 9,5 în Japonia. În deceniul următor, 1960–1970, Franța a avut, comparativ, un rezultat mai bun: un ritm anual de 5,8%, depăşind Marea Britanie (2,7), Statele Unite (4), dar şi Germania (4,8): a fost, incontestabil, perioada cea mai „rapidă“ din toată istoria economiei franceze[10].

---

[9] Angus Maddison, *Monitoring the World Economy*, *op. cit.*, pp. 149–151.

[10] Maurice Parodi, „Histoire récente de l'économie et de la société françaises de 1945 à 1980“, în *Histoire de la France des origines à nos jours*, *op. cit.*, p. 885.

Sigur, n-a existat niciodată un „miracol economic“ francez, acel gen de avânt impetuos şi irezistibil cum au cunoscut, în epoci diferite, Anglia, Statele Unite, Germania, mai recent Japonia, iar în zilele noastre China. Chiar şi atunci când accelerează, Franţa este frânată de o inerţie socială, instituţională şi mentală ce nu slăbeşte niciodată. Francezii nu renunţă de la o zi la alta la moştenirea şi la filozofia lor de viaţă. Transformarea a fost totuşi impresionantă, de o anvergură mai mare decât ar lăsa să se creadă ritmul de creştere, onorabil dar nu spectaculos. Țara a sărit pur şi simplu din tradiţie în modernitate. Franţa a fost mereu o ţară bipolară, pe jumătate orientată spre trecut, pe jumătate ancorată în prezent. Mult timp, prima jumătate s-a dovedit mai tenace decât a doua. Dar cea din urmă s-a impus treptat, reducând puţin câte puţin handicapul. În preajma Primului Război Mondial, Franţa tradiţională forma încă majoritatea ţării, era în primul rând o ţară de ţărani. Douăzeci de ani mai târziu, în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial, oraşele depăşiseră deja – cu puțin – populaţia satelor; dar nu era suficient să fie înlocuiţi sătenii cu orăşeni, mai trebuiau transformaţi orășenii secolului al XIX-lea în orăşeni ai secolului XX; bătălia modernităţii era încă departe de a fi câştigată. Dezvoltarea economică de după război a acumulat în sfârşit „masa critică“ în stare să producă o reacţie în lanţ. Franța tradițională, care până atunci era un bloc, a fost în sfârşit dezmembrată şi redusă la un segment din ce în ce mai minoritar, deşi la fel de specific, al peisajului economic şi socio-cultural francez. „Francezul-tip“ nu mai este ţăranul, şi nici măcar rentierul placid al micilor oraşe adormite; mai păstrează uneori nostalgii rurale sau mic-burgheze, în rest s-a integrat perfect, într-o primă etapă, în ritmurile societăţii industriale, şi mai recent în cele ale societăţii

post-industriale. Către 1900, contrastul între o Franţă predominant rurală şi o Anglie sau o Germanie puternic industrializate era izbitor. Acest decalaj nu mai există: Franţa s-a integrat în avangarda occidentală, păstrându-şi totodată un sector agrar specific francez, de care este foarte ataşată. E suficient să privim structura locurilor de muncă în societatea franceză; iată evoluția sa (exprimată în milioane de persoane)[11]:

	Agricultură	Industrie	Servicii
1906	8,8	5,9	5,7
1954	6,4	6,7	7,1
1973	2,3	8,3	10,7
2001	1,0	5,4	16,5

În 1973, prima etapă este încheiată; Franţa apărea ca o mare ţară industrială, ocupând în industrie de patru ori mai multe persoane decât în activităţile agricole (faţă de o cvasiegalitate, în 1953). Bilanţul din 2001 marchează o a doua etapă, la fel de remarcabilă: scade numărul locurilor de muncă în agricultură şi în industrie, are loc o adevărată explozie în servicii, se trece la era postindustrială.

Care e proiectul politic pentru această nouă Franţă? După plecarea generalului de Gaulle (ianuarie 1946) – care ştia ce voia: o putere solidă şi o Franţă puternică (dar tocmai pretenţiile lui de „îndrumător“ al naţiunii i-au înstrăinat clasa politică) –, ţara a trecut printr-o perioadă de turbulenţe şi incertitudini. Franţa se afla într-o poziţie echivocă între statutul ei teoretic de „mare putere“ şi integrarea în ansamblul „atlantic“, sub protectorat american. Într-o lume polarizată în jurul celor două superputeri

[11] Jacques Marseille, *La Guerre des deux France. Celle qui avance et celle qui freine*, Paris, 2005, p. 94.

rivale, Statele Unite şi Uniunea Sovietică, „micile puteri“, Franţa, Marea Britanie, ca să nu mai vorbim de Germania, slăbite după două războaie şi copleşite de talia supradimensionată a noilor stăpâni ai planetei, nu-şi mai puteau permite evoluţii independente. Redresarea lor economică şi politică presupunea o apropiere şi o cooperare sporite, în locul discordiei tradiţionale; acest proiect european, în bună parte de inspiraţie franceză (prin iniţiativele lui Jean Monnet şi Robert Schuman, cei doi „părinţi“ ai Europei), a dus la crearea Comunităţii europene a cărbunelui şi oţelului (1951) şi a Pieţei Comune (1957), dar şi aici se menţinea echivocul în ce priveşte amploarea demersului, limitat, după unii, la o asociaţie de state suverane, sau, după alţii, deschis unei veritabile integrări care ar fi diminuat inevitabil suveranitatea fiecărui membru. Franţa nu părea capabilă să definească o linie de acţiune clară: ezitare care a dus la respingerea de către Adunarea Naţională a Proiectului Comunităţii europene pentru apărare (1954), şi implicit a comunităţii politice schiţate. În acelaşi timp, politica colonială franceză nu aducea decât necazuri, afectând prestigiul ţării în Lumea a Treia şi în rândul aliaţilor săi. Eşecurile se succedau unul după altul: Indochina, Algeria, criza Suezului în 1956 (când Franţa şi Marea Britanie, ca reacţie la naţionalizarea Canalului Suez de către regimul Nasser, au declanşat o acţiune militară împotriva Egiptului, dar au trebuit să-i pună capăt rapid, sub presiunea conjugată a Statelor Unite – aliatul lor! – şi a Uniunii Sovietice). Instabilitatea guvernamentală nu făcea decât să agraveze situaţia. Franţa era lipsită de mijloace, desigur, dar mai ales de obiective clar definite şi de voinţă politică.

Aceste obiective şi această voinţă, le va avea (şi chiar în exces) odată cu revenirea la putere a generalului de Gaulle, în 1958, favorizată de criza algeriană. Lovitura de stat

cu care amenințau militarii furioşi a fost dezamorsată printr-o „semilovitură de stat“ realizată de General fără violență, dar executată cu o siguranță perfectă; majoritatea francezilor l-au aprobat, obişnuiți deja cu rolul de Salvator interpretat de acest personaj providențial, chemat astfel, pentru a doua oară, să readucă Franța pe calea cea bună. Constituția celei de-a Cincea Republici înlocuia „domnia“ partidelor şi a parlamentului cu un regim semiprezidențial; în fapt, cât timp în fruntea statului a stat de Gaulle (1959–1969), regimul a fost sută la sută prezidențial, dacă nu chiar monarhic: o „monarhie republicană“, pentru a relua expresia Generalului[12]; guvernul a fost redus la rolul de executant al marilor proiecte concepute de General (care îşi rezervase politica internațională şi apărarea), primind sarcina să adapteze „intendența“ la ele. Depăşind uneori cadrul Constituției, de Gaulle avea idei foarte personale, care-i neliniişteau chiar şi pe unii dintre cei mai devotați partizani ai săi. Într-un mod aproape metafizic, Generalul se simțea „garant al destinului Franței“. Puterea statului, „indivizibilă“, era „încredințată integral preşedintelui de poporul care l-a ales“; „nu există o altă putere, nici ministerială, nici civilă, nici militară, nici judiciară, care să nu fie conferită şi confirmată de el“ (conferință de presă din 31 ianuarie 1964[13]). Un limbaj aproape totalitar! Guvernul acționa după indicațiile preşedintelui, iar

[12] Alain Peyrefitte, *Le Mal français*, *op. cit*., pp. 56–57. Dialog de Gaulle–Peyrefitte:

„— Ceea ce am încercat să realizez eu a fost sinteza dintre monarhie şi republică.

— O republică monarhică? am întrebat.

— Dacă doriți. Mai curând o monarhie republicană.“

[13] Charles de Gaulle, *Discours et messages*, vol. IV, Paris, 1970, p. 168.

Parlamentul – în care majoritatea i-a fost mereu fidelă – vota pur şi simplu legile ce trebuiau votate. *Mutatis mutandis*, într-un context desigur mai democratic, filozofia şi practica puterii generalului de Gaulle semănau cu cele ale lui Napoleon III: acelaşi dialog direct cu poporul, pe deasupra clasei politice şi instituţiilor statului (arma supremă fiind plebiscitul sub Napoleon III, și referendumul sub de Gaulle); democratic în aparență, acest gen de „scurtătură“, în care „ghidul“ propune şi poporul răspunde cel mai adesea „da“, anulează adevărata dezbatere şi compromisul necesar uneori (pus în minoritate la ultimul referendum – în aprilie 1969 – de Gaulle s-a retras imediat, arătând că respecta şi el o anume concepţie despre democraţie, operând cu „da“ sau cu „nu“, niciodată cu „da, numai că“).

Dacă vrem cu orice preţ să-i lipim Generalului o etichetă politică, aceea ar fi de „om de dreapta“ şi de naţionalist. În cazul lui e preferabil totuşi să renunțăm la acest gen de clasificări. De Gaulle a putut să comunice cu toate ideologiile (inclusiv cu comuniştii) tocmai pentru că el nu se simţea legat de nici una. În timpul războiului, a fost mai aproape de stânga decât de dreapta, adică mai aproape de tabăra cea mai activă în lupta de eliberare a Franței. De Gaulle n-a fost omul vreunei ideologii. Prin asta, nici n-a aparţinut secolului XX. Şi nici secolului al XIX-lea. Venea direct din secolul al XVII-lea, din secolul de aur al lui Ludovic XIV. Regimul lui preferat rămânea monarhia. S-a resemnat cu Republica din rațiuni de realism politic (infuzându-i însă o notă de demnitate regală). Pe această temă, a putut să se exprime mai liber după ce a părăsit definitiv puterea: „Regretul vieţii mele e că nu am făcut o monarhie, că n-a existat pentru asta nici un membru al Casei de Franța. În realitate, am fost un monarh timp

de zece ani."[14] A deschis oare Ludovic XIV, prin absolutismul său, calea Revoluției? Când i se pune această întrebare, de Gaulle răspunde fără să ezite: „Așa se spune, dar, după părerea mea, tot ce e măreț – și în primul rând serviciul în slujba statului – a început sub domnia lui."[15] Pentru de Gaulle, ca și pentru Ludovic XIV, statul era rațiunea supremă: în fața acestei expresii a perenității unui popor și a unei țări, ideologiile partizane sau interesele individuale trebuiau să dispară – concepție destul de stranie într-o epocă agitată de ideologii și marcată de un avânt al individualismului.

Statul răspunde pentru destinul Franței. Al unei Franțe permanente și într-un fel atemporale. Să-l ascultăm pe General:

„Franța vine din negura vremilor. Franța trăiește. Veacurile o cheamă. Dar ea rămâne, de-a lungul timpului, aceeași. Hotarele ei se pot schimba, nu însă și relieful, clima, fluviile, mările ce-o definesc de-a pururi. Locuiesc aici popoare supuse, în cursul Istoriei, celor mai diferite încercări, dar pe care natura lucrurilor, folosită de politică, le frământă neîncetat alcătuindu-le într-o singură națiune. Această națiune a cunoscut nenumărate generații. Are și acum câteva. Va naște multe altele. Dar prin geografia ținutului ce-i aparține, prin geniul neamurilor care-o compun, prin vecinii care-o înconjoară, ea îmbracă un caracter constant ce-i leagă de părinții lor pe francezii din oricare timp, obligându-i față de urmașii lor. Dacă nu se frânge, acest ansamblu omenesc are deci – pe acest teritoriu, în acest univers – un trecut, un prezent și un viitor indisolubil legate. De aceea, statul, care e responsabil pentru Franța,

---

[14] Eric Roussel, *op. cit.*, p. 913.

[15] *Ibidem*, p. 917.

are deopotrivă sarcina moştenirii sale de ieri, a intereselor sale de azi şi a speranţelor sale de mâine."[16]

La fel cum Franţa vine din negura vremilor, comentariul Generalului vine şi el din altă epocă istoriografică. Această Franţă „preexistentă" şi egală mereu cu ea însăşi, din preistorie până în prezent, nu e decât un clişeu romantic, foarte departe de o analiză istorică modernă. Generalul risca să greşească ţara şi lumea dacă ar fi calchiat realităţile timpului său după cele din secolele al XVII-lea sau al XIX-lea. În două chestiuni, s-a amăgit grav: supraevaluând posibilităţile Franţei (sau propria lui capacitate de a-i insufla o putere mai mare decât puterea ei reală) şi reducând politica mondială la jocul tradiţional al statelor-naţiuni, făcându-se că ignoră interdependenţele şi solidarităţile care le limitau din ce în ce mai mult libertatea de acţiune. Într-adevăr, pentru General contau doar relaţiile de la stat la stat, relaţii schimbătoare prin chiar natura lor, rând pe rând paşnice şi conflictuale. Dar statele nu erau egale. Deşi a cultivat relaţii cu naţiunile mici cu scopul de a le aduna în jurul Franţei, de Gaulle a urmărit în primul rând o politică de mare putere cu marile puteri. Dorea nici mai mult nici mai puţin decât să aibă cuvântul hotărâtor în jocul european şi să trateze de la egal la egal cu Statele Unite şi Uniunea Sovietică.

Totul trebuia să înceapă cu o punere în ordine în treburile pur franceze. Franţa nu putea continua cu un imperiu care-i satisfăcea orgoliul, dar o paraliza în sensul propriu al cuvântului. Recuperarea unui statut – nu doar nominal, ci efectiv – de mare putere era condiţionată de renunţarea la imperiu. Era prea paradoxal ca să poată părea evident!

---

[16] Charles de Gaulle, *Mémoires d'espoir*, vol. I (1970), paragraful întâi.

În această privință, de Gaulle a avut luciditatea de a înțelege, curajul de a-și depăși propriile prejudecăți „imperiale“ (ne amintim textul său din 1932!) și autoritatea necesară ca să-și impună părerile.

Trebuia așadar să se scape de povara colonială, și de Algeria în mod special. Era un drum greu pentru cel care avea drept obiectiv mărturisit (și credință profundă) măreția Franței. Cum putea Franța, deja diminuată, să rămână mare fără imperiu? Trebuia găsită o altă formulă de „măreție“. Idealul (dar un ideal vecin cu utopia) ar fi fost să refacă imperiul sub forma unei asociații de națiuni libere, însă strâns asociate cu Franța și „călăuzite“ în continuare de ea. S-ar fi păstrat avantajele, scăpând de inconveniente. Acesta era sensul „Comunității“ care, în 1958, înlocuia „Uniunea franceză“, versiune revăzută și corectată a imperiului colonial francez. Dar noua structură s-a dovedit nefuncțională; începând din 1960, „Comunitatea“ s-a diluat într-un sistem de tratate bilaterale între Franța și fostele ei colonii. Cu Algeria, s-a încercat aceeași rețetă: „independența în cooperare“, ca alternativă la Algeria franceză, dar și la independența totală; aparent, era soluția ce rezulta din referendumurile din 1961 și 1962 și din acordurile de la Evian cu liderii algerieni. Era mai curând un mod de a păstra formele și de a nu răni inutil orgoliul francez. În realitate, Algeria s-a desprins brutal de Franța și de trecutul ei colonial, alegând fără echivoc tabăra țărilor arabe și a Lumii a Treia. Câteva luni au fost suficiente pentru ca un milion de „pieds-noirs[17]“, marea majoritate a populației de origine franceză (sau în general europeană), să părăsească noul stat independent și să se refugieze în metropolă. „A doua Franță“ își încheia astfel istoria, cu

[17] *Pieds-noirs*, nume dat coloniștilor francezi din Algeria. (*N.t.*)

eşecul total al unui proiect de colonizare seducător, dar insuficient susţinut. Franţa pierdea în acelaşi timp şi Sahara, teritoriu imens de piatră şi nisip aproape nelocuit, devenit preţios prin zăcămintele petrolifere (descoperite de curând) şi oferind în plus un cadru ideal pentru testele nucleare – teritoriu asupra căruia Algeria nu avea practic nici un drept. Însă păstrarea lui ar fi fost o sursă de complicaţii suplimentare, politice, militare, şi financiare pe deasupra. Algeria a primit astfel o bucată de deşert masivă, Franţa având perspectiva de a-şi continua o vreme testele nucleare şi mai ales de a fi asociată la exploatarea resurselor petrolifere (speranţă deşartă, din cauza naţionalizării companiilor franceze).

Astfel, imperiul era lichidat în varianta cea mai nefavorabilă pentru menţinerea influenţei franceze. Esenţialul însă era că Franţa ieşea dintr-o situaţie insuportabilă. Ea îşi recăpăta în fine libertatea de mişcare, păstrând totodată relaţii de cooperare economice, politice şi militare mai mult sau mai puţin strânse cu vechile colonii, într-o zonă în care, în plus, francofonia continua să reprezinte o legătură.

Debarasat de o moştenire tulbure, de Gaulle se simţea liber să-şi pună în operă marele său proiect politic: să readucă Franţa la vârf. Premisele, în viziunea lui, erau clare: în afară de Statele Unite şi Rusia, nu exista decât o singură ţară, Franţa, care făcea o politică proprie. Anglia nu izbutea să se desprindă de puterea americană, în timp ce Germania era limitată – pentru mult timp – de consecinţele înfrângerii în al Doilea Război Mondial. Doar Franţa putea juca de la egal la egal cu cele două mari puteri.

Şi Europa? Ea îi putea servi Franţei gaulliste drept trambulină, cu condiţia, desigur, să adopte principiile apărate de General. Acestea însemnau *mai multă cooperare*, economică şi politică, dar *mai puţină integrare*, adică o

Europă de state suverane, cu o limitare drastică a prerogativelor Comisiei „supranaţionale“ de la Bruxelles. Ele mai însemnau un „nu“ intransigent spus Angliei, al cărei loc nu era încă (va fi vreodată?) în Uniunea Europeană; pe lângă prietenia ei suspectă cu Statele Unite, deranja vizibil statutul ei de mare putere „titulară“, ceea ce ar fi relativizat importanţa Franţei. În fine, trebuia construit un parteneriat special cu Germania, pe care de Gaulle a încercat s-o apropie de Franţa şi totodată s-o îndepărteze de Statele Unite.

Germania, chiar redusă la Republica Federală (Germania occidentală), rămânea o ţară mai mare decât Franţa, ca populaţie şi pondere economică. Cu toate astea, din punct de vedere politic, influenţa ei era modestă, mai ales faţă de Franţa care se număra printre „cei cinci mari“ (ca putere nucleară şi ca membru permanent în Consiliul de Securitate). În viziunea generalului de Gaulle, alianţa franco-germană nu reunea doi parteneri întru totul egali, misiunea de a conduce jocul revenindu-i cu prioritate Franţei. Era doar o chestiune de voinţă politică pentru ca tandemul franco-german să devină un actor redutabil pe scena europeană şi mondială, liber de orice tutelă americană şi evoluând în afara politicii de blocuri. Acesta cel puţin era obiectivul pe care l-a atribuit de Gaulle tratatului de cooperare franco-german, semnat în ianuarie 1963 cu bătrânul cancelar Adenauer, „părintele“ Republicii Federale. Din păcate, Germania n-a acceptat niciodată să aleagă între America şi Franţa; a rămas fidelă Alianţei atlantice, adică în primul rând Statelor Unite, şi nu fără motiv: doar America era capabilă s-o apere de blocul sovietic, doar America avea capacitatea de a face presiuni asupra ruşilor pentru ca reunificarea cu Germania răsăriteană să devină cândva realizabilă. În mod evident, Franța nu putea înlocui

Statele Unite ca protector al intereselor germane. Pentru de Gaulle a fost un semisucces, adică un semieşec; pe de o parte, era un act simbolic de importanţă excepţională: reconcilierea franco-germană, conjugată cu o cooperare sporită între cele două ţări; de altă parte, era neputinţa de a scoate Germania din alianţa ei indispensabilă cu Statele Unite. În plus, Adenauer, unul dintre germanii cei mai binevoitori faţă de Franţa, a părăsit cancelaria spre sfârşitul aceluiaşi an, 1963; Erhard, succesorul său, s-a arătat mai explicit pro-atlantic şi pro-american.

Lui de Gaulle nu-i rămânea decât să facă figură separată printre membrii Alianţei atlantice, în confruntarea lui cu Statele Unite. Pentru ca Franţa să devină cu adevărat independentă, prima condiţie privea capacitatea ei de apărare; trebuia să deţină o forţă defensivă capabilă să descurajeze orice agresor potenţial. De Gaulle a reluat şi a accelerat programul atomic demarat sub a Patra Republică. Prima bombă nucleară franceză a explodat în 1960; experienţele au continuat în Sahara până în 1966, apoi în Pacific, cele mai multe pe atolul Mururoa (prima bombă cu hidrogen în 1968). Desigur, nu se punea problema ca Franţa să ajungă, cantitativ, la nivelul arsenalelor american şi sovietic; era suficient ca forţa ei nucleară să fie destul de credibilă ca să descurajeze orice altă putere s-o atace. Şi fără să fie folosită într-un război, bomba servea ca armă politică şi diplomatică: era o garanţie de independenţă şi un argument de putere.

Legat de forţa militară a Franţei, pe care de Gaulle o socotea acum de prim rang, o replică pe care i-a dat-o generalului Gallois (unul dintre artizanii strategiei nucleare franceze) îi arată foarte bine obiectivele, dar şi iluziile: „Dumneata, Gallois, împarţi statele în trei categorii: cele care fac o politică de mare putere pentru că au mijloacele

nucleare şi forţele clasice pentru a domina lumea – prima categorie; cele care au mijloace nucleare şi care fac o politică de apărare – a doua categorie; în fine, cei care nu au nici mijloace clasice, nici mijloace nucleare şi care sunt victimele celor dintâi. Or, dumneata ai aşezat Franţa în a doua categorie. Ei bine, nu, Franţa trebuie să fie în prima categorie.“[18]

În martie 1966, de Gaulle a dat o lovitură puternică: a anunţat retragerea Franţei din organizaţia militară a NATO (rămânând însă în alianţa politică). De acum înainte, forţele franceze ascultau doar de guvernul Franţei. Pentru americani, decizia a fost umilitoare. Au trebuit să părăsească solul francez cu arme şi bagaje, demontându-şi bazele şi închizând sediul de la Paris al comandamentului integrat al Alianţei (care va fi mutat la Bruxelles).

Nici un alt membru NATO nu l-a urmat pe de Gaulle. Forţa de descurajare franceză putea să pară bună pentru Franţa, dar Occidentul în ansamblul său avea nevoie de umbrela americană. În felul lui, de Gaulle făcea o politică hegemonică similară cu cea americană, dar cu infinit mai puţine mijloace. Avea în vedere, pentru lumea occidentală, un consiliu director al celor trei mari puteri: Statele Unite, Marea Britanie şi Franţa, în locul unui NATO plasat exclusiv sub tutela americană. Ţările mici – pe care de Gaulle ar fi vrut să le atragă de partea lui – s-au opus vehement, în special Olanda şi Belgia. Organizaţiile globale, constituite pe criterii formal democratice, ca NATO sau Europa „supranaţională“, le dădeau şi lor dreptul să-şi spună cuvântul, în timp ce revenirea la jocul neîngrădit al marilor puteri le-ar fi plasat inevitabil în poziţii subalterne. Belgia

---

[18] Michel Tauriac, *Vivre avec de Gaulle. Les derniers témoins racontent l'homme*, Paris, 2008, p. 403.

(prin vocea lui Paul-Henri Spaak, ministrul de Externe) a reacţionat la tezele gaulliste printr-o opoziţie constantă, pe care Generalul n-a apreciat-o deloc; într-un spirit amintind anumite atitudini franceze de la mijlocul secolului al XIX-lea, el nu era departe de a privi această ţară pe jumătate francofonă, dar atât de diferită de Franţa, drept o creaţie artificială concepută pentru a bloca politica franceză.

Dincolo de Europa occidentală, întreaga lume a devenit scena confruntării dintre de Gaulle şi Statele Unite. De altfel, tentaţia „antiamericană“ era mai mare în Lumea a Treia decât în ţările occidentale; sărăcia acestor societăţi, şi atitudinea, considerată arogantă, a americanilor, alimentau frustrări şi complexe. În toamna lui 1964, de Gaulle a făcut un turneu triumfal în America Latină. Asta însemna să pătrundă pe terenul rezervat americanilor şi să încalce doctrina Monroe, desigur mai puţin grav decât o făcuse Napoleon III, însă oricum! Mesajul gaullist de independenţă a fost bine primit, dar calea spre independenţa reală cerea mai mult decât încurajări verbale. Aceste ţări aveau nevoie mai ales de bani, iar Franţa nu era în situaţia de a-l putea înlocui pe „bancherul“ american. Afurisita lipsă de mijloace, din nou!

Proiectul mondial al lui de Gaulle căpăta formă. Ideea era să-i reunească pe toţi cei care, în toată lumea, refuzau cele două hegemonii: americană şi sovietică. De Gaulle a făcut un pas în plus sfidându-i pe americani într-un punct extrem de sensibil: războiul din Vietnam. Poziţie apărată de General din principiu (dreptul popoarelor la autodeterminare), dar şi pentru că în acest caz precis, americanii – circumstanţă agravantă pentru ei – „uzurpaseră“ locul Franţei în peninsula indochineză. În septembrie 1966, într-un discurs rostit la Phnom Penh, nu departe de teatrul de operaţiuni, preşedintele francez cerea, fără a se pierde

în nuanțe, retragerea trupelor americane şi trecerea la un statut de neutralitate a regiunii.

Războiul de 6 zile (iunie 1967) dintre Israel şi ţările arabe i-a oferit lui de Gaulle un nou prilej de-a afirma originalitatea demersului său internaţional, condamnând Israelul pentru iniţiativa de-a ataca primul şi pentru anexarea de teritorii arabe. Cuvintele rostite în conferinţa de presă din 27 noiembrie 1967 în care îi califica pe evrei drept „popor de elită, sigur de sine şi dominator" şi statul Israel ca „belicos şi hotărât să se extindă" au provocat o vie emoţie. Nu e vorba totuşi de nici un antisemitism la de Gaulle, toată cariera lui stă dovadă (şi având în vedere firea orgolioasă a Generalului, faimoasa caracterizare, chiar şi marcând un dezacord, semăna mult cu un compliment). Pur şi simplu, Generalul făcea politica Franţei, desigur în felul lui, înțelegând, spre deosebire de americanii vădit pro-israelieni, să păstreze echilibrul între Israel şi lumea arabă (şi chiar să încline puţin balanţa în favoarea celei din urmă, din cauza importanţei lumii islamice şi a relaţiilor ei speciale cu Franţa).

Nu trebuie să vedem, în ambiţioasa lui politică mondială, nici semnul unui antiamericanism primar, imputabil, după unii, Generalului, dacă nu chiar întregii naţiuni franceze! Desigur, de Gaulle avea o datorie de plătit, pentru umilinţele pe care le suportase (şi prin persoana lui, Franța!) în timpul războiului. Dar nu era un antiamerican visceral. Şi nici francezii nu pot fi suspectaţi de o prejudecată primară. Ca totdeauna când e vorba de reprezentarea „celuilalt", şi ei amestecă în America lor imaginară sentimente contradictorii, favorabile şi mai puţin favorabile, dar pe ansamblu imaginea rămâne pozitivă; simpatia (chiar dacă nuanţată uneori de ironie) este cu siguranţă mai mare decât antipatia. Adevărata problemă e alta: ea ţine de puterea

comparată a celor două naţiuni. Franţa şi-a văzut puterea scăzând de la o epocă la alta, în timp ce, în acelaşi ritm, steaua Americii se înălţa. Fostă putere hegemonică, Franţa nu putea la rându-i să accepte cu inima uşoară o nouă hegemonie. Pe francezi îi deranjează importanţa „exagerată“ a Americii, sau lipsa de importanţă (prin comparaţie) a Franţei. De Gaulle a luptat contra unei hegemonii care plasa ţara sa într-o poziţie subalternă; nimic specific antiamerican aici: ar fi purtat aceeaşi luptă contra oricărei alte hegemonii. În plus, era vorba de o ceartă în familie: între membrii alianţei occidentale şi, mai precis, ai civilizaţiei occidentale. Nu se punea chestiunea de a sprijini Rusia contra Americii. În momentele cruciale ale confruntării Est-Vest, de Gaulle şi-a susţinut fără rezerve aliaţii americani; de pildă, în timpul crizei rachetelor din Cuba (1962). A făcut de asemenea câteva gesturi simbolice foarte remarcate, de pildă prezenţa la funeraliile lui Kennedy, unde statura impunătoare a lui de Gaulle (la propriu ca şi la figurat) a dominat întreaga ceremonie. În lucrurile esenţiale, se simţea solidar cu americanii; în ochii săi, America avea un singur defect: era prea puternică (exact cum fusese Franţa… cu două secole în urmă).

Desfiinţarea NATO nu era acceptabilă decât odată cu dizolvarea Pactului de la Varşovia. Generalul voia să îngroape politica blocurilor. Europa la care visa el, „de la Atlantic la Urali“, trebuia să fie Europa patriilor, în care fiecare naţiune să fie liberă să-şi decidă propria politică. Din păcate pentru ideile lui, dominaţia sovietică era de cu totul altă natură decât tutela americană. Când de Gaulle a decis să părăsească structurile militare ale NATO, prima reacţie a americanilor n-a fost să-şi trimită tancurile pe Champs-Elysées (în fapt, şi le-au retras!). În schimb, în cazuri similare, ruşii n-au şovăit să-şi trimită diviziile:

în Berlinul de Est, în 1953, la Budapesta, în 1956, la Praga, în 1968, metodă brutală dar eficientă, care a funcționat ca avertisment şi pentru alte capitale – Bucureşti sau Varşovia – tentate eventual să-şi ia lumea în cap.

În epocă, țara comunistă cea mai apropiată de filozofia gaullistă era România, unde se încerca o politică de relativă independență față de Uniunea Sovietică. Este motivul care justifică – pe lângă anumite afinități cu o țară latină şi reputată ca francofilă – vizita lui de Gaulle în România, în mai 1968. Generalul dorea să valideze calea „originală“ a lui Ceauşescu (dictator la început de carieră, socotit perfect frecventabil de occidentali, care nu remarcaseră încă partea ubuescă a personalității sale); experiența românească (care avea să se încheie cu un dezastru inimaginabil!) părea exemplară pentru ceilalți „sateliți“ ai Uniunii Sovietice, dornici şi ei să-şi redobândească identitatea. Pentru ca Vestul să se emancipeze de sub tutela americană, Estul trebuia să-şi câştige şi el autonomia față de Moscova. De Gaulle şi-a făcut datoria de a-i explica toate acestea omologului său român.

„Noi credem că o dependență prea lungă sau chiar definitivă ar compromite echilibrul în Europa. Într-o atare situație, Occidentul ar fi obligat să se înțeleagă cu Statele Unite ale Americii, altfel spus vor fi două blocuri. Asta înseamnă că, pentru a asigura pacea în Europa, țări ca România, Polonia, Cehoslovacia, Bulgaria pot juca un rol capital. Am spus că mi se pare normal să aveți relații bune cu Uniunea Sovietică, care însă n-ar trebui să-şi extindă dominația asupra Europei de Est, pentru că asta ar face să crească influența Statelor Unite. America ar sprijini atunci Europa occidentală, ceea ce se întâmplă deja într-o anume măsură. Or, Franța, Germania şi Anglia n-ar câştiga nimic din asta, şi nici Italia, de altfel. Puterea

Statelor Unite şi cea a Rusiei n-ar trebui să crească peste măsură, pentru că altfel ar fi sfârşitul independenţei statelor."[19]

Este clar că de Gaulle nu are prejudecăţi ideologice, şi nici vreun diferend ireductibil, de ordin filozofic sau moral, cu comunismul. Îl considera o fază trecătoare a istoriei. Regimurile trec, naţiunile rămân. Astfel, era gata să justifice, temporar, dictaturile comuniste. „Mă gândesc – filozofa el în faţa lui Ceauşescu – că dacă o ţară menţine mult timp un regim, înseamnă că nu poate face altfel. E drept că Rusia, dacă era condusă de ţari, ar fi rămas neîndoielnic în urmă. Pentru România, un regim ca al dumneavoastră are părţi bune, este util, dar el ar fi imposibil în Franţa ori în Marea Britanie [...]. Numai în Rusia poate dura de cincizeci de ani, dar cincizeci de ani nu înseamnă prea mult în viaţa unui popor. În URSS şi la voi un asemenea regim este util, pentru că-i mobilizează pe oameni şi împinge lucrurile înainte."[20]

Dar proiectul gaullist era şi mai ambiţios. El propunea o alternativă nu doar la hegemonia celor două superputeri, ci şi la cele două tipuri de societate reprezentate de ele. Dacă de Gaulle nu respingea cu orice preţ comunismul, era (pe lângă motivele lui de strategie internaţională) şi pentru că nu admira peste măsură virtuţile capitalismului. În faţa unei drepte moderne esenţial capitaliste, Generalul reprezenta o dreaptă „premodernă", oricum o dreaptă diferită, neaservită banului şi preocupată de coeziunea socială. Nu ezita să respingă deopotrivă un capitalism mai preocupat de profit decât de condiţiile salariaţilor şi un

[19] Sanda Stolojan, *Avec de Gaulle en Roumanie*, Paris, 1991, „Entretien du 14 mai 1968", pp. 135–136.

[20] *Ibidem*, pp. 139–140.

comunism incapabil să înţeleagă funcţia vitală a capitalului şi a economiei de piaţă. „A treia cale“, cea care ar fi rezolvat contradicţiile, era „participarea“, asocierea strânsă între capital şi muncă, permiţând salariaţilor să-şi asume partea lor de responsabilitate şi să beneficieze direct, proporţional (şi nu doar prin veniturile salariale) de roadele dezvoltării. Într-un sens lărgit, această nouă formulă ar fi fost aplicată întregului mecanism al societăţii şi administraţiei franceze; de Gaulle credea că în felul acesta putea combina centralizarea la vârful statului cu o descentralizare efectivă la mai multe niveluri, asociind colectivităţile şi fiecare cetăţean la luarea de decizii.[21]

Odată cu „participarea“, edificiul gaullist ar fi atins forma lui ultimă: Franţa refăcută în toată măreţia ei, iar societatea franceză reconciliată, după două secole de tulburări postrevoluţionare. Ce model grandios pentru celelalte naţiuni ale lumii!

Din păcate (sau poate din fericire!), nu s-a realizat nimic. Conştient de dificultăţile care stăteau în calea unei acţiuni atât de complexe – adevărată răsturnare economică şi socială –, de Gaulle s-a mulţumit, ani de-a rândul, să-şi reamintească ocazional şi vag intenţiile, dar fără a întreprinde nimic concret. Abia în anii 1967–1968 pare să se decidă în sfârşit. Dar timpul i-a lipsit, şi mai ales a lipsit voinţa politică a unui guvern conştient, pesemne, de amploarea sarcinii şi de riscurile asumate. Aşa că Franţa a rămas capitalistă: cu-atât mai bine pentru ea!

---

[21] Despre participare, în sensul lărgit, vezi mărturia lui Alain Peyreffite în *Le Mal français*, *op. cit.*, cap. 17: „La Symphonie inachevée“, pp. 444–450. „Ceea ce trebuie să facem acum – îi spunea Generalul lui Peyreffite în ianuarie 1969 – e să remodelăm Franţa. Va fi o operă de lungă durată.“

În ultimii ani ai lui de Gaulle, se constată o precipitare. Generalul înțelegea că, la vârsta lui, timpul îi era drămuit, oricum insuficient ca să-i permită să-și ducă până la capăt vastele proiecte. Atunci, deschidea noi și noi șantiere, ca să-și lase amprenta și să schițeze în linii mari viitorul. Politica lui, de anvergură planetară, rămânea în fond cât se poate de franceză. În fața dominației anglo-saxone, voia să-i adune pe toți francezii, de pretutindeni. Astfel, a decis să susțină – și să accelereze – mișcarea de emancipare a franco-canadienilor. Vizita la Québec, în iulie 1967, cu urcarea maiestuoasă pe fluviul Saint Laurent, a fost prezentată ca o revenire a Franței după două secole de absență, o revanșă de natură să facă uitată renunțarea din 1763. Strigătul său: „Vive le Québec libre!" era o invitație explicită la dezmembrarea Canadei și la revenirea Québecului în familia franceză (ceea ce, firește, a provocat o criză diplomatică și anularea etapei următoare a vizitei, la Ottawa, în Canada anglofonă). Ca de obicei, de Gaulle era mai sensibil la permanențe decât la schimbările din istorie. Trata chestiunea canadiană în termenii secolului al XVIII-lea, parcă fără să înțeleagă că francezii din secolul al XVIII-lea deveniseră între timp franco-americani care, chiar dacă-și urmăreau emanciparea, nu erau dornici să revină sub tutela Franței.

După retragerea de la putere, Generalul a avut ocazia să-și explice mai pe larg și mai liber ideea lui de regrupare a francezilor de dincolo de frontiere (fără prea multe menajamente pentru statele în chestiune!): „[...] dacă rămâneam la putere, i-aș fi ajutat să se afirme pe valoni, pe locuitorii din Jura, Geneva și cantonul Vaud, pe cei din insulele anglo-normande. M-aș fi ocupat din ce în ce mai mult de ei. Belgia, din păcate, a fost întotdeauna împotriva noastră. La Québec am făcut un lucru foarte important,

care trebuie să le permită canadienilor francezi să se îndrepte spre un statut de stat independent. Vor păstra legături cu canadienii englezi, fireşte, dar vor forma un stat francez în America, omogen, întreţinând legături strânse cu Franţa."[22]

E greu de apreciat global politica gaullistă, făcută deopotrivă din utopie şi realism, din exces şi bun-simţ. Lipsa ei de măsură este adesea evidentă, dar anumite luări de poziţie, care au inflamat cancelariile în epocă, nu erau lipsite de justeţe, lucru care se vede mult mai bine azi. Le-a spus în faţă americanilor că nu puteau să câştige războiul din Vietnam, şi avea perfectă dreptate. Strigătul său „Vive le Québec libre!" i-a ajutat efectiv pe cei din Québec în lupta lor, nu pentru independenţă (şi cu atât mai puţin pentru o iluzorie „alipire" la Franţa), ci pur şi simplu pentru a fi trataţi pe picior de egalitate cu anglofonii. Asprimea cu care a judecat politica israeliană după Războiul de 6 zile poate fi înţeleasă mai bine în lumina evoluţiilor ulterioare; apare limpede că politica de anexări, ca şi susţinerea lipsită de nuanţă a Statelor Unite pentru Israel, departe de a garanta echilibrul şi pacea în zonă, mai mult au otrăvit atmosfera. Dar Generalul nu se mulţumea să aibă dreptate în chestiuni punctuale. El aspira să refacă ordinea lumii, cu Franţa în poziţie centrală, ceea ce, evident, depăşea resursele ţării, dacă nu şi resursele imaginaţiei sale. Mereu acelaşi refren, pe deplin justificat: „Am făcut o politică lipsită de mijloace."

Şi totuşi, Franţa devenise mai bogată, mai performantă. Erau rezultatele economice ale celor Treizeci de Ani Glorioşi, de care regimul gaullist a avut şansa de a beneficia. Nu a Cincea Republică a reanimat economia ţării; ea s-a

[22] Eric Roussel, *op. cit.*, p. 916.

instalat într-o fază de plină creştere, pe care, desigur, a reuşit s-o menţină şi s-o stimuleze, după vechea reţetă franceză a intervenţionismului de stat. Rolul statului s-a dovedit esenţial, în special în sectoare strategice ca energia atomică, aeronautica sau căile de comunicaţie…

La începutul celei de-a Cincea Republici, se menţineau întârzieri stupefiante, ca aceea, tradiţională, a telefoniei franceze. De Gaulle, căruia nu-i plăcea să vorbească la telefon, ştia totuşi că măreţia Franţei trecea şi prin echipamentul ei telefonic. În *Mémoires d'espoir*, câteva rânduri sunt consacrate acestui subiect („Astfel, recuperând puţin câte puţin marea întârziere în care ne-am aflat de la început în privinţa telefoniei, am instalat în fiecare an 190 000 de posturi telefonice în loc de 110 000, ca înainte“[23]). Decizie bună, ritm încă insuficient. Era gaullistă se încheie fără ca Franţa să urce în ierarhie. În 1972, cu 9,5 posturi telefonice la 100 de locuitori, era pe ultimul loc în comunitatea economică europeană, şi mult în urma Statelor Unite sau Suediei unde exista un post telefonic la doi locuitori. Situaţie jalnică: „Telefonia franceză va rămâne mult timp bătaia de joc a străinilor, şi-i va exaspera pe utilizatorii săi.“[24] Abia sub preşedinţia lui Georges Pompidou, după investiţii masive, situaţia se schimbă: 13,7 milioane posturi telefonice în 1979 faţă de 3,5 milioane în 1968.[25] Aşadar se putea, dar câtă inerţie!

Rămânerea în urmă era la fel de dramatică în ce priveşte autostrăzile, domeniu în care germanii se instalaseră în frunte (încă din anii 1930), urmaţi de italieni. Către

---

[23] Charles de Gaulle, *Mémoires d'espoir*, vol. II, Paris, 1971, p. 131.

[24] Remarcă aparţinând lui Alfred Fierro, *Histoire et dictionnaire de Paris*, *op. cit.*, p. 483.

[25] Maurice Parodi, *op. cit.*, p. 928.

1960, Franța nu dispunea decât de circa o sută de kilometri, cifră neînsemnată, care făcea ca dosarul autostrăzilor să nu difere mult de cel al telefoniei. Între 1960 și 1970, a fost implementat un program ambițios, cu rezultate limitate însă: 1 600 de kilometri la sfârșitul deceniului. Vor trebui așteptați anii 1970 pentru ca țara să se doteze cu autostrăzi: în 1980, rețeaua depășea 5 000 de kilometri. Franța intra în sfârșit, în materie de telefonie și de autostrăzi, în categoria țărilor dezvoltate!

Pentru de Gaulle, mai apropiat de filozofia lui Colbert decât de gândirea epocii sale, dezvoltarea economică trebuia, înainte de toate, să ofere statului mijloace de acțiune. Un excedent comercial excepțional i-a permis să lanseze o vastă operație financiară și politică, orientată – evident – împotriva hegemoniei americane. Reluând teza economistului Jacques Rueff, de Gaulle a susținut necesitatea de a schimba bazele sistemului monetar internațional, prea dependent de dolar, printr-o revenire la etalonul-aur; cu această ocazie, la conferința de presă din 4 februarie 1965, a înălțat un veritabil imn întru gloria metalului prețios: „aurul, care nu-și schimbă natura, care poate fi păstrat la fel de bine sub formă de lingouri sau monede, care nu are naționalitate, care e socotit, dintotdeauna și pretutindeni; valoarea inalterabilă și fiduciară prin excelență...“[26] Spre deosebire de dolar și contrar acestei monede, acuzată că ar fi la originea dezechilibrelor și tensiunilor, aurul ar asigura stabilitatea economică mondială și echitatea schimburilor. În anii următori, Banca Franței își va spori spectaculos rezervele de aur, ca să-i asigure guvernului francez o poziție de forță în negocierile monetare. Dar

---

[26] Charles de Gaulle, *Discours et messages*, *op. cit.*, vol. IV, p. 333.

vai, lumea nu şi-a schimbat baza, continuând să se sprijine pe dolar.

Dinamismul economic, pe care de Gaulle spera să-l poată pune în serviciul grandorii naţionale, a avut rezultate întru câtva neaşteptate. Societatea franceză se transformase profund. Francezii – ca întreg Occidentul – prinseseră gust pentru societatea de consum. Cu siguranţă se gândeau mai mult la fericirea individuală decât la gloria Franţei. Doreau o societaţe mai deschisă, care să le asigure mai multe libertăţi şi mai multe şanse de a reuşi în viaţă. Individualismul câştiga teren. „Marile proiecte" aparţineau unei istorii revolute. Între de Gaulle şi Franţa a existat o înţelegere excepţională şi în acelaşi timp o neînţelegere fundamentală. „Salvatorul" care scosese Franţa din dezastru de două ori (din 1940 până în 1945 şi din 1959 până în 1962) acţionase, în ciuda contestărilor, la unison cu majoritatea francezilor. Dar ambiţiile lui mergeau mai departe, probabil prea departe. De Gaulle nu s-a mulţumit să ridice o Franţă căzută îngrozitor de jos: a vrut s-o înalţe la fostul ei rang. Însă cei mai mulţi dintre compatrioţii săi nu-i împărtăşeau pe deplin visul. „Francezii, din nefericire, sunt mediocri", a constatat Generalul în chip de concluzie[27]. Ca orice popor, în fond, căruia uneori i se propun viziuni eroice. Francezii l-au lăsat să plece în 1946 şi, cât timp lucrurile au mers acceptabil, l-au lăsat să traverseze deşertul, până în 1958. Mai târziu, în 1965 – misiunea lui esenţială fiind îndeplinită şi Franţa repusă pe picioare –, o majoritate de francezi (56%) nu l-a mai votat în primul tur al alegerilor prezidenţiale: ar fi trebuit să înţeleagă mesajul (şi poate că l-a înţeles, însă oricum era convins că el avea dreptate).

---

[27] Eric Roussel, *op. cit.*, p. 916.

Amploarea proiectelor schițate din 1966 până în 1969 i-a entuziasmat din ce în ce mai puțin pe francezi, interesați mai mult de calitatea vieții lor decât de transformarea lumii. Doreau să trăiască normal, nu eroic, ca în cărțile de istorie. În mai 1968, a fost aproape o revoluție: tânăra generație în special și-a clamat divorțul de gaullism. Lucrurile nu au mers până la capăt, Generalul reușind încă o dată – ultima – să întoarcă situația în favoarea lui. Dar vraja se risipise, era ușor de observat o atmosferă de sfârșit de domnie. Pentru de Gaulle a fost un an mizerabil, inclusiv în domeniul lui de predilecție: politica internațională. Sovieticii și aliații lor au invadat Cehoslovacia în august 1968, punând capăt „primăverii de la Praga". Ordinea și supunerea domneau din nou în lagărul sovietic, la doar câteva luni după încurajările la independență lansate de General la București. În fața înăspririi tonului în Răsărit, membrii alianței occidentale își strângeau rândurile. Politica de blocuri continua și mai intens: o respingere explicită a acțiunii Generalului.

Oricum, era sfârșitul. De Gaulle ar fi putut să continue, dar într-un registru minor, care nu era al său. O ieșire demnă din scenă era de preferat de o mie de ori unei amânări puțin glorioase. Ocazia a fost referendumul din aprilie 1969, pentru un proiect de lege de importanță relativă (reforma Senatului și a regiunilor, legată cumva de marele proiect al „participării"; dar de ce nu o întrebare directă privind participarea însăși? O dată în plus, această reformă majoră era amânată). 54% dintre votanți au răspuns „nu". Automat, de Gaulle a părăsit puterea. Francezii (dintre care mulți îi rămâneau fideli) au primit o „scrisoare de adio", pe un ton sec, puțin obișnuit: „Încetez să-mi exercit funcțiile de președinte al Republicii. Această decizie devine efectivă azi la amiază."

Dar adevăratul său cuvânt de adio, de Gaulle i l-a spus unui colaborator, cu câteva zile înainte de referendum: „Este triumful meu." În amândouă cazurile, victorie sau eşec, triumful îi părea asigurat. Se simțea mare prin ceea ce făcuse, şi la fel de mare, dacă nu şi mai mare, prin ceea ce ar fi putut să facă, în vremuri mai prielnice şi cu o Franță puțin diferită, Franța lecturilor şi reveriilor sale istorice.

VIII
Franța care dă înapoi, Franța care merge înainte

„Eu nu sunt generalul de Gaulle“, a ţinut să declare Georges Pompidou cu ocazia lansării în campania prezidenţială. Nici nu era nevoie s-o amintească. Sigur, a Cincea Republică supravieţuise fondatorului său, şi împreună cu ea principiile directoare ale gaullismului (un stat puternic şi o Franţă independentă), poate mai bine chiar decât era de aşteptat. La un nivel mai scăzut, totuşi. Se simţea deja lipsa nesecatei capacităţi a Generalului de a lansa provocare după provocare, lipsa strălucirii şi gesturilor lui răsunătoare. Altfel spus, Franţa intrase în normal. Faţă de starea în care-o preluase Generalul în 1958, starea ei actuală era cu mult mai bună: eliberată de povara colonială, stimulată de o economie dinamică, protejată de forţa de descurajare nucleară şi reputată pentru libertatea ei de limbaj în dezbaterea internaţională. Dar Franţa reală era mai puţin puternică şi mai puţin influentă decât Franţa mitică pe care Generalul reuşise pentru o vreme s-o impună în ochii lumii. Franţa gaullistă a jucat aproape rolul unei superputeri. Franţa de după de Gaulle s-a adaptat la rolul care-i convenea cel mai bine, acela de mare putere „mijlocie“.

Pe plan intern, *monarhia republicană*, fără a renunţa la aspectul monarhic, a scos ceva mai mult în evidenţă valorile republicane. După de Gaulle, s-a revenit, în mod firesc, la o lectură mai literală a Constituţiei. Astfel, s-a

putut înţelege că executivul avea două capete (Preşedintele şi Primul ministru) şi că guvernul răspundea atât în faţa preşedintelui, cât şi a Adunării Naţionale. Un mod, se va spune, de a asigura echilibrul şi controlul puterilor, dar şi, uneori, de a complica acţiunea guvernamentală, sau chiar de a o paraliza. Prin acest sistem, Franţa se singularizează printre „marile democraţii", care-au optat fie pentru un regim prezidenţial pur şi simplu, ca Statele Unite, fie, cel mai adesea, pentru un regim parlamentar integral, ca Marea Britanie, Germania sau Italia. Mecanismul politic a funcţionat fără prea multe incidente într-o primă perioadă, cât timp preşedintele a dispus de o majoritate legislativă, adică de o Adunare Naţională şi de un guvern de aceeaşi culoare ca el, chiar dacă divergenţe personale, ideologice şi tactice s-au manifestat uneori şi în sânul aceleiaşi familii politice. Dar începând din anii 1980, alegerile prezidenţiale şi parlamentare au dat de mai multe ori rezultate contradictorii, ducând la coabitări dificile între un preşedinte şi un guvern cu orientări opuse (1986–1988; 1993–1995; 1997–2002). Iar asta în condiţiile – agravante – ale unei vieţi politice franceze care a continuat să fie colorată ideologic (mai puţin decât în trecut, dar mult mai mult decât în societăţile dezvoltate de azi, în care lupta ideologică s-a atenuat în favoarea unui consens relativ în jurul problemelor esenţiale ale economiei şi ale societăţii).

Am avut astfel spectacolul suprarealist al unui guvern socialist ajuns la putere în 1981 – e drept, după o prea lungă „traversare a deşertului" – dornic de revanşă contra *establishment*-ului burghez, amintind mai curând de logica revoluţiei bolşevice decât de gestiunea responsabilă a afacerilor de stat dintr-o societate modernă evoluată. Naţionalizările se ţineau lanţ, lăsând aproape să se întrevadă o schimbare de sistem socio-economic, în timp ce

țările mari ale Occidentului (Statele Unite cu Ronald Reagan, Marea Britanie cu Margaret Thatcher) mizau, în mod rațional, pe o liberalizare economică sporită. După doi ani, experiența „socialist-comunistă“ a fost oprită brusc, din rațiuni economice evidente; au urmat, cu guvernul de dreapta ajuns la putere în 1986, privatizările, marcând o revenire la ordinea capitalistă „clasică“. Franța se învârtea în cerc, irosind ani prețioși. În continuare, în funcție de guvernele succesive, chiar dacă nu cu amploarea răsturnărilor din anii 1980, ezitările și măsurile contradictorii care, prin prisma unor viziuni diferite, încercau să împace rațiunile economice cu exigențele sociale, au părut să devină o specialitate franceză, contrastând cu liniile mult mai clare ale strategiei liberale caracteristice pentru celelalte țări industrializate.

Franța este o țară a „privilegiilor“ sociale care nu fac întotdeauna casă bună cu logica economiei. Odată acordat, un privilegiu este aproape imposibil de lichidat. În plus – moștenire a unei lungi tradiții revoluționare – deciziile și contradeciziile sunt uneori impuse de stradă: francezii sunt oricând gata să repete, dacă nu un Iulie 1830 sau un septembrie 1870, măcar un mic mai 1968 sau ceva asemănător. De două veacuri încoace, *minoritățile active* sunt o constantă a istoriei franceze; ele au făcut revoluțiile, și nu majoritatea tăcută. Când un număr de manifestanți e depășit și, eventual, se ridică și câteva baricade, guvernul sfârșește prin a ceda… și uite-așa mai cade o Bastilie…

Toți acești factori reuniți acționează într-un sens contrar principiilor și virtuților presupuse ale celei de-a Cincea Republici. În locul unității națiunii, a continuității și eficienței, au fost nesfârșite schimbări de direcție și o acțiune politică prea adesea confuză. Lipseau de asemenea, pentru a masca dimensiunea reală a Franței, vocea unică și statura

unică a generalului de Gaulle. Dimpotrivă, cu disfuncționalitățile ei scoase la lumină, Franța dădea uneori impresia unei țări mai puțin performante decât era în realitate.

Acțiunea șefilor de stat care i-au succedat lui de Gaulle (Georges Pompidou, 1969–1974; Valéry Giscard d'Estaing, 1974–1981; François Mitterrand, 1981–1995; și Jacques Chirac, 1995–2007), a fost, firește, mai mult pragmatică decât vizionară. Probabil că Generalul ar fi considerat-o prea „prozaică", în comparație cu vastele sale proiecte, și ținând cont de distincția între „omul de stat" și „omul politic" făcută de el. În acest sens, îl admonestase pe concurentul său François Mitterrand: „Sunteți un om politic, domnule Mitterrand. În regulă, e nevoie de ei. Dar în anume circumstanțe, oamenii politici trebuie să știe să se ridice la nivelul oamenilor de stat."[1]

Post-gaullismul a înregistrat totuși câteva succese. E de reținut aici voința de modernizare a lui Georges Pompidou, președinte în ultimii din cei Treizeci de Ani Glorioși, care a mutat accentul, în raport cu ilustrul său predecesor, de pe marea politică pe „intendență". E de asemenea de reținut, pe lângă abilitatea lui ieșită din comun în politica „politicianistă", reușita lui François Mitterrand în reașezarea scenei politice franceze, prin consolidarea Partidului Socialist concomitent cu declinul Partidului Comunist (pe care nici măcar de Gaulle nu izbutise să-l slăbească prea mult; era însă și rezultatul unei evoluții istorice obiective: iluzia comunistă își trăise traiul). Regruparea spre centru (centru-dreapta sau centru-stânga) a jocului politic, cu slăbirea extremelor (inclusiv, la extrema dreaptă, a Frontului Național), a apropiat Franța de tipologia marilor democrații occidentale.

---

[1] Eric Roussel, *op. cit.*, p. 601.

În ce privește afacerile internaționale, Franța a continuat o politică gaullistă edulcorată: afirmarea intransigentă a atributelor ei de suveranitate, dar mai puțină țâfnă în relațiile atlantice și mai mult interes pentru integrarea europeană. O Franță mai puțin trufașă, mai înțelegătoare, mai „binevoitoare" decât pe vremea lui de Gaulle. Oricum, evoluțiile internaționale n-au mers în sensul dorit de General. Într-o primă fază, cele două blocuri au rămas față-n față, lăsând Franței un spațiu de manevră prea îngust. Mai târziu, blocul sovietic a avut bunul-simț să se prăbușească. Departe de a-și pierde influența, Statele Unite au rămas singura superputere, întărindu-și poziția în Alianța atlantică. Uniunea Europeană s-a extins. Marea Britanie, „interzisă" pe vremea Generalului, a fost în sfârșit primită (1973), micșorând brusc ponderea relativă a Franței. De la 6 în 1957, numărul de țări membre a crescut la 9 în 1973, la 15 în 1995, la 25 în 2004 și la 27 în 2007, dintre care cele mai multe, din rațiuni felurite (istorice, culturale, geopolitice), nu au motiv să se alinieze la politica franceză.

Perfect conștientă de limitele unei acțiuni solitare și pentru a marca totuși Europa cu amprenta ei, Franța s-a sprijinit pe axa Paris-Bonn (acum Paris-Berlin). În situația ideală, potențialul politic francez ar fi trebuit să fie sporit de ponderea economică a Germaniei. Dar Germania nu s-a lăsat sedusă decât pe jumătate, reușind să cultive prietenia cu Franța și în același timp, în aceeași măsură, cu aliații ei anglo-saxoni. În plus, puțin câte puțin, și-a depășit handicapul politic lăsat de înfrângerea celui de-al Treilea Reich. În 1990, sfârșitul regimurilor comuniste din Europa și căderea zidului Berlinului au dus în sfârșit, cu acordul marilor puteri, la reunificarea germană. François Mitterrand, deși cel mai apropiat aliat și chiar prieten personal al cancelarului Helmut Kohl, a avut o atitudine

cel puţin rezervată faţă de „renaşterea“ Germaniei. La câteva săptămâni după căderea zidului, a decis să facă o vizită oficială în Germania de Est, un soi de recunoaştere a unui stat care avea zilele numărate. Spre deosebire de prim-ministrul britanic Margaret Thatcher care s-a opus deschis reunificării, Mitterrand s-a arătat mai prudent, evitând să umbrească relaţiile franco-germane. Până la urmă, reunificarea s-a hotărât între Bonn, Washington şi Moscova; Parisul şi Londra au jucat un rol secundar. Pentru un timp, vechii demoni apăreau din nou între Franţa şi Germania. Până în 1990, prin ciuntirea celei din urmă, cele două ţări erau de dimensiuni aproximativ egale (cu un anume avantaj economic de partea germană, echilibrat de un important ascendent politic francez). Odată cu reunificarea, Germania devenea, de departe, cea mai mare ţară din Europa occidentală. După prăbuşirea Uniunii Sovietice, în faţa unei Rusii diminuate, ea devenea de asemenea, potenţial, cea mai puternică ţară de pe continent.

Mulţi se temeau că, prin intermediul Uniunii Europene şi graţie *Hinterlandului* care se deschidea spre Est, Germania ar putea realiza paşnic, economic, dominaţia europeană pe care n-o putuse cuceri prin forţa armelor. Era totuşi o supraevaluare a posibilităţilor sale reale. Integrarea Germaniei răsăritene s-a dovedit o operaţie pe cât de dificilă, pe atât de costisitoare. Economic vorbind, „miracolul german“ ţinea deja de trecut: competitivitatea era în scădere şi şomajul în creştere. Până şi demografia, care servise atât de bine puterea germană timp de două secole, dădea semne de oboseală alarmante; în contrast cu comportamentul „natalist“ al generaţiilor precedente, germanii de azi nu se grăbesc deloc să facă copii (în timp ce francezii, din contră, după o lungă fază malthusiană, au regăsit avantajele unei progenituri numeroase). Cu

puţin peste 80 de milioane de locuitori, blocul german – cel mai populat, desigur – nu mai este o sperietoare pentru cei 60 de milioane de francezi, de britanici sau de italieni, şi cu atât mai puţin pentru ansamblul Comunităţii Europene. Dacă tendinţele actuale se confirmă, în câteva decenii populaţia franceză va ajunge la nivelul celei germane. Dar dacă pericolul unei hegemonii germane pare depărtat, rămâne realitatea unei Germanii libere în sfârşit în mişcările ei şi cu o dimensiune economică şi umană superioară celei franceze.

Aşadar, Franţa nu mai are mijloacele de a juca primul rol în Europa, cum o făcuse înainte cu o Anglie ţinută la distanţă şi cu o Germanie diminuată şi complexată. Paradoxul e că riscă să i se atribuie o poziţie inferioară puterii sale reale. Într-o Europă lărgită, cu cel puţin alte două puteri de anvergură şi o mulţime de ţări mijlocii şi mici, nimeni nu se mai poate impune singur; unica strategie posibilă e să convingă şi să ralieze în jurul său. Dar Franţa cumulează prea multe interese proprii pentru a fi văzută drept cea mai bună unificatoare. În primul rând, ea ţine să-şi apere în toată lumea rangul de „mică mare putere"; de unde, uneori, ciocniri deja obişnuite cu superputerea americană, făcându-i pe partenerii ei să rămână prudenţi; statutul privilegiat pe care l-a obţinut (sau mai curând l-a smuls) pentru agricultorii săi, ca principal producător agricol din Uniune, e departe de a fi apreciat de toţi (întâmpinând mai ales opoziţia sistematică a Marii Britanii); „patriotismul" ei economic nu e nici el apreciat, în măsura în care expansiunea franceză la vecini are ca revers o rezervă nedisimulată când e vorba de instalarea acestora pe teritoriul francez. În fine, pe scara opţiunilor mergând de la o Europă cu state suverane la o adevărată confederaţie europeană, poziţia Franţei rămâne echivocă. Fostul

președinte Valéry Giscard d'Estaing a condus comisia însărcinată să redacteze o constituție europeană, pas decisiv spre instituționalizarea Europei; la referendum, proiectul a fost respins în majoritate de francezi. Care continuă deci să creadă mai mult în statul lor decât într-un organism politic supranațional, considerat „impersonal". Cum s-ar putea impune Franța într-o Europă pe care o respinge? Având în vedere ezitările franceze, nu-i de mirare că Europa a început la rândul ei să se distanțeze de Franța. Între 1985 și 1995, președintele Comisiei Europene a fost un francez, Jacques Delors. După aceea, importanța Franței în această organizație n-a încetat să scadă. În Europa celor 25 (începând cu 2004), Franța a trebuit să se mulțumească cu o funcție de importanță secundară: cea de comisar la transporturi. Francezii s-au consolat spunând că transporturile sunt un domeniu important; nu-i mai puțin adevărat că funcția era modestă pentru unul din principalele state europene și fondator al Uniunii: un semn, printre altele, al unei distanțări în raport cu Franța.

Totuși Franța rămânea un actor politic cu o voce care se auzea clar pe scena europeană și internațională. Ea continua să facă o „politică mare" pe mai multe fronturi. Dar ambiția de a rămâne ea însăși – marea națiune dintotdeauna – nu-i limita rolul european? Nu avea prea multă personalitate în fața unei Europe din ce în ce mai amorfe? Opoziția franceză față de invazia americană în Irak, în 2003, argumentată strălucit de Dominique de Villepin la Consiliul de Securitate al ONU, se înscrie ca un moment memorabil în istoria diplomației contemporane. Epoca generalului de Gaulle părea să fi revenit. Iritarea guvernului american a fost mare și s-a transmis rapid opiniei publice (până la spectacolul exemplar al vinurilor franceze vărsate la canal, de pomană!): dovadă că francezii au pus

degetul pe rană. Evoluţiile ulterioare (dezordinea instaurată în Irak şi în toată zona în locul stabilităţii promise) au sfârşit prin a confirma justeţea poziţiei franceze. Un alt succes pentru Franţa a fost poziţia similară adoptată de Germania, o ţară ce pare în sfârşit vindecată de prea lunga tradiţie de ascultare faţă de politica americană. Dar nu e suficient să ai dreptate. Trebuie ca şi ceilalţi să vadă lucrurile la fel. În acest caz, exceptând susţinerea germană, Franţa era izolată în cadrul taberei occidentale. În ciuda protestelor franceze, americanii au avut coaliţia şi războiul pe care le-au dorit; până şi tinerele democraţii din Europa centrală şi răsăriteană, ca Polonia şi România, puternic susţinute de Franţa în drumul lor spre Occident, i-au întors spatele şi s-au aliniat sub flamura americană.

Franţa se află în poziţia destul de incomodă de ţară importantă care, deşi rămâne o ţară importantă, îşi pierde progresiv din importanţă.

Paradoxal, această Franţă „micşorată" este mai performantă decât Franţa „istorică", din toate fazele dezvoltării sale de câteva secole. Uneori ne place să vedem imperfecţiunile, care sar în ochi. În realitate, Franţa trecutului era şi mai imperfectă. Blocajele ţin de o moştenire tipic franceză. E un stat greoi şi supradimensionat, cu un aparat birocratic fără echivalent în celelalte ţări occidentale (10 funcţionari de stat la 100 de locuitori, faţă de o medie de 6 în Uniunea Europeană)[2]. Un stat pe care cetăţenii îl consideră responsabil pentru fericirea lor, investit prin urmare cu o funcţie socială ce-i depăşeşte adesea mijloacele. Privilegiile, mari sau mici, par inalienabile: o fortăreaţă cucerită nu e abandonată niciodată, chiar dacă

---

[2] Jacques Marseille, *La Guerre des deux France*, *op. cit.*, p. 166.

îi blochezi accesul celui care cere și el un loc. Când lucrurile merg mai rău pentru o categorie sau alta, vinovatul e știut dinainte: statul, desigur. Ajustările devenite necesare pentru a reacționa la efectele mondializării și ale unei istorii ce merge din ce în ce mai repede sunt privite cu neîncredere, în măsura în care ar trebui sacrificate poziții deja cucerite (schimbarea condițiilor de muncă, recalificări, adaptarea mentalităților, a comportamentelor...). Măsuri care în țările vecine sunt adoptate fără conflict major (chiar dacă, uneori, cu scrâșnete din dinți) declanșează în Franța incendiul, sub forma clasică a înfruntării dintre societate (de fapt, fragmente ale societății) și stat. Franța continuă să trăiască mai mult într-o logică etatistă și socială decât într-una pur economică (contrar modelului anglo-saxon care consideră că economia rezolvă singură cele mai multe probleme sociale). În consecință, apar numeroase blocaje; iar pe lângă blocajele reale, ceea ce singularizează Franța este amplificarea în imaginarul social a „suferințelor“ francezilor și a responsabilităților puterilor publice în fața unor evoluții socotite inacceptabile.

Așa apare „nefericirea franceză“ și asistăm la spectacolul „Franței care decade“. Aceste imagini au la bază o realitate incontestabilă: creștere economică modestă timp de vreo treizeci de ani și șomaj endemic evoluând în jurul lui 10% (în scădere ușoară după 2006). Însă tabloul real este simplificat și amplificat, după buna rețetă a imaginarului, și pe deasupra folosit într-o construcție istorică, puternic ideologizată, axată pe superioritatea modelului anglo-saxon și pe inadaptarea celui francez. Teoriile istorice sunt întotdeauna riscante, prin simplul fapt că istoria e prea complexă pentru a fi redusă la o schemă deterministă. În plus, e abuziv să proiectezi în durata lungă – spre trecut și spre viitor – disfuncționalități

parțiale ce caracterizează o tranșă de timp foarte limitată (să nu uităm că o Franță cu aceleași păcate – ba chiar cu întârzieri și mai grave – a funcționat destul de bine în anii 1950 și 1960; cât despre viitor, toată admirația pentru cei care-l cunosc deja).

În realitate, dacă privim lucrurile mai de aproape, și cu mai multă detașare, „dezastrul“ nu e chiar atât de mare. Ritmurile de creștere ale Franței sunt poate modeste, dar într-un context european care nu e nici el mai dinamic. Din 1973 până în 2001, Europa occidentală a avansat într-un ritm economic anual de 2,21%, mai puțin rapid decât Statele Unite: 2,94%. Cu 2,20%, Franța s-a situat exact la nivelul mediei europene[3]. E greu să-i ceri mai mult: rețeta miracolelor economice nu e franceză! E drept, pe cap de locuitor creșterea a fost mai mică, populația franceză crescând mai repede decât în majoritatea țărilor în chestiune. Din 1975 până în 2005, PIB-ul pe cap de locuitor a înregistrat în Franța un ritm anual de 1,8, cu o tendință spre încetinire pentru perioada 1990–2005: 1,6. Campioana europeană a fost Irlanda (s-a vorbit despre un „miracol irlandez“), cu o creștere anuală, pentru aceleași perioade, de 4,5, respectiv 6,2; Anglia are și ea un rezultat onorabil: 2,2, respectiv 2,5, mai bun decât Statele Unite: 2,0 și 2,1. În schimb, alte mari țări industrializate au încetinit mai mult decât Franța: Germania, cu o creștere anuală de 2,0 din 1975 până în 2005, a coborât la 1,4 în perioada 1990–2005; Japonia: de la 2,2 la 0,8; ca să nu mai vorbim de Elveția: 1 pentru întreaga perioadă, și numai 0,6 din 1990 până

[3] Pentru aceste date economice, trimitem din nou la Angus Maddison, *L'Economie mondiale. Statistiques historiques, op. cit.*, p. 274.

în 2005.[4] Din 2002 până în 2004, economia franceză a avut o perioadă cu adevărat proastă, cu o creştere apropiată de zero. Dar în 2005 începea deja o uşoară relansare, confirmată în 2006 şi 2007; pentru aceşti trei ani, Franţa a avut o creştere a PIB-ului în volum de 1,9; 2,2 şi 2,2 (Germania: 0,8; 2,9 şi 2,5; Marea Britanie: 1,8; 2,9 şi 3,1; Italia: 0,6; 1,8 şi 1,5; Spania: 3,6; 3,9 şi 3,8).[5]

Repet, e riscant să tragem concluzii *istorice* pe perioade atât de scurte. Astfel, la capătul celor Treizeci de Ani Glorioşi, Franţa reuşise să depăşească Marea Britanie, atât în ce priveşte produsul global, cât şi PIB-ul pe cap de locuitor; timp de mai multe decenii, Anglia, înainte cea mai mare putere industrială, a fost omul bolnav al Europei. Apoi tendinţa s-a răsturnat şi britanicii au redus din handicap, reuşind chiar să depăşească nivelul francez. În schimb, Germania, ţara miracolului economic de după război, a trebuit să se resemneze, după reunificare, cu ritmuri inferioare celor înregistrate de economia franceză. Japonia a cunoscut momente şi mai rele; continuând o creştere stupefiantă, în anii 1970, ţara părea pe punctul să egaleze şi chiar să depăşească puternica economie americană; în anii 1990, această evoluţie s-a oprit brusc, ca să continue mai târziu, dar nu cu strălucirea dinainte. Franţa nu poate fi retrogradată pentru câţiva ani proşti. E drept că performanţele ei nu mai sunt la înălţimea celor din anii 1960, dar trebuie să ţinem cont de faptul că atunci avea de recuperat o mare întârziere. De atunci, a rămas în plutonul fruntaş, chiar dacă a pierdut câteva puncte din cele câştigate (locul ei istoric tradiţional în ierarhia puterilor

---

[4] *Rapport mondial sur le développement humain, 2007–2008*, Programul Naţiunilor Unite pentru dezvoltare, „Parametri economici".

[5] *Tableaux de l'économie française*, INSEE, 2008, p. 113.

industriale era oricum mai modest decât cel ocupat astăzi). Conform statisticilor pentru anul 2005 (în funcţie de paritatea puterii de cumpărare), Franța, cu un PIB pe locuitor de 30 386 dolari, ar fi cu mult sub Statele Unite (41 890), dar aproape la acelaşi nivel cu Marea Britanie (33 238), Japonia (31 267) şi Germania (29 461).[6]

Cercetarea ştiinţifică şi tehnologică e des invocată ca dovadă a unei „oboseli“ a Franţei. Tendinţa în acest sector e fără doar şi poate neliniştitoare, ilustrată şi de „scurgerea“ unui mare număr de cercetători spre Statele Unite. Dar să pretindem, ca Nicolas Baverez, că „Franţa s-a angajat într-o dezarmare tehnologică şi ştiinţifică brutală“, nu e totuşi exagerat? Una dintre dovezile prezentate în acest sens e finanţarea cercetării, reprezentând 2,1% din PIB în Franţa, faţă de 2,5% în Germania şi 2,7% în Statele Unite; iar ca efective, după Baverez, există 6,20 cercetători la mia de persoane active în Franţa, faţă de 6,45 în Germania şi 8,08 în Statele Unite[7]. OCDE dă totuşi, pentru 2005, cifre puţin diferite: 8 cercetători la mia de locuri de muncă în Franţa, 7 în Germania şi 9,7 în Statele Unite.[8] Şi ce să spunem de Marea Britanie („uitată“ de Nicolas Baverez), ţară mai bine situată decât Franţa în clasamentul ştiinţific internaţional, dar care nu acordă cercetării decât 1,8% din PIB şi unde nu există decât 5,5 cercetători la mia de locuri de muncă? Statistic cel puţin, poziţia europeană a Franţei nu e deloc rea.

Cât despre comparaţia între Franţa şi Statele Unite, nimeni nu poate nega superioritatea cercetării americane.

---

[6] *Rapport mondial sur le développement humain, 2007–2008*, „Indicator al dezvoltării umane“.

[7] Nicolas Baverez, *La France qui tombe*, *op. cit.*, pp. 80–81.

[8] *Tableaux de l'économie française*, 2008, p. 155.

Cifrele puse în balanță prezintă însă o distanță mai puțin dramatică decât ar lăsa să se creadă discursul despre incurabilul declin științific francez. După aceste cifre, americanii ar fi, proporțional, mai buni, dar nu incomparabil mai buni. Diferența o face nu atât efortul lor financiar, cât mărimea economiei lor: 1% din PIB-ul american are cu totul altă dimensiune decât 1% din PIB-ul francez! Aceleași statistici ne arată că peste jumătate din sumele alocate de bugetul federal cercetării au ca destinație securitatea Americii: mult mai mult decât pentru sănătate ori energie. Asta alterează întru câtva analiza, în măsura în care se compară ceea ce nu prea e comparabil. „Surplusul" american s-ar datora în mare parte unor probleme specific americane, privind securitatea, apărarea, controlul spațial, „poliția" planetară... Aceste domenii, care altminteri stimulează cercetarea și în sectoarele „civile", au o pondere sensibil mai mică în Franța și în celelalte țări europene.

Să reluăm tabelele cu premiile Nobel pentru știință. Iată numărul de premii (și, între paranteze, numărul laureaților) revenind fiecăreia din principalele puteri, pe perioade de douăzeci de ani, de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial și până acum. (Vezi p. 176.)

Câteva constatări: supremație covârșitoare a Statelor Unite; un loc doi pentru Marea Britanie, favorizată de relațiile ei speciale cu Statele Unite (cât și de preeminența englezei ca limbă științifică internațională); regres relativ al Germaniei, mai afectată de al Doilea Război Mondial decât de Primul; o Uniune Sovietică abia perceptibilă, ce pierde și pe teren științific duelul cu Statele Unite; și o Japonie care întârzie să se afirme în cercetarea fundamentală, în ciuda unui spectaculos dinamism tehnologic și industrial.

1946–1965	Franța	Germania	M. Britanie	Statele Unite	URSS	Japonia
Fizică	–	3 (3)	5 (5)	11 (19)	3 (6)	2 (2)
Chimie	–	3 (4)	7 (9)	7 (11)	1 (1)	–
Medicină	1 (3)	2 (2)	4 (6)	12 (20)	–	–
Total premii (și laureați)	1 (3)	8 (9)	16 (20)	30 (50)	4 (7)	2 (2)
1966–1985	Franța	Germania	M. Britanie	Statele Unite	URSS	Japonia
Fizică	2 (2)	1 (1)	4 (5)	14 (23)	1 (1)	1 (1)
Chimie	–	3 (3)	6 (7)	11 (15)	–	1 (1)
Medicină	1 (1)	1 (1)	5 (5)	17 (33)	–	–
Total premii (și laureați)	3 (3)	5 (5)	15 (17)	42 (71)	1 (1)	2 (2)
1986–2008	Franța	Germania	M. Britanie	Statele Unite	URSS /Rusia	Japonia
Fizică	4 (4)	8 (9)	1 (1)	16 (32)	2 (3)	2 (3)
Chimie	2 (2)	2 (4)	3 (3)	20 (30)	–	4 (4)
Medicină	1 (2)	3 (4)	6 (8)	18 (30)	–	1 (1)
Total premii (și laureați)	7 (8)	13 (17)	10 (12)	54 (92)	2 (3)	7 (8)

Cât despre Franța, poziția ei – desigur, nu prea strălucită – se ameliorează constant începând cu 1965, când atribuirea Premiului Nobel pentru medicină francezilor François Jacob, André Lwoff și Jacques Monod a căpătat alura unui eveniment național, și pe bună dreptate: timp de treizeci de ani, din 1935 până în 1965, nu-i mai revenise nici un premiu Nobel pentru științe, o perioadă slabă ce părea că nu se mai termină. Tendința e deci pozitivă, datorită în primul rând punerii în aplicare a unei politici în domeniul științelor, care înainte de al Doilea Război Mondial strălucea mai ales prin absență (pentru a aprecia mai bine această dinamică, este util să precizăm anii în care Franța a primit respectivele premii: 1965, 1966, 1970, 1980, 1987, 1991, 1992, 1997, 2005, 2007, 2008. Este, incontestabil, o evoluție ascendentă).

Un alt semn al declinului Franței ar fi „Indicatorul dezvoltării umane“, publicat în fiecare an de Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare. Acest tip de clasament combină PIB-ul pe cap de locuitor (considerat în funcție de puterea de cumpărare), speranța de viață și nivelul de instrucție, propunând astfel o imagine mai completă și mai nuanțată decât cea dată de o estimare pur economică. Nicolas Baverez nu uită să amintească faptul că „în 2001, Franța se clasează pe locul 17 în statistica PNUD privind dezvoltarea umană (față de locul doi ocupat la începutul anilor 1990)[9]. În 2002, Franța se situa pe locul 16, după Norvegia și Suedia (primele două locuri), Statele Unite (locul 8), Japonia (9), Marea Britanie (12), și înaintea Danemarcei (17), Germaniei (19), Spaniei (20) și Italiei (21).[10]

---

[9] Nicolas Baverez, *op. cit.*, p. 70.

[10] *Rapport mondial sur le développement humain, 2004*, „Indicator al dezvoltării umane“.

Problema este că, în această listă, numărul de ordine nu înseamnă mare lucru. De la poziția 1 (Norvegia) până la 21 (Italia), diferența de puncte obținute nu e prea semnificativă: de la 0,956 la 0,920; cea mai mare distanță separă de altfel primele două țări (Norvegia: 0,956, Suedia: 0,946); în continuare, descreșterea e aproape insesizabilă (Statele Unite: 0,939; Franța: 0,932). Trebuie să fii un împătimit al statisticilor ca să crezi că niște miimi de punct pot exprima diferențe reale privind nivelul de trai și calitatea vieții. Utilitatea statisticilor nu poate fi contestată, cu condiția să le consumi cu moderație. În ciuda aerului lor de extremă precizie, le este greu să conțină în cifre bogăția și diversitatea fenomenelor socio-economice și culturale. Oricum, în exemplele date, având în vedere și inevitabila aproximare, ierarhia devine aleatorie când cifrele sunt prea apropiate. Și iată vestea bună: în 2005, Franța urcă deja pe poziția 10, depășind Statele Unite (rămase pe locul 12), Marea Britanie (16), ca să nu mai vorbim de biata Germanie care, împinsă pe locul 22, e devansată până și de Italia (20).[11] Iarăși, statistica! Oricum, acest clasament devine inoperant când căutăm cu orice preț argumente care să dovedească declinul Franței! Este incontestabil că Franța se găsește, din contră, în plutonul fruntaș al națiunilor, cu un decalaj mai mic față de primii clasați decât în orice altă perioadă a istoriei sale. Între membrii acestui grup, diferențele sunt greu de cântărit, fiind mai curând de ordin calitativ: mod de viață, mentalități, ierarhie a valorilor, priorități... Astfel, e clar că francezii se adaptează cu mai puțină promptitudine la módele tehnologice decât americanii, germanii sau japonezii. Au mai puține telefoane

[11] *Rapport mondial sur le développement humain, 2007–2008*, „Indicator al dezvoltării umane".

fixe sau mobile decât majoritatea naţiunilor occidentale, şi mai puţini utilizatori de Internet: în 2005, 430 utilizatori la mia de locuitori; Statele Unite: 630 (în 2004); Japonia: 668; Marea Britanie: 473; Germania: 455; Italia: 478.[12] Această ierarhie corespunde mai puţin performanţelor tehnologice sau nivelului de trai, cât modului de a concepe, individual, raporturile fiinţei umane cu tehnologia.

Întârzierile şi punctele slabe ale Franţei nu pot fi contestate (deşi de obicei sunt exagerate de teoreticienii „declinului"); oricine poate să mai adauge ceva pe listă. În schimb, punctele tari sunt la fel de prezente. Aşa funcţionează Franţa: puncte slabe compensate de puncte tari, şi puncte tari contrabalansate de puncte slabe. Pesimiştii văd jumătatea goală a paharului, optimiştii o văd pe cea plină. Suma acestor factori opuşi e totuşi destul de ridicată, definind normalitatea *à la française*.

După al Doilea Război Mondial, Franţa îşi reocupase pentru un moment a patra poziţie ca actor economic mondial, după Statele Unite, Marea Britanie şi Germania (poziţia de a doua putere economică revendicată de Uniunea Sovietică – şi care i-a fost acordată gratuit –, aşteptând ziua când avea să depăşească Statele Unite, nu este de luat în consideraţie, fiind bazată pe statistici dubioase şi având ca obiect o economie de o factură prea diferită pentru a permite o comparaţie utilă). Depăşită de Japonia către 1960, Franţa trece la rândul ei în faţa Marii Britanii la începutul anilor 1970: o revanşă istorică. După război, economia britanică a cunoscut cea mai proastă perioadă din istoria ei, devenind codaşa unui Occident în plin avânt (Germania de Vest o depăşise deja prin 1955). În schimb,

---

[12] *Ibidem*, „Tehnologie: răspândire şi creaţie".

anumiţi experţi preziceau Franţei generalului de Gaulle un viitor economic şi mai strălucit, ceea ce nu s-a confirmat decât pe jumătate. Între timp, Franţa a încetinit ritmul, iar Marea Britanie l-a accelerat, trecând din nou înaintea Franţei, curând după anul 2000. Şi, în sfârşit, s-a produs inevitabilul: China a depăşit şi ea Franţa, lucru firesc având în vedere imensitatea ţării (de douăzeci de ori mai populată decât Franţa, chiar dacă de douăzeci de ori mai puţin dezvoltată). Aşadar, Franţa este acum a şasea economie mondială: o poziţie bună, în definitiv, în raport cu dimensiunile ţării. Ar fi putut, cel mult, să reziste mai bine la revenirea Marii Britanii; oricum, distanţa dintre cele două ţări rămâne insignifiantă, departe de zdrobitoarea superioritate britanică de altădată.

În realitate, în mai multe sectoare cheie ale economiei, performanţele Franţei sunt superioare poziţiei sale din clasamentul economic general. Astfel, Franţa este al patrulea exportator mondial de servicii, reprezentând, în 2005, 5% din totalul mondial, după Statele Unite (15%), Marea Britanie (8%) şi Germania (6%), dar înaintea Japoniei (4%) şi Chinei (3%).[13] Punct tare şi punct slab, deopotrivă: transporturile şi călătoriile (adică turismul) sunt majoritare în exportul francez de servicii (cu 23% şi 36%), brevetele ocupă un loc onorabil (5%), în schimb asigurările, finanţele şi informatica sunt abia reprezentate (1% fiecare).

Trebuie spus că, într-un sens mai general, economia franceză, contrazicându-şi tradiţia autarhică, a cunoscut un proces accentuat de comercializare; în prezent, Franţa este al cincilea exportator de mărfuri; ocupă locul doi

[13] Isabelle Bensidoun şi Denis Ünal-Kesenci, „Les échanges internationaux de services", *La Mondialisation immatérielle*, La documentation française, Paris, 2008, pp. 50–51.

mondial ca exportator de produse agricole, şi este bine situată în ceea ce priveşte produsele industriale şi tehnologia de vârf. În 1870, Franţa exporta abia 4,9% din produsul ei brut, de două ori şi jumătate mai puţin decât procentul britanic, care era de 12,2%. În 1950, se situa la 7,6, Marea Britanie la 11,3. În schimb, în 1998, atingea 28,7, depăşind Marea Britanie rămasă la 25.[14] Un progres spectaculos care în prezent face din Franţa unul din cei mai activi exportatori de pe planetă – cu un procent al produsului brut exportat de 26%, inferior Germaniei (40%) şi Olandei (71%), dar superior altor naţiuni, inclusiv Statele Unite (10%), Japonia (13%), şi practic la acelaşi nivel cu Marea Britanie (26%).[15] Ca orice în Franţa, exporturile prezintă şi ele un tablou inegal: creştere puternică (1996-2004) pentru materialul agricol, telecomunicaţii, automobile, energie, armament şi produse farmaceutice, şi creştere extrem de slabă, chiar negativă, în sectoare ca informatica, produse electro-menajere sau construcţii navale (cazul opus fiind cel al Germaniei, cu exporturi în creştere puternică în cele mai multe sectoare).[16]

O altă surpriză statistică priveşte productivitatea muncii (nivelul produsului brut pe oră lucrată). În 1870, luând ca bază Statele Unite (100), Franţa atingea 61, în timp ce Marea Britanie era la 113. În 1950, Franţa coborâse la 46, Marea Britanie la 63. În schimb, în 1998, Franţa, cotată la 98, atinge aproape nivelul american, lăsând cu mult

---

[14] Angus Maddison, *L'Économie mondiale. Une perspective millénaire*, *op. cit.*, p. 381.

[15] *Rapport mondial sur le développement humain, 2007–2008*, „Structura schimburilor".

[16] Patrick Artus, „Quels atouts pour la France dans la mondialisation?", *Mondialisation: les atouts de la France*, La documentation française, Paris, 2007.

în urmă Anglia (79), Germania (77), și Japonia (65). Incredibil, dar – se pare – adevărat (în măsura în care ne putem încrede în statistici). Totuși, se restabilește un anume echilibru, pentru că francezii muncesc mai puțin: 580 de ore pe locuitor lucrate în 1998, față de 711 în Marea Britanie, 670 în Germania, 791 în Statele Unite și 905 în Japonia.[17] Sub acest aspect, Franța ar putea fi definită ca opusul Japoniei. Idealul de viață al francezului nu e să trudească fără pauză; în Franța, nici un patron nu riscă să ajungă în situația unor omologi japonezi, care se văd siliți să-și someze angajații să plece în concediu (din fericire pentru cei din urmă, concediile japoneze sunt scurte). Aici, ar fi util să analizăm un subiect greu de exprimat în termeni statistici: calitatea vieții. E dezvoltarea economică un scop în sine sau, mai rațional, doar un mijloc pentru a satisface nevoile materiale și spirituale al individului și comunităților? Pe planul strict al randamentului, e cert că furnicile vor fi mereu în avantaj față de greieri.

Oricum, important este nu doar să produci și să consumi, ci și să trăiești, pur și simplu. Creșterea speranței de viață se înscrie printre cele mai mari cuceriri ale omenirii în cursul secolului trecut. Franța a marcat puncte și sub acest aspect, iar azi ocupă o poziție fruntașă. Speranța medie de viață a francezilor este evaluată la 47 de ani în 1900; în Anglia era 50 de ani, în Olanda 52, în Suedia 56.[18] Din 1900 până la începutul secolului XXI, creșterea a fost spectaculoasă peste tot: circa treizeci de ani pe ansamblul țărilor occidentale. Dar cel mai mult a progresat Franța. În 2005, a atins palierul de 80 de ani, înaintea Statelor Unite (78), Angliei (78) și Germaniei (79), și

[17] Angus Maddison, *op. cit.*, pp. 371–372.
[18] *Ibidem*, p. 30.

imediat după Suedia (81). În 2007, speranța de viață era în Franța de 77 de ani la bărbați și 84 de ani la femei (Marea Britanie: 77 și 81; Germania: 76 și 82; Statele Unite: 75 și 80).[19] În ciuda hecatombei înregistrate printre vârstnici în timpul caniculei din vara lui 2003 (care și ea, lăsând deoparte disfuncționalitățile sociale și medicale, a fost posibilă din cauza numărului crescând al persoanelor de „vârsta a patra“), cifrele sunt fără echivoc, atestând un mediu socio-economic, alimentar și sanitar favorabil…

Natalitatea completează tabloul. Contrazicându-și propria tradiție – veche de două sute de ani – de scădere a natalității, Franța continuă, de mai multe decenii, să fie în fruntea listei țărilor europene. Desigur, cu ritmuri mai modeste decât imediat după război, tendința generală fiind peste tot în scădere, dar mai bune decât la majoritatea vecinilor, amenințați serios de îmbătrânirea și scăderea populației. În perioada 2000–2005, rata de fertilitate (numărul de copii ce revin la o femeie) a fost în Franța de 1,87 (puțin sub indicele 2,1, considerat necesar pentru menținerea efectivului existent). O situație mai bună avea doar Irlanda, însă chiar și această țară cu o puternică tradiție catolică era (cu 1,94) sub nivelul ideal. Pentru ceilalți, era pur și simplu o prăbușire: Marea Britanie: 1,66; Germania: 1,32, ca să nu mai vorbim de Italia, care din „excesiv“ de prolifică a căzut la 1,28.[20] Iar evoluția continuă! În 2007, Franța atinge indicele 2,0, depășind Irlanda care rămâne la 1,9 (Marea Britanie: 1,8; Italia: 1,4; Germania: 1,3).[21]

Desigur, tabloul Franței e plin de contraste, prezentând un joc complicat de lumini și umbre. Însă imaginea

---

[19] *Tableaux de l'économie française*, 2008, p. 33.

[20] *L'État du monde, 2006*, Paris, 2005, „Tabele statistice“, pp. 596–597.

[21] *Tableaux de l'économie française*, 2008, p. 31.

globală nu confirmă judecata sumară a „decliniştilor". Blocajele şi atuurile par mai curând să se echilibreze, oferind pentru viitor scenarii diverse, de la cele mai pesimiste la cele mai optimiste. Pentru moment, în urma unei insistente campanii negative, şi în concordanţă cu vocaţia contestatară a francezilor, viitorul *imaginar* se prezintă în culori destul de sumbre; foarte bine, probabil vom avea surpriza unui viitor mai bun decât cel aşteptat. Dar viitorul e prin definiţie incert. Singura certitudine este prezentul. Un prezent care, global şi comparativ, nu e defavorabil Franţei. Conform mai multor indicatori, Franţa n-a fost niciodată într-o poziţie atât de apropiată de cel mai înalt nivel mondial; cu alte cuvinte, Franţa e mai puţin rămasă în urma Statelor Unite, azi, decât era faţă de Italia în 1500, faţă de Anglia în secolul al XIX-lea, şi faţă de Germania la începutul secolului XX.

Trebuie desigur să ne gândim la strategiile de dezvoltare. Însă, repet, viitorul e un teren necunoscut. Calculele, opţiunile şi previziunile noastre se pot dovedi complet eronate. Ultimele decenii din secolul XX şi primii ani din secolul XXI au avantajat modelul anglo-saxon, cu orientarea neoliberală reprezentată de Reagan, Thatcher şi Blair. În raport cu acest model ce dă prioritate absolută mecanismelor pieţei, Franţa ar fi păcătuit prin prea multe blocaje statale, birocratice şi sociale. Creşterea susţinută a Statelor Unite, relansarea economică a Marii Britanii, fără să mai vorbim de saltul spectaculos al Irlandei, începeau deja să complexeze Franţa, aparent incapabilă, cu structurile ei actuale, de un asemenea dinamism. Diagnosticul e pus repede: bolnavă de „etatism", Franţa decade, Franţa se prăbuşeşte. Această Franţă „etatistă" şi „socială" a izbutit totuşi să recupereze, în ultima jumătate de secol, numeroase rămâneri în urmă. E foarte posibil ca în condiţiile

actuale ale mondializării, cu ştergerea frontierelor şi o concurenţă acerbă, modelul francez să fie şi mai puţin adaptat decât în trecut. Însă modelul „liberal“, prea încrezător în virtuţile regulatoare ale pieţei, nu riscă să producă şi el, într-o zi, dezechilibre periculoase? O criză financiară şi economică, precum cea din 1929, dar la scara incomparabil mai amplă şi mai complexă a actualului sistem economic mondial, ar produce efecte devastatoare, prilejuind eventual o revenire la intervenţionismul de stat. Unii o şi gândeau deja, în plin *boom* al economiilor anglo-saxone[22]...

Şi iată, în 2008 a venit criza, pornind, cum se cuvine, din Statele Unite. Economiile cele mai liberale, umflate în bună parte prin speculaţii financiare, au fost lovite din plin: Statele Unite, Marea Britanie, Irlanda, Spania... Franţa, atinsă şi ea, pare deocamdată să reziste mai bine. E prea devreme pentru a trage concluzii, dar e foarte posibil ca această criză să ducă la o combinaţie liberalism-intervenţionism, mai apropiată de modelul francez decât de cel anglo-saxon. Ar însemna prăbuşirea teoriilor decliniste şi o revanşă superbă pentru Franţa! Istoria ar trebui revizuită, judecând mai puţin aspru inerţiile franceze, la fel şi scenariile de viitor, în căutarea unui nou echilibru economic şi social.

Oricum, chiar şi în cel mai favorabil scenariu, Franţa va continua să „scadă“, prin simplul fapt că ceilalţi, în jurul ei, nu încetează să crească. În 1700, Franţa reprezenta 3,6% din populaţia mondială, procent redus la 1,7% în 1950, şi (în ciuda reluării creşterii demografice) la 1% în ultimii ani ai secolului XX[23]. În ce priveşte ponderea

---

[22] În legătură cu acest subiect, vezi de asemenea consideraţiile lui Jacques Julliard, *Le Malheur français*, *op. cit.*, p. 43.

[23] Angus Maddison, *L'Économie mondiale. Statistiques historiques*, *op. cit.*, p. 272.

economică, în 1700 Franţa asigura 5,7% din producţia mondială; în 1870, 6,5% (cel mai mare procent atins vreodată, la apogeul revoluţiei industriale şi al supremaţiei economice a Europei occidentale); în 1913, 5,3%; în 1950, 4,1%; în 1973, 4,3%; în 2001, 3,4%... Celelalte ţări occidentale au văzut şi ele cum le scade partea, după maximumul atins în secolul al XIX-lea şi la începutul secolului XX; Marea Britanie: 9,1 în 1870; 8,3 în 1913; 6,5 în 1950; 3,2 în 2001. Toţi actorii europeni descresc; singura lor şansă de a continua să joace un rol de prim-plan e să mizeze la maximum pe Uniunea Europeană (procentajul total al Europei occidentale: 33 în 1870; 33 în 1913; 20,3 în 2001).[24]

Şi mai există o problemă care, nerezolvată sau prost rezolvată, ameninţă să creeze disfuncţionalităţi majore (deja observabile). E vorba de modelul naţional francez, foarte integrator, care e pus sub semnul întrebării. Într-adevăr, Franţa a reuşit să omogenizeze etnic şi cultural un spaţiu extrem de compozit la origine. Trăgând de aici un anume orgoliu şi mândru de capacitatea sa de asimilare, statul francez n-a acordat o atenţie suficientă vastului curent migrator care, în ultima jumătate de secol, a modificat într-o măsură deloc neglijabilă echilibrele demografice şi culturale. Franţa a redevenit multiculturală, mai mult decât fusese pe vremea vechilor culturi regionale lichidate de buldozerul culturii franceze dominante. Dacă privim doar componenta islamică, aceasta cuprinde deja aproape 10% din populaţia ţării, şi se remarcă printr-o specificitate religioasă şi culturală incomparabil mai accentuată decât cea care îi distingea odinioară pe bretoni, provensali sau alsacieni. În plus, având în vedere natalitatea mai ridicată

---

[24] *Ibidem*, p. 275.

a acestui grup, importanţa sa va creşte în continuare. Unele analize prevăd chiar, înspre 2060, o Franţă majoritar islamică. Ca regulă generală, proiecţiile pe termen lung sunt eronate (pentru că pur şi simplu logica viitorului e alta decât cea din prezent), dar, fără a forţa interpretarea, o creştere semnificativă a elementului islamic rămâne foarte probabilă. Pe lângă acesta, s-au inserat în corpul naţiunii numeroase alte comunităţi, de origini etnice şi religioase foarte.diferite (Africa neagră, Europa răsăriteană, Extremul Orient).

Faţă de aceşti francezi recenţi, statul şi-a folosit strategia tradiţională: egalitate civică şi integrare culturală. Dar cum să aplici laicitatea republicană unei comunităţi islamice, profund religioase şi care nu are nici obişnuinţa, nici dorinţa de a separa registrele socio-politic şi religios? Cum să ignori multiculturalismul real, şi în creştere, mizând invariabil pe cartea unei Republici primitoare şi totodată asimilatoare? Aceste noi evoluţii etnice, religioase şi culturale contrazic filozofia statului francez şi a naţiunii franceze. Discursul oficial („politic corect“) încearcă să atenueze şi chiar să escamoteze diferenţele, după principiul că toţi francezii sunt francezi, nici mai mult, nici mai puţin. O pare a francezilor preferă poate să li se recunoască o dublă identitate: identitatea franceză şi identitatea lor particulară. Dar identităţile duble sau multiple nu se potrivesc cu profilul naţiunii franceze, care nu acceptă „minorităţile“. Factor agravant, aceste minorităţi, care oficial nu există, au o condiţie socio-economică sensibil inferioară mediei naţionale. O mare parte a francezilor de origine africană şi maghrebiană, teoretic francezi cu drepturi depline, continuă să trăiască în sărăcie şi marginalizare. Această dublă diferenţă: etnică/culturală şi socio-economică, puţin recunoscută şi insuficient tratată, formează un amestec

potențial exploziv (cum s-a văzut în timpul revoltei din cartierele mărginașe, în toamna lui 2005).

Poate că Franța ar trebui să adapteze, cu mai multă supleţe, formula ei de stat-națiune la realități diferite de cele din secolul al XIX-lea, recunoscând o anume formă de existență diferitelor comunități, în paralel cu un efort mai insistent de integrare reală (socială, profesională) a tuturor celor care deocamdată se simt francezi de mâna a doua. Că ne place sau nu, multiculturalismul este în plină expansiune, și nu doar în Franța, ci în toată lumea occidentală. Pe lângă efectele imigrației, fenomenul corespunde unui proces generalizat de fărâmițare culturală specific epocii actuale. La început, națiunea s-a străduit să asimileze (ori să respingă) minoritățile; în zilele noastre, din contră, ea tinde să devină un amalgam de minorități (etnice, religioase, regionale, profesionale, sexuale…). Nu i se poate cere comunității franceze – care este *națiunea* prin excelență! – să se atomizeze în felul acesta. Dar într-o zi va fi poate nevoie de un model nou, care să pună pe picior de egalitate unitatea și diversitatea.

IX
O imagine care se pierde

Declinul Franței e văzut adesea ca o consecință a inadaptării sale economice. În schimb, mulți francezi au mai multă încredere în atuurile culturale ale țării lor. Este aici o eroare de perspectivă: lucrurile stau mai curând invers. Numeroși sunt cei care, în lume, beneficiază de tehnologia franceză, de produsele și serviciile franceze; puțini dintre ei mai au însă legături lingvistice, culturale sau sentimentale cu Franța. Cei mai mulți dintre pasagerii Airbusului, aparat în bună parte francez, ar pronunța cu greu două vorbe în limba constructorilor săi, dovadă, dacă mai era nevoie, că Franța își răspândește mai bine tehnologia decât limba!

Franța nu se prăbușește. În schimb, franceza este în cădere liberă. Tendința e de restrângere la arealul ei „natural", care e cel al populațiilor care-o vorbesc fie ca limbă maternă, fie ca limbă oficială sau de comunicare. În această privință, se pot distinge trei „cercuri"[1]. Primul e trunchiul francez originar: Franța, Belgia, Elveția, Canada (Québec): 75 de milioane de persoane în total. Al doilea grupează țările în care franceza e singura limbă oficială, dar unde nu e vorbită, ca limbă maternă, decât de o minoritate (reprezentând elita intelectuală și politică). E vorba în primul

---

[1] Yves Montenay, *La Langue française face à la mondialisation*, Paris, 2005, pp. 117–119.

rând de Africa neagră francofonă, fostele colonii africane ale Franței și Belgiei: circa 100 de milioane de locuitori. În fine, al treilea cerc cuprinde câteva țări arabe – desprinse și ele din imperiul colonial francez – în care franceza, fără să fie limbă maternă sau oficială, se învață din școala primară și e folosită curent de o parte a populației; în această categorie intră Algeria, Tunisia, Marocul, Mauritania și, parțial, Libanul. Populația totală a acestor țări: 75 de milioane de locuitori.

Ajungem astfel la un maximum de 250 de milioane de francofoni „teoretici"; în realitate, numărul francofonilor „reali" n-ar putea depăși 175 de milioane. E puțin, comparativ cu răspândirea englezei și chiar a spaniolei (ca să nu mai menționăm miliardul de chinezi), a limbii arabe, și chiar a portughezei, care, datorită Braziliei, e deja mai vorbită decât franceza ca limbă maternă. Situația este mai bună totuși pentru franceză decât pentru alte limbi de cultură, ca germana, limitată la Europa centrală, sau italiana, redusă practic la țara de origine. Răspândirea limbii franceze pe mai multe continente îi conferă o „vizibilitate" suplimentară, ca și numărul mare de state care o folosesc ca limbă oficială. Dacă facem statistica țărilor oficial francofone, franceza urmează imediat după engleză (ierarhie care contează în instanțele internaționale, la Națiunile Unite în primul rând). E vorba însă de o iluzie optică. Nu se poate compara Burkina Faso cu China, și nici măcar cu Mexicul sau cu Brazilia. Majoritatea acestor țări, cele mai multe africane, sunt relativ slab populate și se numără printre cele mai sărace de pe planetă. Dacă reținem doar grupul națiunilor industrializate (în care franceza este efectiv limbă maternă), ansamblul francez se situează chiar și în urma spațiului germanofon, care, cu masa lui europeană

(Germania, Austria, Elveţia), se ridică la aproape 100 milioane de locuitori.

Nu există în aceste fapte nici expansiune, nici declin; e rezultatul istoriei şi al capacităţii demografice şi de colonizare a Franţei. Declinul – unul foarte accentuat, semănând foarte mult cu o prăbuşire – priveşte soarta limbii şi a culturii franceze dincolo de perimetrul francofon propriu-zis.

Mult timp, s-a manifestat un decalaj destul de mare între importanţa tot mai scăzută a Franţei şi influenţa ei culturală destul de constantă. Către 1900, franceza continua să fie prima limbă de cultură, în condiţiile în care Franţa îşi pierduse rangul definitiv. Engleza a fost acceptată ca limbă diplomatică internaţională, pe picior de egalitate cu franceza, abia la sfârşitul Primului Război Mondial (concesie controversată în epocă). În perioada interbelică şi chiar după al Doilea Război Mondial, când Franţa a atins nivelul istoric cel mai de jos, franceza – deşi în uşor regres, fireşte – rămânea încă respectată în rândul elitelor europene. Această situaţie nu putea să dureze. În faţa ţărilor anglo-saxone şi a unei lumi dominate de America, Franţa îşi pierdea progresiv importanţa, iar o asemenea evoluţie trebuia să producă efecte, mai devreme sau mai târziu, asupra influenţei sale lingvistice şi culturale. Un declin lent se făcea deja simţit. Însă ruptura s-a produs destul de brusc, începând din anii 1970. Fenomenul e foarte vizibil în ţările în care, prin tradiţie, elita fusese total francofonă. De la o generaţie la alta, franceza a fost în mare parte uitată. În Italia poţi conversa firesc în franceză cu orice intelectual de 60–70 de ani; dar adesea e greu să găseşti un interlocutor francofon în segmentul de vârstă de la 30 la 40 de ani, chiar şi în mediile universitare. În România, francofonia, cultivată cu pasiune de o

elită care iubea Franța, a izbutit de bine de rău să traverseze perioada comunistă; perioada post-comunistă e însă pe cale să-i dea lovitura de grație: generația tânără preferă engleza. Faptul că România, ca și Bulgaria, sunt membre în Organizația internațională a francofoniei nu trebuie să creeze iluzii. Engleza e în plină expansiune, și nu alături de franceză, ci luându-i locul puțin câte puțin. Grecia avea și ea cândva o elită francofonă; nu mai rămâne aproape nimic din ea (francezii au putut observa această absență în timpul Jocurilor Olimpice de la Atena din 2004; bilingvismul tradițional – englez și francez – nu mai funcționa pe pământul grec). Și așa mai departe. Am putea face turul Europei pe urmele mai mult sau mai puțin șterse ale limbii franceze, cu nuanța, totuși, că în anumite țări – în care tradiția era mai puternică – francofonia rămâne prezentă, deși diminuată, în timp ce în altele (mai ales în Europa centrală și de nord) aproape a dispărut. Nu merită osteneala să consultăm statisticile care, la nevoie, fardează puțin realitatea. A încerca să te faci înțeles vorbind franțuzește – inclusiv în mediile intelectuale – într-o țară europeană sau alta (în America și în Asia nici nu se pune chestiunea) e aproape o provocare!

„Această limbă a devenit o cheie cu care puteți intra în toate casele și în toate orașele. De la Lisabona la Sankt-Petersburg și de la Stockholm la Napoli, călătoriți vorbind franțuzește și veți fi înțeles peste tot. Această limbă, singură, vă scutește să învățați o mulțime de limbi, care v-ar încărca memoria cu vorbe în locul cărora e preferabil să puneți idei.“[2] Așa explica și apăra preeminența limbii franceze, în secolul al XVIII-lea, Frederic cel Mare, cel mai francez dintre germani. Dacă înlocuiți „franceza“

---

[2] Pierre Gaxotte, *Frédéric II*, Paris, 1938, pp. 509–510.

cu „engleza“, această frază rămâne perfect valabilă. E chiar mai valabilă în zilele noastre, când răspândirea englezei este planetară şi atinge nu doar elitele, ci o largă varietate de categorii socio-culturale. Ca instrument de comunicare, o singură limbă, general acceptată, e mai comodă şi mai eficientă decât diversitatea lingvistică. Această tendinţă perfect naturală a funcţionat în avantajul francezei; azi funcţionează împotriva ei. Putem regreta uniformizarea şi sărăcirea culturală rezultând dintr-o asemenea logică; dar regretele nu schimbă cursul istoriei. Puţin câte puţin, franceza coboară la nivelul unei ţări de 60 de milioane de locuitori şi a unei comunităţi francofone de trei ori mai numeroase, dar formată în mare parte din ţări puţin dezvoltate. Din fericire, răspândirea reală a francezei, ca limbă de cultură, se află încă mult deasupra acestui nivel; ea rămâne mult mai prezentă, în afara spaţiului ei „natural“, decât chineza sau araba, spaniola sau rusa; tendinţa însă, inevitabil, e de scădere.

Ca să apere şansele limbii franceze, Franţa a devenit campioană a diversităţii culturale[3]. E de notat că acest concept îi era mai curând străin pe vremea când franceza ocupa poziţia dominantă. Între timp, lumea s-a schimbat: pe de o parte, există o înmulţire a identităţilor naţionale şi culturale ce vor să-şi afirme specificul; pe de altă parte, se manifestă un proces de uniformizare în jurul englezei şi a modelului cultural anglo-saxon. Franţa a abordat astfel o temă sensibilă şi de natură să unească în jurul ei. În plus, se sugerează că engleza, „limba afacerilor“, adaptată şi

---

[3] În legătură cu acest subiect, vezi Claude Hagège, *Combat pour le français. Au nom de la diversité des langues et des cultures*, Paris, 2006, şi Dominque Wolton, *Demain la francophonie*, Paris, 2006. Şi, de asemenea, bilanţul mai curând optimist al lui Paul-Marie Couteaux, *Être et parler français*, Paris, 2006.

simplificată după nevoile comunicării curente, ar fi mai puţin aptă să vehiculeze valori culturale[4]. În această logică, franceza e propusă ca soluţie complementară: o limbă „culturală“ capabilă să ofere mai mult decât un simplu instrument de comunicare. Într-o anumită măsură, dorința de diversitate este reală; e suficient să ne gândim la numărul impresionant de traduceri în franceză, din toate limbile şi literaturile lumii. Dar scopul ascuns e mult mai interesat: suprimarea monopolului deţinut de engleză apare ca o condiţie *sine qua non* pentru ca franceza să-şi menţină, eventual, poziţia de a doua limbă. Cum însă un bilingvism anglo-francez pare exclus, doar plurilingvismul i-ar oferi francezei o şansă.

Autorii francezi care abordează chestiunea recomandă învăţarea obligatorie în Europa a două sau trei limbi străine[5], ceea ce ar asigura diversitatea culturală, dar şi un loc onorabil pentru franceză. Într-adevăr, o singură limbă ar însemna, automat, engleza. O a doua limbă ar oferi deja o şansă francezei, dar şi germanei, spaniolei şi oricărei alte limbi. Ideal ar fi un sistem de trei limbi (mai mult, evident, nu se poate pretinde); în acest caz, franceza ar figura probabil în poziția a doua sau a treia,

---

[4] Dominique Wolton, *op. cit.*, p. 47: „...comunicarea în engleză este în general limitată. Suficientă pentru schimburile economice, ştiinţifice şi tehnice, ea devine mult mai dificilă, şi mai săracă, de îndată ce se ajunge la esenţial. Adică pacea şi războiul între oameni, politica, gândirea, religia, cultura, stilurile, creația [...]“. Biata engleză! În plus, asigură Claude Hagege (*op. cit.*, p. 101), „răspândirea internațională a englezei“, departe de a izola franceza, ar reprezenta „un factor de izolare a Statelor Unite într-un ghetou lingvistic şi cultural“.

[5] Două limbi: Claude Hagège, *op. cit.*, p. 219; trei limbi: Dominique Wolton, *op. cit.*, p. 160.

într-o bună parte din „pachetele“ lingvistice alese. E poate o pretenţie exagerată. Engleza are toate şansele să devină mâine, în acelaşi timp, şi prima, şi a doua şi a treia limbă pentru majoritatea europenilor. Probabil că vor exista mereu intelectuali specializaţi şi inşi pasionaţi care vor învăţa mai multe limbi, inclusiv franceza. Dar e puţin probabil că europenii vor deveni atât de poligloţi doar ca să-i ofere francezei o şansă (cu titlu de exemplu, vezi învăţarea francezei în Germania şi a germanei în Franţa – componentă lingvistică şi culturală a apropierii franco-germane –, care găseşte din ce în ce mai puţini amatori. Tinerii francezi şi germani preferă engleza… şi eventual chineza ca a doua opţiune).

Dacă regresul lingvistic este incontestabil, ce se întâmplă cu „modelul cultural francez“, care, departe de a se reduce la limbă, oferise lumii o formulă de civilizaţie, precum şi un mod de a trăi şi a gândi *à la française*? Argumentele Franţei, o ţară „mijlocie“ din punct de vedere politic şi economic, vor rămâne mai ales de ordin cultural? Există autori care o cred, de pildă Jacques Marseille, care-şi încheie cartea *Nouvelle histoire de la France* cu un capitol în care atuurile enumerate sunt tocmai cele ale culturii franceze şi ale modului de viaţă francez. Istoricul merge până la a ne asigura că alimentaţia rapidă *à la française* câştigă bătălia cu *burger*-ul american; păcat pentru McDonald's-uri, se va spune: le puteam crede un simbol de nedepăşit (şi mai curând dezolant) al actualei civilizaţii mondializate. Acelaşi autor consideră „că temerile franceze privind cultura şi identitatea ce se traduc prin faimoasa apărare a «excepţiei culturale» sunt nejustificate în cea mai mare parte“. Dovada: „Industria filmului rezistă mai bine în Franţa decât în orice altă ţară. În 1999, filmele franceze au reprezentat 38% din intrările în sălile naţionale,

față de 24% filme italiene în Italia, 18% filme britanice în Regatul Unit, 14% filme germane în Germania și 10% filme spaniole în Spania. La fel se întâmplă și în televiziune, unde producțiile străine constituie o treime din piață în Franța, față de peste două treimi în celelalte țări europene."[6] Într-adevăr, Franța rezistă mai bine decât ceilalți invaziei culturale americane (chiar dacă este și ea afectată). Aici însă e vorba doar de prezența franceză în Franța, nu de prezența franceză în lume. În lume, cinematografia și producțiile americane de televiziune depășesc – de departe – filmele și programele franceze.

Istoricul britanic Perry Anderson propune un cu totul alt punct de vedere. În viziunea lui, după ultimele tresăriri din perioada gaullistă, totul merge prost în cultura franceză; ideologie, cercetare științifică, științe umane, literatură și artă, învățământ [...], „tabloul luat în ansamblu e lamentabil: pentru mulți, e o adevărată *degringoladă*... Ai sentimentul că lucrul de duzină, îndobitocirea, ca și amestecul treburilor intelectuale cu o politică și o arghirofilie corupătoare invadează totul". „În străinătate, pasiunile francofile, atât de obișnuite în perioada interbelică, aproape au dispărut." „Nici un intelectual francez nu a mai dobândit o reputație internațională comparabilă" cu cea a marilor nume din generațiile precedente.[7]

Tabloul schițat de Anderson frizează uneori caricatura și interpretarea lui e foarte îngustă (o critică stângistă în maniera mai 1968). Deși deloc amabile, aceste considerații par totuși mai aproape de adevăr – cel puțin în ce privește

---

[6] Jacques Marseille, *Nouvelle histoire de France*, *op. cit.*, vol. II, „Les atouts de la France", pp. 456–458.

[7] Perry Anderson, *La Pensée tiède. Un regard critique sur la culture française*, urmat de *La Pensée réchauffée*, răspuns al lui Pierre Nora, Paris, 2005; pentru pasajele citate, pp. 24, 27 și 96.

locul culturii franceze în ierarhia mondială – decât aprecierile exagerat de optimiste privind capacitatea concurenţială a Franţei în acest domeniu.

Punctul maxim a ceea ce poate fi considerat o adevărată campanie de discreditare este atins la sfârşitul lui 2007, când „moartea culturii franceze“ (*The Death of French Culture*) e anunţată solemn pe coperta ediţiei europene a revistei *Time*. Donald Morrison, autorul articolului, constată sec că produsele culturale franceze nu mai au trecere în afara Franţei, mai ales în lumea anglo-saxonă. Romanele franceze traduse în Statele Unite se numără pe degetele unei mâini, muzica franceză este aproape absentă, şi chiar piaţa de artă, în care multă vreme Parisul a dat tonul, a părăsit malurile Senei plecând la Londra sau la New York (din totalul vânzărilor de artă contemporană, doar 8% îi mai revin Franţei, faţă de 50%, partea Statelor Unite, şi 30% a Marii Britanii).[8]

O chestiune de metodă rămâne totuşi de precizat: diferitele planuri, chiar dacă se întrepătrund, trebuie să fie clar deosebite. Bogăţia culturală a unei ţări nu se reflectă obligatoriu în prezenţa ei internaţională. Japonia are o cultură de o complexitate extraordinară; locul ei în cultura mondială rămâne totuşi limitat. Mai aproape de Franţa, Italia prezintă neîndoielnic o mişcare culturală mai interesantă decât s-ar crede după răspândirea ei internaţională, relativ slabă. Şi invers, succesul literaturii latino-americane nu este suficient ca să mascheze condiţiile culturale foarte modeste din ţările respective. Timp de

---

[8] Despre acest articol şi despre scandalul pe care l-a provocat printre intelectualii francezi, Donald Morrison s-a exprimat mai pe larg (adăugând câteva nuanţe) în cartea lui *Que reste-t-il de la culture française?*, urmată de *Le Souci de la grandeur* de André Compagnon, Paris, 2008.

câteva secole, Franţa a avut şansa de a-şi putea exporta aproape integral marea cultură. Nu e un lucru garantat pentru totdeauna.

Cota unui produs cultural nu corespunde obligatoriu valorii sale efective. Cota, e drept, poate fi măsurată, în timp ce valoarea intrinsecă rămâne a fi discutată. Oricum, succesul datorează mult strategiilor de comunicare, adaptării la „aerul epocii“ şi la mecanismele pieţei. Calitatea culturii franceze nu se rezumă la receptarea ei în lume. Dacă există un deficit, nu e neapărat un deficit de valoare, ci şi, mai ales, de comunicare şi de receptare.

Declinul limbii franceze e fără îndoială una din componentele acestui deficit. Cultura franceză are în limba franceză unul din vectorii săi principali. Desigur, nu e nevoie să fii francofon ca să citeşti în traducere texte literare sau ştiinţifice franceze, ca să adopţi o tehnologie franceză ori să apreciezi un vin franţuzesc. Totuşi, fără limbă accesul rămâne inevitabil limitat, şi ţara însăşi îşi pierde astfel din atracţie. Răspândirea englezei duce la supraevaluarea culturii anglo-saxone; declinul limbii franceze penalizează cultura franceză (după ce multă vreme a propulsat-o). Franţa e confruntată cu o situaţie inedită pentru ea, dar resimţită dureros în micile culturi. O personalitate literară sau ştiinţifică aparţinând unei arii lingvistice minore are mai puţine şanse să ajungă la notorietate mondială decât o personalitate de aceeaşi anvergură, dar care se exprimă într-o limbă de mare circulaţie. Te faci mai bine auzit în franceză decât în tamilă, şi în engleză mai bine decât în franceză.

Odată cu declinul limbii, cultura franceză pare afectată de o pierdere de substanţă şi de o pierdere de imagine. E greu de apreciat exact partea fiecăreia din aceste componente, iar diversitatea de factori care-au determi-

nat-o pe una sau pe cealaltă e şi mai greu de evaluat. Să observăm totuşi că ultima mare perioadă culturală a Franţei – remarcabilă şi prin impactul ei internaţional – se suprapune cronologic, cu aproximaţie, cu cei Treizeci de Ani Glorioşi. Într-adevăr, chiar şi în comparaţie cu perioada interbelică, anii 1950 şi 1960 înregistrează o ofensivă în toate direcţiile, mai ales în literatură, filozofie şi ştiinţele umane, adică domeniile ce definesc spiritul unei epoci şi al unei civilizaţii. Este epoca valului existenţialist: Sartre, Camus, Simone de Beauvoir. Este epoca lui Fernand Braudel, a Şcolii Analelor şi a Noii Istorii, „invenţie" în principal franceză. E de asemenea epoca unei noi antropologii, cu Claude Lévi-Strauss, şi a unei noi critici literare, cu Roland Barthes. „Noutăţi" în cascadă, ce trezesc un viu interes în toată lumea, inclusiv în Statele Unite. Ultimul episod semnificativ al acestui mare val francez este ilustrat de Michel Foucault şi Jacques Derrida, maeştrii unei abordări relativiste a fenomenelor istorice şi culturale, axată pe decodarea ideologică a textelor, mişcare ce avea să cucerească universităţile americane începând cu mijlocul anilor 1970; asimilată şi „americanizată", *French Theory* a hrănit aşa-numitele *Cultural Studies*, orientate spre căutarea diversităţii socio-culturale prin scoaterea în evidenţă a identităţilor minoritare[9].

Cultura franceză părea instalată durabil la cel mai înalt nivel internaţional. E suficient să considerăm premiile Nobel pentru literatură, adesea contestabile, desigur, dar indicatori preţioşi, cel puţin ai unei ierarhii imaginare a culturilor, dacă nu şi ai valorilor individuale „absolute". Din

---

[9] François Cusset, *French Theory. Foucault, Deleuze et Cie et les mutations de la vie intellectuelle aux États-Unis*, Paris, 2003 şi 2005.

cele douăzeci de premii acordate în perioada 1945–1965, cinci sunt atribuite unor autori francezi: André Gide (1947), François Mauriac (1952), Albert Camus (1957), Saint-John Perse (1960), Jean-Paul Sartre (1964); americanii primesc doar trei, şi tot atâtea britanicii.

Pentru a explica această efervescenţă şi receptarea sa, ar trebui luaţi în seamă un mare număr de factori. Ceea ce frapează înainte de toate – şi poate leagă într-o interpretare comună realizări atât de variate – este profilul extrem de ideologizat al perioadei respective. A fost un veritabil acces de febră ideologică, precedând o bruscă scădere de temperatură în perioada următoare. A doua jumătate a secolului XX prezintă astfel un peisaj plin de contraste. Într-o primă etapă, lumea este în fierbere, începând cu societatea occidentală. Nici un alt moment al istoriei nu prezintă un asemenea amestec de ideologii: înfruntare dreapta-stânga, exacerbată de al Doilea Război Mondial; puternică ascensiune a stângii radicale, mai ales a comunismului; confruntare, la scară mondială, între Occident şi lagărul comunist; decolonizare şi emergenţă a Lumii a Treia... Din punct de vedere intelectual, în Vest, stânga are vântul din pupa, răspunzând unei dorințe de înnoire socială și democratizare. În această atmosferă conflictuală, elita culturală franceză se simte ca peştele în apă. După Revoluție, controversa ideologică și lupta înverșunată a celor două Franțe n-au încetat să întrețină o tensiune creatoare. Cultura franceză și-a făcut o specialitate din ideile clare, angajate, gata oricând să fertilizeze dezbaterea socială. La ceasul când Franța, și lumea întreagă, se închină la altarul ideologiilor, cu o preferință pentru „progres" și schimbare, adică pentru valorile de stânga, faptul că liderii spirituali ai inteligheției franceze reușesc să ocupe prim-planul scenei e cât se poate de firesc.

Un exemplu: Noua Istorie. E perioada în care istoricii *Analelor* îi învaţă pe francezi că „adevărata" istorie este exact opusul a ceea ce au învăţat ei la şcoală. Structurile sunt mai importante decât faptele, socialul şi economicul mai importante decât politicul, mentalităţile mai importante decât ideile, şi „durata lungă" mai importantă decât timpul scurt al evenimentelor. Demers ştiinţific excepţional, neîndoielnic, dar impregnat de ideologie, în ciuda pretenţiei „noilor istorici" de a face ştiinţă pură. De acum, specialistul în trecut se interesează în primul rând de mase şi de forţele colective, reducând la o proporţie modestă naţiunea, statul, elitele, personalităţile, teme favorite ale istoricilor de „dreapta". Răsturnarea istoriografică atingea astfel, poate indirect, dar eficient, edificiul socio-politic tradiţional. Noua Istorie anticipa o „nouă societate", mai deschisă şi mai democratică (apropiată de ideile socialiste, şi având, în anii 1950, o însemnată infuzie comunistă).[10]

În această luptă ideologică şi socială, istoria era doar unul dintre actori. Ansamblul ştiinţelor umane urma aceeaşi direcţie: „deconstrucţia" (ca să folosim termenul lui Derrida) adevărurilor proclamate şi dezvăluirea strategiilor puterii. Impactul a fost puternic, în Franţa şi în alte părţi, cu atât mai mult cu cât cele mai remarcabile dintre aceste contribuţii combinau originalitatea ştiinţifică cu o „retorică" strălucită, cu aspect aproape literar[11], formulă ambiguă dar percutantă, în care autorii francezi s-au simţit întotdeauna mai comod decât confraţii lor germani sau

[10] Dimensiunea ideologică a Şcolii Analelor e pusă în evidenţă de Hervé Coutau-Bégarie în *Le Phénomène „Nouvelle Histoire". Stratégie et idéologie des nouveaux historiens*, Paris, 1983; ediţia a doua, având ca subtitlu *Grandeur et décadence de l'École des Annales*, Paris, 1989.

[11] Perry Anderson, *op.cit.*, p. 20.

anglo-saxoni. Oricum, în Franţa, generaţia lui mai 1968 s-a hrănit cu această reinterpretare globală a fenomenelor sociale, care punea în cauză, fără echivoc, conservatorismul socio-economic, politic şi intelectual.

Aceste vremuri sunt apuse. După o supradoză ideologică, Occidentul a făcut o cură de „dezintoxicare" draconică. Conflictul dintre clase s-a calmat sensibil: graţie prosperităţii, reformelor şi fragmentării socio-profesionale. Clasa de mijloc ocupă acum partea majoritară a spectrului social. Iluziile revoluţionare s-au risipit. Comunismul, care orbise o bună parte din intelighenţia anilor 1950, şi-a pierdut farmecele intelectuale, fiind părăsit, în minţile oamenilor, cu mult înainte de prăbuşirea lui mondială, în 1990. Chiar dacă nu e vorba de „sfârşitul istoriei", cum prezicea Francis Fukuyama, în sensul unei „nivelări" ideologice în jurul modelului liberal, democratic şi social al Occidentului, în Vest, s-au făcut deja mai mulţi paşi în această direcţie.

Slăbirea tensiunii ideologice a pus în dificultate *establishment*-ul cultural francez, specializat în gâlceava intelectuală. De asemenea, fărâmiţarea corpului social prin multiplicarea identităţilor (etnice, religioase, sexuale) a deschis căi foarte diferite de cele practicate de „universalismul" francez. Lumea care – parţial – era atentă la ce se petrecea în Franţa, şi-a mutat atenţia – global – asupra Americii, un model cultural în care, după înfruntările tradiţionale dintre clase şi după ideologiile „masive", au urmat deosebirile de grup. Pentru Perry Anderson, „trădarea" intelectualilor, care şi-au abandonat poziţiile combative de stânga preferând o „gândire călduţă", consensuală, ar explica actuala criză a culturii franceze şi slabul interes pe care îl trezeşte în străinătate. Este în parte adevărat. Dar ce puteau să facă intelectualii francezi? Să atace în continuare edificiul burghez, să se iluzioneze la nesfârşit

cu utopia revoluţionară? Ceea ce era de la sine înţeles în anii 1950 ar avea acum un aer exotic, de natură să izoleze complet Franţa, în loc să-i împrospăteze mesajul. Pur şi simplu, istoria a trecut de la modelul francez la modelul anglo-saxon. Nu era nimic de făcut.

Perry Anderson şi Donald Morrison constată, şi unul şi celălalt, penuria de nume *reprezentative*. Pe bună dreptate. Creatorii de excepţie au devenit rari. Revenind la Noua Istorie, acum treizeci de ani istoriografia franceză (a treia generaţie de la *Anale*: Duby, Chaunu, Le Roy Ladurie...) încă era considerată şcoala istorică cea mai inovatoare şi mai influentă. Între timp, acest nou curent începe să dateze şi, chiar dacă nu s-a banalizat, s-a normalizat; nu mai are nici strălucirea, nici capacitatea de seducţie de altădată, iar unele dintre limitele sale au devenit mai evidente (de pildă preferinţa pentru timpul „imobil“ al societăţilor preindustriale mai curând decât pentru evoluţiile accelerate din epoca recentă). Blocajul e vizibil şi în celelalte ştiinţe umane. Americanii dau acum tonul în ceea ce fusese cândva domeniul rezervat al francezilor.

Un sondaj privind marile nume ale culturii franceze actuale ar da probabil – în afara Franţei – rezultate descurajatoare, dovedind o percepere sensibil redusă. Totuşi, acest deficit de personalităţi recunoscute trebuie relativizat şi el. Peste tot în lume, maeştrii spirituali devin tot mai rari, victime a două evoluţii caracteristice şi masive: prăbuşirea ideologiilor şi fragmentarea culturală. Timpul ideilor forte propagate de feluriţi „guru“ intelectuali aparţine din ce în ce mai mult trecutului. Fenomenul este universal, dar e posibil ca Franţa să fie mai afectată decât celelalte ţări, pentru că se specializase în acel gen de interfaţă între ştiinţe sau filozofie şi opinia publică, ceea ce implica o punere în scenă dramatizată şi personalizată.

Blocată în marile sale proiecte, cultura franceză încearcă, pe dibuite, căi noi. Nu e uşor să schimbi o direcţie; şi nici să exploatezi în continuare filoane tradiţionale aproape secătuite. Începe să lipsească inspiraţia. În literatură, căutarea s-a soldat uneori cu experienţe formale, poate interesante (ca „noul roman“), dar puţin capabile să treacă dincolo de un cerc relativ strâmt. Cât despre „noii filozofi“, aceştia s-au remarcat prin apărarea libertăţilor şi o critică dură a derapajului comunist, demers salutar din punct de vedere politic, dar cam sărac din punct de vedere filozofic. Istoricii continuă să pigulească „istoria globală“, adăugând teme care de regulă nu mai au amploarea terenurilor defrişate de primele generaţii de la *Anale*: în acelaşi timp, au nuanţat presupoziţiile celor dinaintea lor, acceptând teme marginalizate până atunci (istorie politică, biografii) şi mai ales procedând la o deplasare spre centru, „liberală“, a unor interpretări; ansamblul, devenit heteroclit, nu mai are forţa originară a Noii Istorii. Tot mai adesea, ştiinţele umane se refugiază într-un limbaj abscons, opus tradiţiei franceze de precizie şi claritate, şi care ascunde uneori un deficit de originalitate şi profunzime. Cât despre ştiinţele „aplicate“, cercetării franceze i se impută de mult tendinţa individualistă, izolarea, organizarea birocratică şi insuficienta deschidere spre aplicaţiile tehnologice şi socio-economice.

Ar fi totuşi nedrept să înnegrim tabloul. Laboratorul francez de idei şi de forme e mai puţin inovator decât odinioară, însă continuă să funcţioneze. Astfel, în istorie, reinterpretarea „liberală“ propusă de François Furet în legătură cu Revoluţia franceză şi fenomenul comunist, sau conceptul de „locuri ale memoriei“ al lui Pierre Nora (deplasând accentul de la „istoria adevărată“ spre imaginarul istoric al prezentului) sunt construcţii de o forţă

intelectuală indiscutabilă și care au făcut carieră și dincolo de frontierele franceze. Cinematografia franceză, ca să citez un exemplu diferit, se remarcă și ea prin creații excepționale. Și așa mai departe...

Mai grav decât refluxul cultural (relativ în fond, și chiar contestabil: totul depinde de perspectiva privitorului), imaginea în lume a culturii franceze e din ce în ce mai puțin favorabilă. E poate „vina“ Franței, dar și a lumii întregi. Pur și simplu, Franța se potrivește cu restul planetei mai puțin decât altădată. A încetat să fie primul furnizor de modele. Nu mai e o țară exemplară. Furnizorul concurent – America – i-a ocupat piețele. Módele – ideologice, literare, artistice, până și formele și gesturile vieții cotidiene – care erau în mare parte de concepție franceză, au devenit în primul rând americane. Acest transfer are un prim motiv evident: America este mai mare decât Franța, mai bogată și mai puternică (a fost și argumentul inițial al Franței, și ea cea mai mare, mai bogată și mai puternică dintre țările Occidentului). Dar e mai mult decât atât. America e mai legată decât Franța de timpul prezent. Este o societate individualistă, pragmatică și idealistă în același timp, diversificată, mobilă și îndrăzneață; prin comparație, Franța pare marcată de trecutul ei, fundamental conservatoare; până și tresăririle ei revoluționare amintesc de epoca baricadelor, care făceau lumea să viseze la 1900, nu și în zilele noastre. Problemele franceze au devenit prea specific franceze. Cea care face lumea să viseze acum este America. La toate nivelurile: de la înalta cultură științifică la o cultură populară larg răspândită peste tot în lume: muzică, cinema, mode vestimentare, obiceiuri alimentare... Comparativ cu această inepuizabilă capacitate de a cuprinde o diversitate de categorii, cultura franceză rămâne marcată de un rafinament care – din

păcate! – nu mai este al timpului nostru. Ea își păstrează o aură elitistă care continuă să încânte o minoritate, dar care-i limitează răspândirea.

În fapt, democratizarea culturii merge mână în mână cu o comercializare sporită. Calitatea unui „produs“ cultural tinde să se identifice cu succesul său comercial, care garantează deopotrivă profitul și notorietatea. Un concert de muzică pop sau un film de acțiune ce taie respirația (pe care altădată le-am fi trecut la categoria divertisment mai curând decât la cea de cultură) lasă cu mult în urmă o carte destinată câtorva intelectuali. Epoca Luminilor a apus de mult! Franța a urmat și ea această evoluție, dar cu mai puțină convingere și pricepere decât America; dincolo de imperativele pieței, ea rămâne atașată de „prejudecata“ unei anume calități intelectuale și a unei autonomii relative a actului cultural. Franța nu e deloc înzestrată pentru a face față Americii.

Când o echipă anglo-americană face lista cu 1001 tablouri considerate cele mai reprezentative pentru istoria artei, rezultatul e grăitor: din 1850 până în 1900, artiștii francezi sunt în frunte; din 1900 până în 1950, curba e descendentă, dar rămâne la un nivel destul de ridicat; după 1950 se prăbușește, pentru a dispărea total odată cu ultima creație franceză datând din 1966. Din 1967 până în 2006 se înșiră 120 de tablouri, cele mai multe semnate de artiști americani, britanici și australieni; latino-americanii, germanii, spaniolii, italienii, japonezii… își împart ce rămâne. Francezii rămân pe dinafară, se-nțelege.[12] A existat în această selecție un criteriu de valoare? Cum e definită „valoarea“ când nu mai există canon artistic, când arta

---

[12] *1001 Painting You Must See Before You Die* (general editor Stephen Farthing), Londra, 2006.

evoluează în toate direcţiile imaginabile? Decide piaţa (concentrată în ţările anglo-saxone), prin sensibilitatea celor care fac ierarhiile, o sensibilitate ce nu mai e deloc orientată spre Franţa. Iată, se va spune, revanşa celor care, într-un moment sau altul, au suportat dominaţia artei franceze.

Revenind la premiile Nobel, constatăm că faţă de perioada 1945–1965, cu cinci laureaţi francezi ai premiului Nobel pentru literatură, perioada 1965–2005, de două ori mai lungă, numără doar doi (unul fiind un scriitor chinez stabilit în Franţa). Statistica se ameliorează puţin în 2008, cu Jean-Marie Le Clézio... dar rămâne foarte departe de vechile performanţe franceze.

De câţiva ani, există de asemenea un clasament al universităţilor, făcut de o echipă a universităţii din Shanghai, în funcţie de o mulţime de criterii: numărul de profesori sau foşti elevi care au obţinut premiul Nobel sau medalii Fields; numărul de profesori figurând printre autorii cei mai citaţi; numărul de articole publicate în revistele *Nature* şi *Science*... Surpriza e mare şi neplăcută pentru Franţa. Primele zece universităţi sunt exclusiv americane şi britanice (începând cu Harvard şi Cambridge). Mai rău, Franţa e mult în urma primelor zece clasate. În 2008, prima universitate franceză, Paris VI, ocupă locul 46 printre universităţile lumii. Urmează Paris XI (locul 49) şi Şcoala Normală Superioară (locul 73); celelalte sunt pitite dincolo de poziţia 100[13]. Această imagine deloc strălucită influenţează recrutarea studenţilor, creând un cerc vicios al mediocrităţii. Într-adevăr, capacitatea Franţei de a atrage elitele tinere din alte ţări e destul de modestă, cel puţin

---

[13] *Academic Ranking of World Universities*, Center for World-Class Universities, Shanghai Jiao Tong University, 2008.

în comparaţie cu celelalte puteri culturale. Din totalul studenţilor care studiază în alte ţări decât a lor, 9% alegeau Franţa (în 2004), cifră onorabilă la prima vedere, dar mult în urma Statelor Unite (30%), şi chiar a Marii Britanii (14%), a Germaniei (12%) şi Australiei (10%). Mai mult, în ce priveşte calitatea acestor studenţi, Franţa nu izbuteşte să-i atragă pe cei mai buni. Mai mult de jumătate (51%) vin din Africa (Maghreb şi Africa neagră), o categorie cu nivel mediu nu prea ridicat, ieşită în bună parte din imigraţie (adică nu total străină), şi exprimând mai mult afinităţi francofone decât o veritabilă atractivitate a învăţământului francez. Studenţii de origine europeană sunt de două ori mai puţin numeroşi decât studenţii africani: 24,5%, în timp ce din America de Nord vin abia 2%.

Cum să interpretăm un asemenea regres al Franţei în ierarhiile ştiinţifice şi culturale? Deficitul – *parțial* – de calitate, de randament şi de adaptare la cerinţele actuale se combină cu un deficit de percepţie. Universitatea franceză are puncte slabe, fără doar şi poate. Dar în plus şi mai ales are defectul de a fi franceză, adică nu anglo-saxonă (acelaşi deficit de imagine afectează şi universităţile germane, faimoasele universităţi germane de odinioară; prima dintre ele ocupă abia poziţia 55). Peste tot, aceeaşi problemă. Literatura franceză actuală, în plus faţă de propriile-i limite, suferă şi ea de faptul că e franceză, scrisă într-o limbă ce şi-a pierdut din prestigiu şi reflectă o problematică franceză, mai puţin universală azi decât altădată. Se traduce masiv din engleză în franceză, mult mai puţin din franceză în engleză. Ştiinţele sunt şi ele afectate: în mod firesc, specialiştii francezi publică mai puţin în revistele anglo-saxone decât confraţii lor americani şi britanici; publicaţiile franceze echivalente sunt mult mai puţin cunoscute şi mai slab cotate. Toate acestea înseamnă puncte

în plus pentru Harvard şi Cambridge, şi în minus pentru Sorbona. O penalizare, de fapt, pentru toţi aspiranţii francezi la notorietatea internaţională.

Pe scurt, nu cultura franceză păleşte, ci receptarea, imaginea ei. Imaginea Franţei, sub toate aspectele ei, nu mai e ce-a fost odată.

„Oraşul-Lumină“, deşi e mai luminat ca oricând, şi-a pierdut simbolic o parte din strălucire. S-a putut constata recent, când Parisul, deşi a prezentat un dosar aparent impecabil, a pierdut în faţa Londrei competiţia pentru organizarea Jocurilor Olimpice din 2012. Cota simbolică, în această alegere, a cântărit cu siguranţă în defavoarea Franţei.

În actuala ierarhie a naţiunilor, competiţiile sportive sunt de luat foarte în serios. În „civilizaţia spectacolului“ care a invadat planeta, opinia publică e mai sensibilă, deja, la recordurile sportive decât la performanţele ştiinţifice sau literare. Cel care a reinventat Jocurile Olimpice e un francez, Pierre de Coubertin. Francezii sunt totuşi mai puţin sensibili la cultura sportivă decât germanii sau anglo-saxonii, şi mai puţin eficienţi în acest domeniu decât ţările conduse de regimuri totalitare care cultivă sportul din raţiuni de prestigiu (URSS ieri, China azi). Deşi nivelul francez e absolut onorabil, performanţele sunt inegale de la un sport la altul sau, în acelaşi sport, de la o competiţie la alta. Locul 7 la Jocurile Olimpice de la Atena în 2004, şi locul 10 la Beijing în 2008 (ca număr de medalii de aur; dar tot locul 7 ca număr total de medalii). E onorabil, nu e strălucit. Deocamdată, nu atleţii francezi vor duce numele Franţei în lume, cum au făcut-o altădată arta şi literatura ei.

Să nu exagerăm totuşi. Exceptând engleza şi cultura anglo-saxonă, franceza rămâne printre limbile cele mai studiate, iar cultura franceză una dintre cele mai apreciate.

Dacă n-am cunoaşte istoria (dar „din păcate“ o cunoaştem), ne-am putea minuna de potenţialul cultural al unei ţări de 60 de milioane de locuitori care lasă în urmă naţiuni cu mult mai numeroase, inclusiv unele care au o tradiţie culturală prestigioasă (Rusia, China). Franţa nu e totuşi o ţară mijlocie emergentă, ci prima cultură a lumii care tocmai a încetat să fie prima. Chiar şi după ce şi-a pierdut întâietatea ca mare putere, Franţa a continuat aproape miraculos, timp de mai multe generaţii, să-şi afirme superioritatea culturală. Această fază este încheiată. Mondializarea, care lasă şanse deloc neglijabile economiei franceze, pare să fi lovit mai dur influenţa culturală a ţării.

Această pierdere de prestigiu a fost resimţită dureros şi nu putea rămâne fără replică. Ca de fiecare dată în chestiunile importante, statul şi-a asumat apărarea limbii şi a culturii franceze. În 1994, legea Toubon – unică în felul ei – a interzis pur şi simplu folosirea cuvintelor preluate din engleză (exigenţă limitată de Consiliul constituțional la sectorul public: nimic nu te opreşte să vorbeşti frangleza acasă!). Ministrul cam încurcase borcanele: legile lingvistice acţionează mai eficient decât legile votate în parlament. Limba nu este apanajul autorităţilor, nici măcar al academiilor: limba e lucrul cel mai democratic dintre toate: Altfel, am fi continuat să vorbim latina (şi nu franceza, care nu e decât o latină stricată, mult mai stricată decât e franceza actuală sub influenţa englezei. Oricum, ne putem consola că există infinit mai multe cuvinte franceze în engleză decât invers).

„Excepţia culturală“ defineşte o altă strategie franceză; produsele culturale trebuie protejate în faţa mondializării şi a mecanismelor oarbe ale pieţei (care favorizează, fireşte, produsele anglo-saxone). În fine, Franţa contează pe solidaritatea comunităţii francofone; mari adunări ale francofoniei

se reunesc periodic… măcar pentru a reaminti existenţa unei lumi în care se vorbeşte încă franceza.

Rezultatele sunt limitate şi echivoce. Strategiile oficiale n-au fost niciodată cei mai buni vectori ai răspândirii culturale. Din contră: în acest domeniu, intervenţia masivă a statului apare ca un semn de slăbiciune. În exterior, sprijinirea învăţării limbii franceze, prezenţa institutelor franceze, a burselor de studii sunt, desigur, bine-venite şi, pe ici pe colo, pot să stabilizeze punctual situaţia; contextul rămâne însă puţin prielnic, iar tendinţa e mai curând negativă. Cultura franceză se apără cel mai bine, în primul rând, în Franţa: o pot face şi iniţiativele oficiale, dar mai ales mentalitatea francezilor, mai precis patriotismul lor cultural. Franţa e ţara occidentală cel mai puţin „anglicizată“ sau „americanizată“. Orice medalie îşi are reversul. Cei mai mulţi francezi cunosc prost engleza şi adesea se descurcă mai puţin bine decât locuitorii altor ţări, într-o lume care a adoptat ora anglo-saxonă. „Excesul“ de cultură franceză poate deveni un handicap.

X
Nicolas Sarkozy: un fenomen foarte francez

A apărut, în sfârşit, Sarkozy. Era aşteptat. Orchestrarea masivă a temei *declinului* în chiar momentul când se conturau ambiţiile lui prezidenţiale n-ar putea ţine de simpla coincidenţă. „Franţa care decade" avea nevoie de un Salvator. Sau, invers, apelul la un Salvator cerea o situaţie de criză, o Franţă pe marginea prăpastiei.

Nicolas Sarkozy este al patrulea dintr-o serie în care ceilalţi protagonişti se numesc Napoleon I, Napoleon III şi Charles de Gaulle: fenomenul se manifestă periodic şi caracterele lui distinctive sunt personalizarea puternică a puterii (chiar şi într-un context democratic!) şi o strategie de regrupare a francezilor în jurul unui proiect naţional de anvergură.

Logica vieţii sociale şi politice franceze, care e una conflictuală (cele două Franţe), stă la originea unei mişcări de pendulare de o amploare considerabilă. Timp de două secole, Franţa a încercat toate regimurile imaginabile. Între autoritate şi refuzul autorităţii, francezii rămân mai divizaţi ca orice alt popor (şi nu doar la nivel naţional, ci chiar în conştiinţa fiecărui individ). Fireşte, nostalgia autorităţii apare în timpul fazelor caracterizate de ineficienţa puterii executive, reală sau presupusă: e ceea ce se întâmplă în ultimii ani ai celei de-a Patra Republici şi, într-o anume măsură, în timpul episoadelor mai recente de „coabitare" şi în special în timpul „anilor Chirac".

Sentimentul de a pluti în derivă pune în valoare virtuţile unei conduceri ferme.

„Declinul“ Franţei, care nu datează de ieri, adaugă un argument greu reajustărilor politice *à la française*. Sigur, n-a fost problema lui Napoleon I, care a dispus de o Franţă aflată la apogeul puterii şi gloriei sale (chiar dacă s-a dovedit incapabil să înţeleagă că orice putere îşi are limitele ei). Dar perioadele de după Napoleon I sunt toate, într-un fel sau altul, marcate de teama declinului şi de speranţa redresării. O vedem deja cu Napoleon III, preocupat să anuleze consecinţele înfrângerii din 1814–1815 şi totodată să sporească puterea politică a ţării printr-o putere economică pe măsura ei. O vedem de asemenea, în două rânduri, cu Charles de Gaulle, care şi-a asumat sarcina să redreseze Franţa după dezastrul din 1940 şi, din nou, după crizele succesive din anii 1950. Tentative mai puţin izbutite (sau chiar ratate) sunt de luat în consideraţie pentru a sesiza mai bine continuitatea şi frecvenţa unei tendinţe. În 1889, generalul Boulanger a cedat în ultimul moment, renunţând la o lovitură de stat de alură bonapartistă spre care-l împingea o coaliţie heteroclită de forţe naţionaliste şi antiparlamentare. În 1917, în faţa unui război care se prelungea şi începea să afecteze moralul trupelor şi al naţiunii, francezii au făcut apel la autoritatea şi ardoarea lui Clemenceau; Tigrul s-a dovedit însă (la fel ca, mai târziu, omologul său britanic Winston Churchill) mai puţin ferm pe timp de pace decât în război. Pariul emulului său, André Tardieu, de mai multe ori ministru şi preşedinte al Consiliului în 1929–1930 şi 1932, a fost „să câştige pacea“ după ce câştigase războiul: ambiţia lui a fost să restructureze profund sistemul politic şi economic francez, preconizând mai ales „uniunea naţională, o mai mare personalizare a puterii, o schiţă de democraţie directă cu

accente plebiscitare, şi o politică a prosperităţii, sub forma unui neocapitalism productivist şi social de inspiraţie americană[1]". Prins în mecanismul celei de-a Treia Republici, Tardieu nu avea nici o şansă de reuşită, însă o parte a proiectului a trecut apoi în gaullism. În ce priveşte regimul de la Vichy, acesta a dus la extrem cultul conducătorului (respectiv mareşalul Philippe Pétain) şi autoritatea statului, în contrast afişat cu parlamentarismul celei de-a Treia Republici. Desigur, episoadele menţionate nu sunt deloc echivalente; ele arată totuşi că statul autoritar şi conducătorul providenţial se înscriu în cultura franceză nu mai puţin decât fronda şi baricadele.

După instaurarea celei de-a Cincea Republici, ceea ce era o reacţie periodică mai curând excepţională a devenit norma: adică un executiv puternic şi o putere personalizată. Nu există o altă ţară în care Republica şi valorile republicane să fie atât de des invocate ca în discursul politic francez. În realitate, Franţa prezintă mai curând un amestec de republică şi monarhie, în care partea monarhică, spre deosebire de monarhiile edulcorate de azi, îşi păstrează sensul tare, de altădată. Preşedintele-monarh este ales periodic, dar prerogativele foarte extinse, cvasiindependenţa în faţa puterii legislative şi statutul lui de neresponsabilitate definesc un nivel de autoritate ce singularizează Franţa printre democraţiile occidentale. Desigur, armătura instituţională republicană şi ataşamentul bine cunoscut al francezilor pentru libertăţi împiedică în principiu un derapaj autoritar. Să observăm totuşi că reducerea mandatului prezidenţial de la şapte la cinci ani (intrată în vigoare din 2002), ducând la o corelare automată a alegerilor prezidenţiale şi legislative, întăreşte poziţia

---

[1] François Monnet, *Refaire la République. André Tardieu, une dérive réactionnaire (1876–1945)*, Paris, 1993, p. 11.

preşedintelui, care nu mai riscă să fie confruntat cu altă majoritate parlamentară decât a sa (în timp ce alegerile legislative ţinute la jumătatea mandatului prezidenţial au dat uneori majorităţi adverse, obligându-l pe şeful statului la coabitări frustrante).

Chiar printre preşedinţii celei de-a Cincea Republici, investiţi, teoretic, cu aceeaşi autoritate, de Gaulle şi Sarkozy s-au apropiat cel mai mult de limitele prevăzute de Constituţie în exercitarea prerogativelor lor. Limite care s-au dovedit foarte suple. Deşi contextul socio-politic a evoluat mult de la o perioadă la alta, nu e deloc exagerat să-l plasăm pe Sarkozy în apropierea generalului de Gaulle, iar pe aceşti doi preşedinţi în vecinătatea celor doi împăraţi din secolul al XIX-lea. Sigur, diferenţele de stil sar în ochi. De Gaulle practica stilul măreţ, din gust dar şi din principiu: demnitatea statului o impunea; Generalul trasa de unul singur marile principii ale politicii sale, dar delega bucuros tot ce ţinea de „intendenţă". Napoleon III excela prin „evanescenţă": insesizabil, taciturn, ascuns, foarte zgârcit cu gesturile, intervenind exact în momentul necesar, adesea prin surprindere, pentru a pune în faţa faptului împlinit. Evident, Sarkozy nu seamănă nici cu de Gaulle, nici cu Napoleon III. Prin extraordinara sa mobilitate fizică şi intelectuală, duce cu gândul la Napoleon I, cu nuanţa, totuşi, că Împăratul distingea mai bine între operaţiunile principale şi cele secundare (a fost cheia superiorităţii sale pe câmpurile de luptă); hiperactiv, Sarkozy se ocupă de toate, de-a valma, făcând deopotrivă munca lui şi pe cea a miniştrilor săi[2].

---

[2] Despre faţeta bonapartistă a preşedintelui Sarkozy, vezi Alain Duhamel, *La Marche consulaire*, Paris, 2009.

Aceste particularități devin secundare în raport cu trăsătura fundamentală comună celor patru șefi de stat: gradul înalt de voluntarism ce stă la baza acțiunii lor. Aici se manifestă chestiunea centrală, cea mai delicată din arta politicii. Până unde se poate merge? Un om de stat demn de acest nume nu se poate mulțumi să suporte evenimentele; trebuie să le provoace sau cel puțin să știe să profite de ele cu imaginație. Neîndoielnic, o doză de voluntarism e binevenită și chiar necesară. Pericolul e lipsa de măsură. Voluntarismul este recomandat cu condiția să fie practicat cu moderație. Putem influența istoria, trebuie chiar să încercăm s-o facem, dar n-o putem reinventa de la un capăt la altul. Există un prag peste care este imprudent să trecem, o linie invizibilă, greu de reperat, dar foarte reală și imperativă; ea separă posibilul de utopie și de aventură. Adepții filozofiei voluntariste depășesc ușor această linie; pariul lor e să muleze istoria pe proiectul lor. Este o strategie care duce, la fel de bine, la reușite și la eșecuri. Când se mărește miza, dezastrul nu se lasă așteptat. El a marcat sfârșitul Primului și al celui de-al Doilea Imperiu. Mai realist, dar nu întru totul, de Gaulle a știut să evite eșecurile majore, dar în același timp și-a ratat obiectivele cele mai ambițioase (un nou echilibru mondial, reconstruirea societății franceze...). Campion al voluntarismului, Sarkozy va culege probabil rezultate contradictorii. În mod normal, nu poate reuși pe deplin; o reușită parțială ar fi deja o realizare notabilă.

Proiectul lui este unul total. Scopul: să redreseze Franța, în toate domeniile, de la economie la cultură, trecând prin politica internațională. Mai întâi, francezii trebuie să muncească mai mult ca să producă, să câștige și să consume mai mult. În această etapă accelerată a mondializării, Franța trebuie să devină mai competitivă; trebuie de asemenea

stimulat un ritm de creştere care, de la o vreme, se prezintă destul de modest. Iniţial, soluţia recomandată era un anume liberalism, pentru a apropia modelul francez (mai mult social decât economic) de modelul anglo-saxon (mai mult economic decât social); la vremea lui, Napoleon III privea şi el peste Canalul Mânecii. Pentru a împărţi (eventual) bogăţia, trebuie mai întâi s-o creezi. Criza financiară şi economică mondială a schimbat întru câtva situaţia. De acum înainte, va trebui distins mai bine între liberalismul bun şi cel rău (primul, aflat la originea crizei, al doilea, indispensabil pentru a porni relansarea). Drept urmare, anumite merite ale etatismului *à la française* nu vor întârzia să fie invocate[3].

Sarkozy incriminează de asemenea povara administraţiei, aparatul birocratic francez, greoi şi costisitor; numărul de funcţionari va trebui redus masiv (ceea ce, într-o ţară de funcţionari ca Franţa, anunţă deja o mică revoluţie). Ideea de ansamblu e că nimic nu mai funcţionează, că totul trebuie schimbat din temelii. Nu e uitat nici un sector. Astfel, pentru reforma învăţământului, preşedintele a făcut recomandări detaliate, la fel în ce priveşte activităţile culturale care trebuie să capete un suflu nou, pentru a reda strălucirea blazonului culturii franceze.

Puterea Franţei depinde în plus de armata şi de strategia sa militară. Reforma e pe cale să înceapă şi aici. Concepţia franceză despre apărarea naţională este într-adevăr cam învechită. Cel mai puternic argument al ei a fost mult timp descurajarea nucleară. Dar va servi aceasta vreodată? Între

---

[3] „Criza a readus la modă modelul francez. Blamat până mai ieri, este recunoscut acum pentru rolul său de amortizor social" (discurs al lui Nicolas Sarkozy în faţa Parlamentului întrunit în congres, 22 iunie 2009).

timp, strategiile masive ale Războiului Rece au fost urmate de conflicte fragmentate şi mai complexe. În faţa noilor provocări, capacitatea operaţională a armatei franceze rămâne destul de limitată: e bine adaptată, desigur, pentru intervenţiile punctuale în fostele colonii din Africa neagră (care au acorduri de cooperare militară cu Franţa) sau în operaţiuni de poliţie internaţională, dar mult mai puţin în cazul unui război adevărat (astfel, în războiul din Golf, efectivele britanice au fost de două ori mai numeroase decât cele franceze). E necesar un efort, atât ca material de război, cât şi ca profesionalizare. În plus, cu Sarkozy, se schiţează revenirea în NATO; contrar concepţiei gaulliste (mai mult sau mai puţin contrazisă de evoluţiile ulterioare), influenţa Franţei ar fi mai bine asigurată în interiorul acestei organizaţii militare decât pe marginea ei.

Iată un preşedinte care iubeşte America; este deja o originalitate în istoria celei de-a Cincea Republici. În relaţiile cu Statele Unite, Sarkozy apreciază virtuţile dialogului şi ale înţelegerii mai mult decât afirmarea unei independenţe orgolioase care adesea a izolat Franţa. Sarkozy mizează mai ales pe capacitatea lui de convingere, sentiment care-l predispune să cultive relaţii strânse cu toată lumea, la nevoie, şi în primul rând cu ţările aliate. Cu preţul unor compromisuri în anumite chestiuni: de pildă trimiterea destul de controversată – ca răspuns la solicitările americanilor – de trupe franceze suplimentare în Afghanistan, într-un război început prost şi cu sfârşit incert.

După eclipsa care a precedat instalarea lui Sarkozy la palatul Elysée, asistăm la „revenirea Franței în Europa“; departe de a frâna construcția europeană, cum părea pe punctul s-o facă, Franța își regăsește vocația de țară-pilot a Uniunii. De asemenea, are o prezență sporită pe scena internațională. De acum înainte, va trebui să ia poziție

în legătură cu toate subiectele fierbinţi care agită planeta, ceea ce aminteşte de vremea generalului de Gaulle. Franţa vrea să se afirme ca membru cu drepturi depline în clubul marilor puteri, chiar dacă trebuie să compenseze un anume deficit de substanţă cu impetuozitatea preşedintelui său.

Rezultatele sunt amestecate, cum e şi firesc. Vizibilitatea internaţională a ţării este în creştere, puterea de cumpărare a francezilor scade. Din păcate pentru şeful statului, nu există şubiect mai delicat decât nivelul de trai. Aşa se explică scăderea cotei sale de popularitate. Desigur, nu e vina lui că preţurile cresc. Se prezentase totuşi ca „preşedintele puterii de cumpărare“, ceea ce deja provoacă zâmbete, sau chiar cârteli. Promisiunea unei creşteri economice susţinute a rămas literă moartă: cu atât mai mult cu cât după un prim an „normal“, adică mediocru, a venit criza. Şomajul, în scădere de câţiva ani, se înscrie din nou, începând cu ultimele luni din 2008, pe o curbă ascendentă. Datoria publică nu încetează să crească, în ciuda promisiunilor electorale de reducere drastică. Prins în capcana filozofiei lui voluntariste, Sarkozy a crezut că voinţa poate învinge orice obstacol. Este aproape un caz de manual, ilustrând limitele acţiunii politice asupra mediului socio-economic.

Dincolo de frontierele franceze, „intervenţionismul“ sarkozian este în elementul său oriunde există crize ce trebuie dezamorsate şi injustiţii de reparat. Avantajul e că devine astfel un soi de negociator titular, dezavantajul e că uneori se avântă descoperit, pe un teren presărat cu capcane. Punctele câştigate alternează cu cele pierdute. E suficient să amintim, ca exemple, câteva episoade din relaţiile franco-libiene şi franco-chineze.

Sarkozy dă o lovitură de maestru în spinosul dosar al infirmierelor bulgare, ţinute ca ostatice de regimul libian

şi condamnate la moarte pentru o crimă imaginară. Preşedintele francez obţine pur şi simplu eliberarea lor, ceea ce comunitatea internaţională încerca zadarnic de ani de zile. Un succes strălucit! Se află totuşi că Libia ar fi obţinut în schimb avantaje (tehnologice, economice) ceea ce nuanţează întru câtva „triumful". Pentru Nicolas Sarkozy, e doar un început; el vrea să-l implice pe colonelul Kadhafi în proiectul său de Uniune mediteraneeană. Cei doi sunt în luna de miere. Dictatorul libian este invitat la Paris şi primit cu onoruri şi atenţii care, dată fiind reputaţia lui sulfuroasă, par să întreacă măsura. După ce profită de o vacanţă pariziană, Kadhafi respinge proiectul mediteraneean, considerat o manevră imperialistă a Franţei. Dar cel puţin infirmierele bulgare sunt libere!

În faţa Chinei, Sarkozy ridică tonul în timpul crizei tibetane, cerând reluarea urgentă a negocierilor cu Dalai-Lama; altfel, relaţiile dintre cele două ţări vor avea de suferit, iar prezenţa lui la Beijing, la deschiderea Jocurilor Olimpice, va fi reconsiderată. Între timp, ordinea chineză e restabilită în Tibet; cât despre discuţiile cu guvernul tibetan din exil, nu se întâmplă nimic convingător. E rândul Chinei să ridice tonul: preşedintele Sarkozy este somat să nu-l întâlnească pe Dalai-Lama în timpul vizitei făcute de acesta în Franţa. „Nu-i treaba Chinei să-mi facă mie programul", răspunde, pe bună dreptate, şeful statului francez. Va sfârşi totuşi prin a participa la deschiderea Jocurilor, singurul dintre liderii Europei occidentale, şi va găsi o scuză ca să evite o întrevedere cu Dalai-Lama. Criza dintre cele două ţări se încheie, relaţiile revin la normal. Pentru economia franceză, piaţa chineză cântăreşte mai greu decât orice alt argument, într-o vreme când drepturile omului şi morala internaţională se armonizează tot mai puţin cu cerinţele mondializării. Dar serialul

continuă. Sarkozy sfârşeşte prin a-l întâlni pe liderul spiritual tibetan la o conferinţă internaţională, la Gdansk, soluţie considerată mai puţin „provocatoare“ decât o întâlnire bilaterală la Paris. Ceea ce nu-i împiedică pe chinezi să denunţe din nou atitudinea Franţei şi să-şi anuleze participarea la o întâlnire China-Europa prevăzută în timpul preşedinţiei franceze a Uniunii.

Uniunea mediteraneeană, marele proiect internaţional al lui Nicolas Sarkozy, începe, aparent, sub auspicii excelente. E drept că a trebuit să edulcoreze proiectul iniţial, ce regrupa doar ţările riverane, caz în care Franţa era singura mare putere implicată, cu un rol pe măsură. S-a opus mai ales partea germană şi, în consecinţă, soluţia găsită a fost o Mediterană mult lărgită (până dincolo de Cercul Polar!), în care, alături de ţările riverane, se regăsesc toţi membrii Comunităţii Europene. În ciuda acestui insucces relativ pentru Franţa şi a uşii trântite de preşedintele libian, întâlnirea inaugurală de la Paris, cuplată cu sărbătoarea naţională de 14 iulie (2008), a oferit un spectacol impresionant. Rar se întâmplă să vezi la un loc atâţia şefi de stat şi de guvern, şi pe deasupra într-o atmosferă de cordialitate aproape ireală, dacă ne gândim că anumite colţuri ale regiunii se numără prin cele mai fierbinţi de pe glob (Palestina, Liban…). Graţie medierii preşedintelui francez, israelienii şi palestinienii au promis să accelereze procesul de pace, în timp ce preşedintele Siriei, mult timp considerat *persona non grata*, şi-a făcut o revenire remarcată pe scena internaţională, mai mult sau mai puţin spălat de păcatele lui reale sau presupuse. A fost aproape un miracol: o „antantă cordială“ la scară mare. Să fie mai mult decât o simplă aparenţă? Ne va spune viitorul.

A doua jumătate a anului 2008, sub preşedinţia franceză a Uniunii Europene, dă întreaga măsură a talentelor

internaţionale ale preşedintelui Sarkozy. Climatul e deosebit de tensionat: cel mai bun climat pentru el! Cu cât are parte de mai multe provocări, cu atât e mai în elementul lui. Misiunea de a dezamorsa crizele îi convine de minune, de preferinţă mai multe deodată. Mediator în numele Europei în timpul invaziei ruseşti în Georgia, obţine o încetare a focului şi retragerea trupelor ruseşti (în realitate mult mai lentă decât era prevăzut). Un succes? Poate, în circumstanţele respective, când Rusia dispunea de toate atuurile. În definitiv, Moscova obţinuse esenţialul: un avertisment, resimţit dureros, dat Georgiei şi amânarea *sine die* a primirii sale în NATO, pe lângă alipirea *de facto* la Rusia a celor două regiuni separatiste: Abhazia şi Osetia de Sud.

Criza financiară care a lovit lumea în toamna lui 2008 a fost, pentru Sarkozy, prilejul de a-şi da întreaga măsură, ocazia unică de a-şi pune în valoare la scară planetară vocaţia de unificator. A propovăduit neobosit solidaritatea şi înţelegerea, având ca scop reformarea sistemului financiar internaţional. Sub lozinca: „Să moralizăm capitalismul“, preşedintele francez concepe o acţiune la scara celor cinci continente, în care Franţa să fie vioara întâi. Izbuteşte să depăşească reticenţele guvernului american, de obicei puţin dispus să primească sfaturi în materie, făcând astfel posibilă o întrunire a douăzeci de puteri economice şi ţări emergente, cu scopul de a pune la punct o strategie. Succes de prestigiu asigurat – perspective incerte. Solidaritatea internaţională e minată de egoismele naţionale, inclusiv în interiorul Europei. Între Franţa şi Germania, înţelegerea funcţionează tot mai puţin, punctele de dezacord se înmulţesc. Imperturbabil, Sarkozy încearcă să transmită Europei o parte din energia şi entuziasmul lui. Mereu grăbit, nu-i plac lentorile procesului

european. Ambiţios, îi cere Europei ambiţie: vrea o Europă „puternică, independentă, imaginativă". Îl va auzi cineva?

Alegerea lui Barack Obama ca preşedinte al Statelor Unite aduce pe scena istoriei un nou Salvator (în principiu mai puternic!); America şi întreaga planetă aşteaptă (prea?) mult de la el. Departe de a se simţi diminuat de acest concurent neprevăzut, Sarkozy plănuieşte o ofensivă concertată: „împreună, vom schimba lumea".

Iniţiativele şi luările de poziţie ale Franţei – o Franţă reprezentată de un singur om – se înmulţesc de manieră spectaculoasă: o ofensivă neobosită al cărei spirit de imaginaţie şi promptitudine reprezintă un avantaj, dar şi o slăbiciune. Riscul e de a asista la o politică de mare spectacol, însă cu rezultate dezamăgitoare. Adevăratul pariu priveşte mai puţin punerea în scenă, cât dinamica reală a ţării, în funcţie de care se decide locul Franţei în lumea de mâine. Oricum, partida a început: ea se joacă între Nicolas Sarkozy şi Istorie.

Concluzie

După această incursiune de-a lungul mai multor secole de istorie, putem să înțelegem ceva mai bine controversata problematică a „declinului“ francez. Concluzia este nuanțată: „da și nu“, sau cel puțin un „da, însă…“. Asta deoarece – remarcă făcută chiar de la începutul acestui eseu – investigația amestecă trei serii de evoluții, legate dar distincte, privind puterea globală a Franței, nivelul ei de dezvoltare și influența ei în lume. Trebuie să le examinăm separat, sensul lor fiind uneori divergent.

Punctul întâi: puterea globală a Franței. De două secole încoace e în scădere, incontestabil. Declin relativ, desigur, comparat cu celelalte țări de prim rang, și în general cu restul lumii. Din perspectiva unei istorii politice și evenimențiale, momentul de „ruptură“ este clar: anul 1815, prăbușirea imperiului napoleonian și sfârșitul hegemoniei franceze în Europa. Semne prevestitoare puteau fi însă identificate încă din secolul al XVIII-lea: scăderea creșterii demografice franceze și începutul revoluției industriale, în Anglia și nu din Franța.

Tabelul comparat al puterilor arată așadar două secole de declin. Este enorm! Nici o altă țară – cel puțin dintre cele care-au jucat un rol semnificativ în istoria lumii – n-a cunoscut, ca Franța, o evoluție descendentă continuă în ultimii două sute de ani. Anglia își prelungește elanul până la sfârșitul secolului al XIX-lea; Germania atinge apogeul la începutul secolului XX; Statele Unite nu

încetează să crească de la apariția lor; Rusia, de la Petru cel Mare până la Stalin, își sporește puțin câte puțin (uneori cu pași foarte mari) teritoriul și influența, cedând o parte din cuceriri abia din 1990; Japonia, după deschiderea din 1868, urmează o pantă ascendentă, abia întreruptă de prăbușirea din al Doilea Război Mondial. În fine, China, mult timp „adormită“, cunoaște acum o ascensiune fulgurantă... Doar Franța pierde teren permanent. Până și fazele de recuperare sunt mai mult aparente decât reale. E cazul celui de-al Doilea Imperiu care sfârșește la Sedan, a victoriei din 1918 anulată de dezastrul din 1940, al marii politici mondiale a generalului de Gaulle rămasă fără nici un viitor. Franța celui de-al Doilea Imperiu este deja mai slabă decât Franța învinsă din 1815; Franța victorioasă din perioada interbelică e mai puțin puternică în fața Germaniei decât Franța umilită din 1870; iar dacă se compară Franța de azi cu Statele Unite, distanța dintre ele este, evident, și mai mare.

Desigur, Franța nu s-a micșorat; au crescut ceilalți mai repede. În condițiile lărgirii lumii, era inevitabil. Oricum, Franța nu putea crește până la dimensiunile Statelor Unite, ale Rusiei sau Chinei. Exista o limită spațială și umană obiectivă care a funcționat, nu mai puțin, în defavoarea vecinilor britanici sau germani. Dar această scădere a Europei și a țărilor europene e mai ales un fenomen al secolului XX. Declinul Franței începe mai devreme. Dacă era inevitabil să cedeze locul Statelor Unite, nu era „obligatoriu“ să fie depășită – în cursul secolului al XIX-lea, când Occidentul european domina lumea – de țări vecine mai mici, inițial, decât ea.

Cauzele acestei pierderi de viteză sunt multiple. Dar ele sunt de căutat nu atât în nivelul de dezvoltare economică al Franței, care, comparat cu cel al țărilor concurente

rămâne relativ constant de la un secol la altul, cât în pierderea de substanţă provocată de schimbarea regimului demografic. Astfel spus, faţă de Anglia, de pildă, Franţa nu este mai „întârziată“ economic la începutul secolului XX decât la 1800, dar e cu siguranţă mai puţin populată. Înainte de a pierde alte bătălii, economice sau militare, ea a pierdut bătălia demografică. Ar fi putut să rămână cea mai mare dintre „micile“ ţări europene şi să conteze printre marile ţări ale lumii. Dacă azi ar fi avut 130 de milioane de locuitori, istoria sa, în ultimii două sute de ani, ar fi avut un curs diferit. Declinul puterii franceze e aşadar, în primul rând, consecinţa unui declin demografic care a influenţat negativ dinamica economiei, capacitatea de expansiune şi colonizare, potenţialul militar al ţării…

Neîndoielnic, regresul demografic nu e, nici el, o cauză primă (nu există „cauze prime“, sau ele sunt prea îndepărtate pentru a fi precizate). Acest fenomen a fost determinat, la rândul său, de o mulţime de factori. Printre aceştia, în primul rând, structurile socio-economice. Mult timp, Franţa a fost o ţară eminamente agrară, şi mai specific o ţară a micii proprietăţi, unde ţăranii n-au fost alungaţi de pe pământul lor ca în Anglia. Mica proprietate rurală a generat o dublă servitute: economică (oamenii rămân legaţi de pământ) şi demografică (conştient sau nu, ei devin malthusieni, limitându-şi numărul de copii, pentru a nu fărâmiţa moştenirea). E de asemenea o chestiune de mentalităţi. Filozofii din secolul al XVIII-lea, apoi Revoluţia au orchestrat un dublu proces: desacralizarea şi afirmarea drepturilor individului. O societate din ce în ce mai individualistă şi tot mai puţin dependentă de cuvântul lui Dumnezeu nu e deloc propice natalităţii. Se vede foarte bine asta în Europa zilelor noastre. Franţa n-a făcut decât să anticipeze acest avânt eliberator. Dar preţul acestui

avans de un secol în raport cu ceilalţi, preţul acestei modernităţi ideologice precoce a fost, pentru Franţa, o încetinire a creşterii sale demografice.

E vorba şi de responsabilitatea statului. Teza potrivit căreia declinul francez s-ar explica în primul rând printr-un abuz de etatism nu rezistă la o analiză aprofundată (sau mai puţin partizană). Ideea că întărirea statului francez în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea ar fi retrogradat Franţa în ierarhia economică a naţiunilor nu se susţine prin nimic. Din contră, statul a trebuit să compenseze slăbiciunile sistemului economic, încercând să dinamizeze o societate profund conservatoare. Nu va crede nimeni că, fără Colbert, ar fi înflorit manufacturile, nu în varianta „regală“, ci „burgheză“! Că fără Napoleon III capitaliştii francezi s-ar fi mobilizat să realizeze în timp record reţeaua de căi ferate ori să reconstruiască Parisul. Nu intervenţia statului a slăbit capitalismul francez, ci prima a fost determinată de slăbiciunea celui din urmă. Nu-i mai puţin adevărat, o asistenţă prelungită nu e niciodată cea mai bună soluţie. Cu siguranţă, intervenţionismul n-a stimulat spiritul de iniţiativă. Când acesta s-a manifestat cu mai multă vigoare, tendința dirijistă a început să fie o frână. Napoleon III, care a implicat masiv statul pentru a-şi pune în operă marile proiecte, denunța deja barierele ridicate în calea iniţiativei individuale. Iată paradoxul francez în toată splendoarea lui: statul care mobilizează şi statul care demobilizează. Suma acestor tendințe opuse e negativă sau pozitivă? Răspunsul rămâne incert. Până acum, francezii n-au optat foarte clar între etatism şi liberalism.

Declinul constant şi prelungit al puterii franceze a condus, în câteva rânduri, la supraestimarea posibilităţilor reale ale ţării. De fiecare dată, au trebuit revizuite prin diminuare… în general, prea târziu. Supraevaluarea a stat

la baza unor decizii politice şi militare exagerat de optimiste şi de aceea eronate. Al Doilea Imperiu s-a considerat mai puternic decât era în realitate, la fel şi Franţa interbelică sau a Cincea Republică a generalului de Gaulle. Această retragere, parcă fără sfârşit, punctată de iluzii infirmate rapid, a avut un efect descurajator asupra opiniei publice: aici se află una din sursele pesimismului francez şi ale tezei „decliniste".

Cu toate astea„ la capitolul „nivel de dezvoltare", rezultatele spun altceva. Deşi global puterea franceză e în scădere faţă de ceea ce a fost cândva, Franţa a devenit mai performantă sub aspect tehnologic şi economic. Acest contrast apare clar când se compară PIB-ul global cu PIB-ul pe cap de locuitor. La primul indicator, Franţa e depăşită de şase-şapte ori de Statele Unite, inferioritate incontestabilă, fără precedent în istoria sa; în 1913, America, ajunsă deja prima putere economică, n-o depăşea decât de trei ori şi jumătate. Dar în 1913, produsul pe locuitor era în Franţa de doar 65% din cel american; în prezent, el atinge 75% (însă Statele Unite rămân un caz aparte; comparată cu celelalte puteri economice, Franţa se află practic la acelaşi nivel). Din punct de vedere calitativ, situaţia e şi mai evidentă decât din punct de vedere cantitativ. Franţa a progresat enorm. A devenit o ţară modernă, ceea ce nu fusese niciodată în sensul plin al cuvântului. A izbutit să iasă din blocajul agricol, intrând în rândul marilor ţări industriale şi devenind, în actuala eră post-industrială, una din primele furnizoare de servicii. Dificultăţile economice din ultimii ani nu schimbă lucrurile pentru moment. Cât despre viitor, toate căile rămân deschise, în istorie nimic nu e definitiv niciodată… nici măcar puterea Statelor Unite (şi mult admiratul model anglo-saxon).

Din păcate, cu riscul de a irita anumite susceptibilităţi francofone, n-am putea da acelaşi diagnostic optimist în ce priveşte viitorul limbii franceze şi al prezenţei culturale franceze în lume. Argumentele actuale în favoarea francezei – ca limbă de cultură internaţională – ţin în esenţă de o lungă şi prestigioasă tradiţie. În prezent, ele sunt apărate de o Franţă cu 60 de milioane de locuitori, la care se adaugă vreo 12–13 milioane de belgieni, elveţieni şi canadieni francofoni. Or, cu timpul, tradiţia se pierde, iar în zilele noastre se pierde mai rapid ca oricând, în ritmul mondializării şi al accelerării istoriei. E greu de crezut că, în lumea de mâine, numele lui Voltaire va fi suficient pentru a motiva învăţarea francezei! Va veni ziua când Franţa va trebui să se bazeze exclusiv pe potenţialul ei real. Or, chiar şi în cazul celor mai bune performanțe, acesta nu poate rămâne decât limitat (cu atât mai mult cu cât alţi concurenţi sunt gata să intre în cursă, reprezentând, pe lângă spaţiul occidental, celelalte regiuni ale planetei; pentru moment, franceza e în competiţie cu câteva limbi europene, într-o lume care, timp de secole, a fost dominată de Occident şi unificată în jurul lui; mâine, în frunte vor ajunge probabil și alte culturi; pe termen lung, engleza ar putea să fie amenințată şi ea – şi e puțin probabil ca franceza să poată prelua ştafeta!).

Franceza şi cultura francofonă sunt lipsite mai ales de poziții extra-europene decisive. Engleza a fost impusă nu atât de Anglia, cât de America de Nord. Spaniola și portugheza sunt în plină expansiune datorită Americii Latine. Or, America Franței este Africa neagră francofonă, cea mai săracă regiune a planetei, cu o capacitate de influență culturală nulă şi care va rămâne mult timp neglijabilă.

Fără doar și poate, Franța nu mai are în fața ei o adevărată carieră de mare putere. Dar în categoria „mijlocie“,

în care pare sortită să evolueze, îi rămân mari şanse de a-şi păstra un loc special. Atitudinea ei în faţa mondializării este caracteristică. S-a adaptat bine, până la urmă, dar fără să accepte orbeşte reguli considerate sacrosancte de fataliştii legilor economice. Incorigibili, francezii cred încă în virtuţile coeziunii naţionale; cred încă în justiţia socială, pe care legile pieţei, singure, n-o pot asigura: sub acest aspect, intervenţia unui stat „regulator“ li se pare justificată şi necesară. Pe drept sau pe nedrept, francezii cred că nu economicul trebuie să modeleze socialul, ci că socialul trebuie să controleze economicul. Recent, criza financiară mondială pare să le fi dat dreptate în câteva dintre aceste chestiuni. Spiritul critic al francezilor rămâne în general treaz (nu e puţin într-o epocă de uniformizare a gândirii); la fel, capacitatea lor de a protesta, sau chiar de a se revolta. În sfârşit, francezii rezistă cu un anume succes (oricum mai bine decât majoritatea celorlalte naţiuni) în faţa exceselor mondializării culturale: identitatea franceză e încă sănătoasă.

Nu ştim dacă aceste particularităţi vor funcţiona în favoarea sau în defavoarea Franţei. Viitorul o va spune. Oricum, ele prefigurează un model de „mondializare cu chip uman“, pentru care unificarea tehnologică nu trebuie să afecteze diversitatea umană şi spiritul comunităţilor. Franţa a fost o ţară mare, diferită de celelalte. Chiar şi diminuată, ea vrea să rămână ea însăşi, adică diferită.

CUPRINS

În urma semnalului de alarmă tras de istorici și publiciști francezi, potrivit cărora Franța s-ar afla în declin, Lucian Boia supune afirmația unei analize istorice riguroase, întinsă pe câteva secole din istoria atât de bogată a „surorii noastre de gintă latină".

Cercetând o multitudine de evenimente, de serii statistice revelatoare sau de aspecte semnificative ale peisajului cultural din Franța, Lucian Boia scoate în evidență câteva constante ale drumului parcurs de la statutul de națiune hegemonică a Europei la cel de putere de rang secund ocupat astăzi. Răspunzător de acest declin ar fi, potrivit autorului, un complex de cauze, între care tendința spre conservatorism social și economic, pe care nici măcar Revoluția n-a reușit s-o schimbe, și îndeosebi declinul demografic, început încă în secolul al XVIII-lea și accentuat până într-o perioadă recentă, revirimentul actual venind cam târziu. Istoricul nu ezită să ducă analiza până în zilele noastre, încercând să facă o adevărată istorie a prezentului, în care, fără să formuleze predicții, sondează avantajele potențiale ale Franței în contextul actualei crize economice internaționale și al mondializării.

ISBN 978-973-50-2764-3

